

АЛТЕРНАТИВНО РЕШАВАЊЕ СПОРОВИ

ПРАКТИКА И
УПРАВУВАЊЕ ЗА
ДРЖАВИТЕ

CLDP

COMMERCIAL LAW DEVELOPMENT PROGRAM

СОДРЖИНА

ПОГЛАВЈЕ 1: Историски контекст, преглед на алтернативно решавање спорови и што обезбедува овој прирачник

5

Важноста на алтернативното решавање спорови за приватните и државните странки и зошто е тоа важно	6
Развој на системи за алтернативно решавање спорови	8
Преглед на процесите за алтернативно решавање спорови	9
Карактеристики и придобивки на прирачникот за клучните корисници и засегнати страни	13
Преглед на поглавјата на прирачникот	15
Корисни ресурси	18

ПОГЛАВЈЕ 2: Засегнати страни: Странки и институции што го обликуваат алтернативното решавање спорови

20

Странки во спор	21
Поврзани страни	22
Вештаци, сведоци, пријатели на судот	23
Неутрални лица	24
Институции за алтернативно решавање спорови	26
Посебни аспекти за државите при воспоставување рамки за алтернативно решавање спорови	28
Корисни ресурси	34

ПОГЛАВЈЕ 3: Медијација

36

Дефинирање на медијација	37
Медијацијата не е решавање на спор со одлучување од страна на трето лице	40
Процес на медијација	40
Утврдување на квалификации на медијатори	47
Локации на одржување на медијацијата и трошоци	49
Вклученост на државите во медијацијата	51
Медијација во инвестициски спорови	53
Корисни ресурси	57

ПОГЛАВЈЕ 4: Преглед на арбитражата

59

Дефинирање на арбитражата	60
Корисни ресурси	82

ПОГЛАВЈЕ 5: Арбитражна постапка и практика

85

Практични улоги и почетни фази во арбитражата	87
Арбитражна постапка	91
Корисни ресурси	113

ПОГЛАВЈЕ 6: Постапки по донесување на одлуката и по склучување на спогодбата

115

Вовед	116
Оспорување и поништување	122
Извршување на спогодби постигнати со медијација:	
Сингапурската конвенција	129
Корисни ресурси	134

ПОГЛАВЈЕ 7: Патоказ за креирање ефективни и ефикасни системи за алтернативно решавање спорови	135
Вовед	136
Зајакнување на системите за медијација	137
Засилување на екосистемот за арбитража	145
Корисни ресурси	163
Заклучок	165
ПРИЛОГ А: Патоказ на CLDP за зајакнување на судската поддршка на алтернативното решавање спорови	168
ПРИЛОГ Б: Патоказ на CLDP за формирање ефективни независни институции за алтернативно решавање спорови	171
Поимник	176
Акроними	189
Водич за овој прирачник	192
За авторите	197
Тим на Програма за развој на трговското право (CLDP)	198
Меѓународни експерти	199

ПОГЛАВЈЕ 1:

Историски контекст, преглед на алтернативно решавање спорови и што обезбедува овој прирачник

Важноста на алтернативното решавање спорови за приватните и државните странки и зошто е тоа важно

Во текот на последната деценија светот преброди и се прилагоди на значајни промени во динамиката на глобалната трговија, вклучувајќи и геополитички и економски шокови, како и глобална здравствена криза. Во ова опкружување меѓународните деловни трансакции, проекти и договори се зголемија по број и сложеност, вклучувајќи и во високо регулирани сектори како што се обновливата енергија или финансискиот сектор. Вклучувањето на државите или субјектите во државна сопственост неизбежно го инволвира јавниот интерес и домашната јавна политика. Конфликтот е природна последица на овие геополитички настани и неопходно својство на секој човечки проект, без разлика дали е на индивидуално, корпоративно или државно ниво.

Без оглед на причината, и без оглед дали станува збор за бизниси, поединци или држави, споровите ги попречуваат целите и развојот на странките во спорот, поради што е особено важно ефикасно и ефективно решавање на споровите. Во меѓународната трговија инвеститорите, компаниите или слични субјекти настојуваат да обезбедат што е можно поголема стабилност за своите инвестиции. Државите, од друга страна, се натпреваруваат во привлекувањето инвестиции под строги услови, додека истовремено ги балансираат сопствените регулаторни цели, политички притисоци и домашни и меѓународни обврски. Односите што се развиваат меѓу повеќе засегнати страни, политики и интереси обично се ставаат на тест кога договор или спроведување на проект се соочува со предизвик што резултира со повреда на права, парична штета или друга штета на некоја од странките во трансакцијата.

Да се утврди начинот на решавање на споровите откако тие ќе настанат претставува предизвик. За многумина, единствениот инструмент на правна заштита е домашното судство. Судовите, иако се стручно екипирани и носители на јавни овластувања, често не се идеални за спорови што бараат брзо и конечно решавање. Нивниот фокус на утврдување на факти и процесни правила често

фаворизира темелна анализа наместо брзо решавање. За повеќето деловни трансакции, настанатите спорови подлежат на клаузулата за решавање спорови предвидена на почетокот на ангажманот. Со текот на времето, механизмите за алтернативно решавање спорови, особено арбитражата и медијацијата, се покажаа како претпочитан избор за меѓународните бизниси, инвеститорите и државите кои настапуваат како трговски субјекти во трговијата и развојот.

Софистицираните странки кои предвидуваат можен иден конфликт вклучуваат клаузули за алтернативно решавање спорови во своите договори или меѓународни правни инструменти, со кои го определуваат посакуваниот форум за решавање на спорови. Странските бизниси и инвеститори кои настојуваат да ги заштитат своите комерцијални и правни интереси наоѓаат сигурност во познати и предвидливи меѓународни стандарди за решавање на спорови. Овие стандарди служат како заштита од согледана неправичност во домашните судски постапки („предност на домашниот суд“), вообичаените одложувања во преоптоварените судови и општата незапознаеност со спецификите на домашниот правен систем. Меѓународната арбитража се наметна меѓу различните механизми за решавање на спорови што јавните и приватните странки можат да ги изберат во своите договори и спогодби меѓу држави како претпочитан форум, бидејќи претставува економична и ефикасна алтернатива на судските постапки. Покрај флексибилноста во уредувањето на арбитражните правила и постапки, меѓународната арбитража им овозможува на странките да се договорат за доверливост на постапката, да изберат неутрални арбитри со експертиза во предметната област, како и можност за донесување конечна и меѓународно правосилна арбитражна одлука.

Со порастот на трошоците и сложеноста на современата арбитражна практика, и приватните странки и државите сè повеќе ја применуваат медијацијата поради истите предности што првично ги нудеше арбитражата: контрола од странките, економичност и ефикасност. Медијацијата бележи значителен развој на национално, трговско и меѓународно ниво. Во текот на последните 50 години, домашните судства ширум светот тестираа и применуваа режими на медијација за широк опсег на спорови (од имотни и семејни спорови до кривични и големи трговски предмети) со цел да се зголеми пристапот до правда во ограничени и преоптоварени судски системи. Трговските субјекти сè почесто вклучуваат клаузули за медијација или медијација-

арбитража во своите договори како стандардна практика. И, како што ќе биде разгледано понатаму во овој прирачник, државите сè повеќе ја користат медијацијата за решавање на домашни и меѓународни спорови. И покрај овие неодамнешни успеси, процесите засновани на преговарање, како што е медијацијата, не се универзално соодветни и, како што се разгледува подолу, носат специфични предизвици, како што се автономијата на странките и променливата одржливост на постигнатиот договор.

Развој на системи за алтернативно решавање спорови

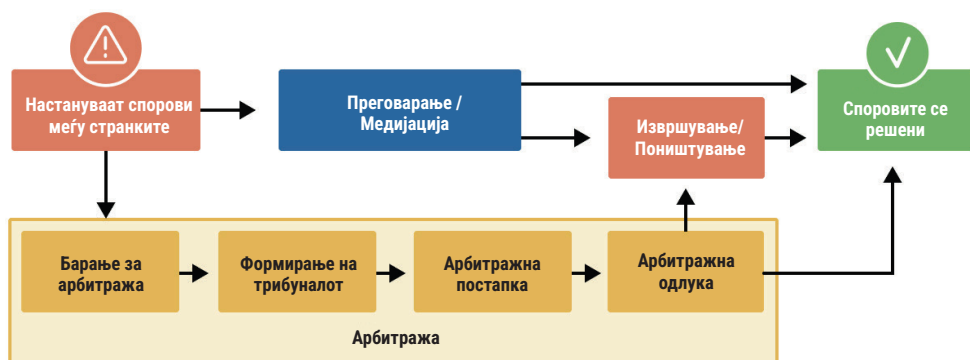
Одржлив систем за меѓународно решавање на спорови зависи од правна и институционална основа која веродостојно обезбедува извршување на правата и обврските преку граница. Во последните децении државите се соочија со ограничувања на контрадикторниот модел и акузаторниот модел и ја препознаа потребата од механизми што им овозможуваат на странките поголема контрола врз постапката и исходот. Проширувањето на достапните методи со вклучување процеси засновани на преговарање, како што е медијацијата, им овозможува на државите, деловните субјекти и јавните засегнати страни поефикасно да управуваат со конфликтите.

За многу држави, унапредувањето на системот за алтернативно решавање спорови ги поддржува двете клучни цели: (1) зголемување на странските инвестиции преку намалување на ризикот од судски постапки и поголема предвидливост на комерцијалните очекувања и (2) унапредување на пристапот до услуги за решавање на спорови за сите корисници преку проширување на можностите за медијација и арбитража и намалување на заостанати судски предмети. Повеќето држави се исто така свесни за сопствената улога во алтернативното решавање спорови, било преку домашни механизми или во рамки на меѓународни договори.

Алтернативното решавање спорови се покажа како особено значајно и за прекуграничните инвестициски спорови, каде што инвеститорите директно поднесуваат барања против државите домаќини поради повреда на договори меѓу инвеститор и држава или одредби од меѓународното инвестициско право содржани во меѓународни

инвестициски договори (билатерални или мултилатерални). Овие договори предвидуваат различни механизми за решавање на спорови меѓу инвеститор и држава (ISDS). Меѓународната арбитража е најчесто користениот форум во рамките на ISDS, но примената на медијацијата во овој контекст е во пораст. Помирувањето исто така претставува ефикасен и често користен механизам во рамки на ISDS. Долги години овие инструменти привлекуваа мал број тужбени барања, но значителниот пораст на споровите по овие договори ги изложи државите на сериозни финансиски, регулаторни и политички ризици. Арбитражните одлуки со висока вредност, растечките трошоци и продолжените постапки доведоа до преиспитување на рамнотежата на системот. Овој прирачник го прифаќа тој дискурс, но сепак се фокусира на можностите за поголема процесна ефикасност преку поинформирано учество на државите во арбитражата и медијацијата.

Преглед на процесите за алтернативно решавање спорови

Слика 1.1: Процеси за алтернативно решавање спорови

Алтернативното решавање спорови (ADR) се однесува на широк опсег механизми и техники што се користат за решавање на спорови без прибегнување кон судска постапка. Клучната карактеристика на алтернативното решавање спорови е тоа што се одвива вон традиционалното парничење. Алтернативното решавање спорови

може да се јави во повеќе форми, секоја способна да функционира самостојно или во комбинација со други.

Согласноста на странките е суштинска карактеристика на алтернативното решавање спорови. Таа се изразува пред настанување на спор преку клаузула за решавање на спорови (на пр. во договор, меѓународен договор, закон или одобрение за инвестиција), или по настанување на спорот, како што е случај со посебна арбитражна спогодба (*компромис* или посебна арбитражна спогодба). Многу форми на алтернативно решавање спорови се институционално поддржани, со посебни правила и постапки, а некои се применуваат во специфични сектори како што се градежништвото, странските директни инвестиции, осигурувањето или финансискиот сектор. Покрај согласноста на поединец или деловен субјект, и суверените држави можат да се согласат да решаваат спорови со инвеститори од странство преку договор меѓу држави, најчесто билатерален договор за инвестиции.

Овој прирачник примарно се фокусира на медијацијата и арбитражата, со осврт и на други постапки. Следното дава преглед на преговарањето, медијацијата, арбитражата и хибридните постапки, кои ги вклучуваат сите три:

Преговарање

Преговарањето претставува директни разговори меѓу странките, без вклучување на трето лице. Тоа овозможува флексибилен начин на решавање спорови со структура што може да се определи од странките, или пак преговарањето да биде без формална структура. Целта на преговарањето е постигнување заемно прифатливо решение, при што, зависно од странките и природата на спорот, постигнатите спогодби може, но не мора да бидат формализирани во обврзувачки, извршлив договор меѓу странките. Преговарањето генерално е соодветно за сите видови спорови и често се смета за „прва линија на одбрана“. Доколку не се постигне суштинска спогодба преку преговарање, странките и понатаму можат да се согласат спорот да го решат преку други механизми, како што се медијација или арбитража.

Медијација

Медијацијата е метод за решавање спорови со помош на неутрално трето лице кое им помага на странките да постигнат заемно прифатливо решение. Како и кај преговарањето, и во медијацијата условите на решавањето ги утврдуваат самите странки. Процесот на медијација е прилично прилагодлив на потребите на странките и на природата на спорот. Заедничка карактеристика на сите медијации е одредено ниво на доверливост, што гарантира дека странките можат да споделат релевантни информации без страв дека тоа ќе им наштети доколку спорот не се реши. Во зависност од форумот, спогодбите постигнати преку медијација може да немаат обврзувачка сила, освен ако не се претворат во договор или не се извршуваат согласно инструменти како што е Конвенцијата на Обединетите нации за меѓународни договори за порамнување постигнати преку медијација (Сингапурска конвенција за медијација), при што таквите спогодби може да се извршуваат пред националните органи слично како арбитражни одлуки.

Арбитража

Арбитражата е приватен метод на решавање спорови при кој странките се согласуваат спорот да го решаваат пред приватен арбитражен трибунал наместо пред национален суд. За разлика од медијацијата и помирувањето, каде неутрално трето лице им помага на странките да постигнат спогодба, арбитражниот трибунал донесува конечна и обврзувачка одлука која се признава и извршува на меѓународно ниво. Арбитражата претставува неутрална алтернатива на судските постапки и може да се прилагоди на потребите на странките, како и на обемот и природата на спорот.

Хибридни постапки

Странките можат да се согласат на хибридни постапки што вклучуваат медијација и арбитража, како што се „Мед-Арб“ и „Арб-Мед“. Кај Мед-Арб, странките се обидуваат да го решат спорот преку медијација. Доколку тоа не успее, спорот се решава преку арбитража, при што се користи истиот или различен неутрален субјект како арбитер, и се донесува обврзувачка одлука. Кај Арб-Мед, арбитерот донесува одлука која се чува запечатена, по што спроведува медијација. Доколку медијацијата не успее, одлуката се отвора и станува обврзувачка. Во некои случаи, странките можат да преговараат или да спроведуваат медијација и за време на арбитражна постапка, да постигнат спогодба и потоа да побараат од арбитерот да ги внесе условите од постигнатата спогодба во арбитражна одлука врз основа на спогодба.

Слика 1.2: Преглед на вообичаени процеси за алтернативно решавање спорови

Следниот дел дава преглед на помирувањето, одборите за решавање спорови, неутралната проценка и вештачењето, кои се користат поретко или се специфични за одредени индустрии.

Помирување	Помирувањето е специјализиран метод за решавање спорови преку назначување на едно или повеќе лица за помирување кои вршат непристрасна оценка на спорот, настојуваат да ги утврдат условите на заемно прифатлива спогодба и им обезбедуваат на странките друга потребна помош за да се олесни постигнувањето спогодба. Овој метод е особено релевантен во контекст на спорови меѓу инвеститор и држава и обезбедува авторитативна, но необврзувачка оценка за основноста на барањата, без да се донесе обврзувачка арбитражна одлука.
Одбори за спорови	Странките можат да воспостават одбори за спорови (постојани одбори назначени на почетокот на проектот или ад-хок одбори назначени при настанување на спор) кои донесуваат советодавни или обврзувачки одлуки за технички или договорни прашања. Како што е вообичаено во стандардните договори во градежната индустрија (како што се FIDIC), одборите за спорови имаат за цел да спречат ескалација на споровите и да избегнат неоправдани одложувања, особено кај големи меѓународни градежни проекти.
Неутрална проценка	Неутралната проценка има дијагностичка и советодавна, но не и одлучувачка природа. Неутралната проценка, најчесто со правно, регулаторно или искуство во решавање спорови, ги оценува предностите и слабостите на позициите на странките и ги предвидува можните исходи доколку спорот би бил решаван во постапка. Проценката не е обврзувачка. Неутралната проценка има за цел да создаде реална основа за разговори за спогодба, вклучително и да ја намали прекумерната увереност во сопствената правна позиција. Неутралната проценка придонесува за избегнување и спречување на спорови, што може да биде подеднакво важно како и нивното решавање по нивното настанување.
Вештачење	Странките во спор можат да се согласат да назначат независен вештак кој ќе даде обврзувачко или необврзувачко мислење или ќе реши спор што бара специјализирано или техничко знаење. Вештачењето е особено вообичаено кај спорови поврзани со градежништво, енергетика и меѓународно лиценцирање на права на сопственост, иако може да се применува и пошироко.

Слика 1.3: Резиме на дополнителни процеси за алтернативно решавање спорови

Различните механизми за алтернативно решавање спорови опишани погоре обезбедуваат специфични критериуми со цел да се примени најсоодветниот метод или комбинација од методи во согласност со конкретната ситуација на странката.

Некои клаузули за решавање спорови предвидуваат повеќе опции, овозможувајќи им на странките да изберат меѓу различни механизми или форуми за алтернативно решавање спорови, како што се медијација, преговарање или арбитража. Клаузулите за решавање спорови можат да бидат во повеќе степени (често наречени ескалациски клаузули), при што им се овозможува или им се наложува на странките најпрво да започнат со необврзувачки, консензуален процес (како што се преговарање или медијација), а потоа да преминат на обврзувачки механизми за решавање спорови (како што е арбитражата). Клаузулите во повеќе степени можат да бидат изборни или обврзувачки. Доколку е даден избор, странките во спор *можат* најпрво да се обидат да го решат спорот преку преговарање или медијација. Доколку е обврзувачко, странките *мора* најпрво да се обидат со овие постапки пред да стекнат право да поведат арбитражна постапка.

Периодот во кој треба да се разгледува спречувањето на спорови и постигнувањето спогодба се протега многу над тесниот временски интервал непосредно пред започнување на арбитражна постапка. Наместо тоа, странките во спор можат да применуваат флексибилни и навремени методи на алтернативно решавање спорови со цел да го ублажат спорот, да ги одржат меѓусебните односи и да ги постигнат посакуваните исходи.

Покрај решавањето на конкретниот спор, механизмите за рана координација и навремено постапување можат да спречат повлекување или откажување на тековни и планирани проекти или инвестиции кои инаку би биле од корист за странките или за пошироката јавност.

Карактеристики и придобивки на прирачникот за клучните корисници и засегнати страни

Овој прирачник, *Алтернативно решавање спорови: Практика и управување за држави*, нуди прилагодлива, флексибилна и сигурна рамка за решавање спорови за јавните и приватните странки во прекугранични трансакции. Прирачникот ги истакнува правните, процесните и институционалните карактеристики на арбитражата и медијацијата како инструменти за заштита и одржување на правата

и интересите. Исто така, обезбедува вредни стручни согледувања за постојните најдобри практики и модели ширум светот, како и за потенцијалните ризици и методите за нивно избегнување и ублажување. Поконкретно, прирачникот дава детален преглед на арбитражата и медијацијата, најистакнатите методи на алтернативно решавање спорови во трговски и инвестициски спорови, како и осврт на други механизми за решавање спорови и нивните соодветни рамки. Прирачникот претставува навремен ресурс, изработен во пресрет на деценија на меѓународни и регионални реформи кои ќе го определат правото и практиката на алтернативното решавање спорови во наредните години.

Подготвен од експерти и практичари од различни правни и професионални средини, прирачникот нуди јасни и корисни информации, особено значајни за унапредување на разбирањето меѓу јавните и приватните странки во трговските и инвестициските спорови и односи. Деловните субјекти и владите можат да ги користат согледувањата од овој прирачник како поттик за промена на политиките во прилог на прифаќање на механизмите за алтернативно решавање спорови, и истовремено да поттикнат одржлив економски раст.

Овој ресурс ќе придонесе за постепено балансирање на позицијата на јавните и приватните странки во алтернативното решавање спорови. Поглавјата за медијација (*ПОГЛАВЈЕ 3: Медијација*) и арбитража (*ПОГЛАВЈЕ 4: Преглед на арбитражата; ПОГЛАВЈЕ 5: Арбитражна постапка и практика*) одаваат заедничка појдовна основа за клучните засегнати страни, премостувајќи ги информациските празнини кои често ја ограничуваат способноста и подготвеноста на странките во спор да ги разгледаат и применат механизмите на алтернативно решавање спорови. Прирачникот е од корист и за деловните субјекти и за државните институции со тоа што дава основа за стратешко планирање, помагајќи им на државите да дизајнираат и имплементираат современи и прилагодливи правни рамки за трговија и инвестиции, и овозможува деловните субјекти да бидат поподготвени и посигурни при влез на нови и пазари во развој. Сеопфатната и детална анализа во прирачникот го опфаќа спектарот на правни и институционални рамки за алтернативно решавање спорови, ги идентификува клучните засегнати страни, го оценува опсегот и квалитетот на потенцијалните модели и се

потпира на искуствата на држави од различни регионални и економски контексти. Прирачникот ќе даде поддршка за државните институции и правниците кои учествуваат во алтернативното решавање спорови, и кои ќе ги применуваат овие модели во пракса.

Што се однесува за државите, знаењето и ресурсите содржани во прирачникот ќе придонесат за унапредување на нивната способност за вклучување на алтернативното решавање спорови во домашните правни системи и за информирано учество во тие постапки. Прирачникот обезбедува основа за постепено унапредување на практиките на добро управување, поттикнувајќи поголема меѓуинституционална координација и отворена комуникација со странските деловни субјекти и инвеститори.

Меѓународните организации и развојните агенции што работат на правни реформи и иницијативи за владеење на правото можат да го користат овој труд како основа за развој на наставни програми и програми за техничка помош и активности за јакнење на капацитетите. Таква програма може да се спроведува заеднички или да се прилагоди посебно за деловната заедница и јавниот сектор во согласност со потребите и приоритетите на секој сектор или надлежност.

Овој труд не застапува конкретен пристап или модел за решавање на спорови. Наместо тоа, нуди систематизиран збир на основни елементи и релевантни аспекти на алтернативното решавање спорови што можат да послужат како насока за креирање политики и за изработување идни клаузули за решавање спорови во трговски и инвестициски спорови (и материјални и процесни). Овој прирачник нема за цел да биде извор на теоретска или академска анализа, туку нуди преглед на високо ниво на клучните политики и практични елементи, со упатувања кон примарни извори и коментари што нудат подлабинска анализа на секоја тема. Прирачникот ќе биде од корист за широк круг корисници.

Преглед на поглавјата на прирачникот

Секое поглавје се занимава со соодветната тема, нудејќи одговори и решенија за прашањата идентификувани од клучните засегнати

страни. Поглавјата обезбедуваат стручна анализа на постојните правни и институционални рамки, како и осврт на можните идни развои и подобрувања. Во таа смисла, тие можат да послужат како охрабрување и поддршка за насочени реформи на национално и меѓународно ниво, во согласност со потребите на корисниците на прирачникот.

- ➔ Поглавје 2 ги истакнува клучните поединци и институции вклучени во медијацијата и арбитражата (директно или индиректно), различните рамки во кои тие меѓусебно дејствуваат, како и нивните права и обврски.
- ➔ Поглавје 3 дава сеопфатен увид во целта, принципите и практиките на медијацијата како механизам за решавање на спорови, разликувајќи ја од арбитражата и судските постапки.
- ➔ Поглавје 4 се осврнува на меѓународната арбитража, со фокус на разликата меѓу трговската и инвестициската арбитража, клучните инструменти на согласност за меѓународна арбитража и меѓународната правна рамка.
- ➔ Поглавје 5 ја обработува арбитражната постапка и практика. Во него се разгледуваат алатките за управување со предмети, клучните фази и постапки, како и проверени методи за обезбедување процесна ефикасност и ефективност.
- ➔ Поглавје 6 се однесува на постапките по донесување одлука и по постигнување спогодба. Во него се дава клучна анализа на правните и процесните механизми за признавање и извршување на меѓународни одлуки и арбитражни одлуки произлезени од постапки на алтернативно решавање спорови.
- ➔ Поглавје 7 ја претставува патеката на CLDP за дизајнирање и воспоставување ефективни и ефикасни системи за алтернативно решавање спорови, нагласувајќи дека воспоставувањето на ефикасен систем не е резултат на една поединечна реформа, туку на кумулативното дејство на координирани активности во правната, судската, институционалната, образовната и културната сфера.

Прирачникот е замислен како достапен и практичен ресурс за засегнатите страни, кој служи како референтна точка за алтернативното решавање спорови во трговски и инвестициски спорови. Како таков, не навлегува подлабоко во историските аспекти на темите што ги

обработува, туку дава широк спектар на референци, ресурси и корисни линкови што ги водат читателите кон примарни и секундарни извори посветени на таква анализа.

На долг рок, прирачникот треба да им помогне на своите корисници да воспостават стабилна и прилагодлива рамка за алтернативно решавање спорови која ќе може да одговори на непредвидливите динамики својствени за меѓународната трговија, инвестициите и геополитиката.

Корисни ресурси

Клучни конвенции, модел закони и правила

- Конвенција за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958): <https://www.newyorkconvention.org/english>
- Конвенција за меѓународни договори за спогодба произлезени од медијација (2018): https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/EN/Texts/UNCITRAL/Arbitration/mediation_convention_v1900316_eng.pdf
- Модел закон за меѓународна трговска арбитража (1985), со измени усвоени во 2006: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf
- Модел закон за меѓународна трговска медијација и меѓународни договори за спогодба произлезени од медијација (2018): https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/22-01363_mediation_guide_e_ebook_rev.pdf
- Правила на ICC за одбори за спорови (2015): <https://iccwbo.org/dispute-resolution/dispute-resolution-services/adr/dispute-boards/dispute-board-rules/>
- Конвенција за решавање на инвестициски спорови меѓу држави и државјани на други држави (1965): <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=080000028012a925>
- Арбитражни правила на UNCITRAL (усвоени во 2013 година, со ревизии од 2021 година): <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration>

Упатства и коментари

- Генерално собрание на Обединетите нации, A/RES/53/101, Принципи и упатства за меѓународни преговори (1999): <https://digitallibrary.un.org/record/265687?ln=en&v=pdf>
- Преглед на помирувањето согласно Конвенцијата на ICSID (2022): <https://icsid.worldbank.org/procedures/conciliation/convention/overview/2022>

- ➔ Max Planck енциклопедија за јавно меѓународно право, Kari Hakaräa, Преговарање (2013): <https://opil.ouplaw.com/abstract/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e67>
- ➔ Max Planck енциклопедија за јавно меѓународно право, Jean-Pierre Cot, Помирување (2006): <https://opil.ouplaw.com/abstract/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e20>

ПОГЛАВЈЕ 2:

Засегнати страни: Странки и институции што го обликуваат алтернативното решавање спорови

Следното поглавје ги истакнува клучните поединци и институции вклучени во медијацијата и арбитражата (директно или индиректно), различните рамки во кои тие меѓусебно дејствуваат, како и нивните права и обврски. Предвидливоста и јасноста на улогите на засегнатите страни го унапредуваат целиот процес на алтернативно решавање спорови и се подеднакво важни за самите засегнати страни, бидејќи им помагаат да оформат разумни очекувања во однос на другите учесници во овие постапки.

Странки во спор

Примарните засегнати страни во постапките на алтернативно решавање спорови се странките директно вклучени во спорот. Странките во спор го водат процесот, ги дефинираат тужбените барања, го избираат форумот, презентираат докази и, на крај, ги сносат правните и финансиските последици од одлуката. Спорови можат да настанат меѓу приватни странки, меѓу приватни странки и држава, како и, понекогаш, меѓу држави.

Приватен-приватен

Приватните спорови претставуваат мнозинство од случаите на глобално ниво, вклучително и во меѓународното алтернативно решавање спорови, особено во трговската арбитража и медијацијата (види поглавја 3, 4 и 5). Кај сложени спорови, компаниите обично ангажираат корпоративни правни советници или специјализирани арбитражни практичари кои имаат разбирање за спецификите на соодветната индустрија.

Јавен-јавен

Спорови што ги опфаќаат заемните права и обврски на суверени држави или се однесуваат на толкувањето и примената на нивните договори, при што надлежните институции пристапуваат кон решавање на спорите меѓусебно. Виши владини правници или службеници со темелна експертиза во толкување меѓународни договори и јавно меѓународно право најчесто ги застапуваат странките во спор. Нивното учество се обликува од уставните ограничувања, обврските за транспарентност и потребата од балансирање на принципите на меѓународна соработка со правната стратегија. За разлика од алтернативното решавање спорови во трговската сфера, постапката во овие спорови е под влијание и на дипломатски протоколи и други релевантни околности.

Јавен-приватен

Јавен-приватен: Споровите меѓу приватни странки и државата претставуваат втора најзастапена категорија спорови. Таквите спорови вообичаено се решаваат пред судови, па така, државите сè почесто се насочуваат кон алтернативно решавање спорови за да решаваат спорови со приватни странки, вклучително и во областа на трудот, животната средина, инвестициите, па дури и во кривичната сфера. Арбитражата и медијацијата на полето на ивествии се најчесто применуваните методи на алтернативно решавање спорови при решавањето спорови меѓу инвеститор и држава (види поглавје 4). Овие спорови вклучуваат инвеститори заштитени со меѓународни инвестициски договори или договори, кои им овозможуваат директно да поднесат барање против државата домаќин за повреда на загарантираните права. За разлика од трговските договори каде двете странки заеднички потпишуваат клаузула, во ISDS државата често дава „трајна согласност“ преку спогодба. Согласноста станува важечка само кога инвеститорот ќе ја прифати оваа еднострана понуда со поднесување известување или барање за арбитража. Државите вообичаено ги застапуваат државни правни застапници и/или меѓународни правни друштва, додека приватните субјекти се потпираат на внатрешни правни служби и/или надворешни адвокатски друштва.

Слика 2.1: Потенцијални комбинации на странки во спор

Поврзани страни

Покрај странките во спор, кои имаат најдиректен интерес за решавање на конкретниот спор, постојат и субјекти кои не се директно вклучени во основниот спор, но можат да бидат засегнати од постапката и нејзиниот исход. Нивното учество варира во зависност од применливите процесни правила и ги опфаќа невладините организации, интересните групи, меѓународните организации, финансиерите од трета страна, подизведувачите и локалните заедници засегнати од спорот. За разлика од странките во спор, поврзаните страни немаат својствено право на учество во постапките за алтернативно решавање спорови. Сепак, тие можат да бидат вклучени по согласност на странките или согласно применливите процесни правила.

Amicus Curiae

Исто така наречени „пријатели на судот“, *amicus curiae* можат да му обезбедат на трибуналот гледишта вон оние што ги изнесуваат странките во спорот. Тие често се невладини организации, академски институции или индустриски здруженија што нудат специјализирани согледувања за политики или правни толкувања. Иако не ја контролираат постапката, нивните поднесоци можат да влијаат врз пошироките системски исходи.

Договорни страни што не се странки во спор	Во арбитража заснована на меѓународен договор, матичната држава на тужителот може да интервенира со цел да поддржи или да одговори на прашања поврзани со толкувањето на договорот релевантни за решавање на спорот. Овие држави можат или да поднесат сопствени толкувачки изјави или заеднички да го разгледаат прашањето со државата странка во спорот. Нивното учество придонесува за обезбедување конзистентност во примената на договорните обврски.
Страни кои не се потписници	Страните кои не се потписници се субјекти кои, иако не се формални странки на арбитражната спогодба, се опфатени преку корпоративни односи, договорни синџири или однесување тесно поврзано со договорот и спорот. Тие можат да бидат опфатени со постапката врз основа на правни концепти како што се групација компании, имплицитна согласност или начелата на правичност, Нивното учество загатнува сложени прашања во врска со надлежноста, согласноста за арбитража и опфатот на арбитражните спогодби
Засегнати заедници	Заедници засегнати од спорови поврзани со природни ресурси, влијанија врз животната средина или човекови и домородни права. Нивното учество им помага на трибуналите да ги разберат социјалните и културолошките аспекти на спорот. Овие заедници обично немаат формални процесни права, но нивните гледишта можат да влијаат врз утврдувањето на одговорноста, правните лекови и мерките за ублажување.
Меѓународни организации	Меѓународните организации можат да придонесат како набљудувачи, администратори или технички експерти. Нивното учество често го зајакнува процесниот легитимитет или обезбедува авторитативни насоки за специјализирани прашања. Правните службеници во ваквите институции носат со себе значително искуство во меѓународното право и креирањето политики.
Финансиери од трета страна	Специјализирани субјекти што ги финансираат правните трошоци на една странка (најчесто тужителот) во замена за удел во конечната одлука. Овие финансиери станаа значаен чинител во меѓународната арбитража, влијаејќи врз стратегијата на случајот и наметнувајќи обврска за откривање на потенцијални судири на интереси.

Слика 2.2: Примери на поврзани странки

Вештаци, сведоци, пријатели на судот

Странките во спор или арбитражниот трибунал можат да побараат мислење од други лица со цел да се обезбеди сведочење за прашања

релевантни за предметот. Сведоците и вештаците по предметната област даваат увиди и придонесуваат за пополнување на информациските празнини, како и за подобрување на заедничкото разбирање на спорните факти или техничките прашања. Пријатели на судот се лица со интерес во спорот кои придонесуваат со гледишта надвор од оние на странките. На тој начин, тие го унапредуваат квалитетот на процесот на алтернативно решавање спорови и неговите исходи.

Вештаци	Сведоци	Amicus Curiae
Овие вештаци им помагаат на арбитрите да ги разберат техничките или специјализираните прашања што се од суштинско значење за спорот. Нивната неутралност е од клучно значење, бидејќи нивните наоди можат значително да влијаат врз исходот. Нивните извештаи често ја поедноставуваат сложената материја за носителите на одлуки. Овие вештаци можат да бидат ангажирани од странките во спорот или да бидат назначени од трибуналот да учествуваат во постапката.	Сведоците обезбедуваат фактички искази што ја поддржуваат позицијата на странката. Сведоците на факти можат да бидат вработени или јавни службеници, додека сведоците обезбедуваат специјализирана анализа. За разлика од сведоците, кои претежно имаат објективна и стручно-научна улога, сведоците на факти ја поддржуваат позицијата на странката што ги предложила.	Исто така наречени „пријатели на судот“, amicus curiae можат да му обезбедат на трибуналот гледишта надвор од оние што ги изнесуваат странките во спорот. Тие често се невладини организации, академски институции или индустриски здруженија што нудат специјализирани политики или правни толкувања. Иако не ја контролираат постапката, нивните поднесоци можат да влијаат врз пошироките системски исходи.

Слика 2.3: Дополнителни потенцијални учесници во спорови

Неутрални лица

Алтернативното решавање спорови се потпира на разновиден избор од неутрални трети лица кои придонесуваат во решавањето на споровите на различни, често комплементарни начини, во зависност од природата на постапката. Некои им помагаат на странките да постигнат заемно прифатливи решенија преку преговарање и олеснет дијалог (на пр. медијатори или помирувачи). За разлика од нив, други се овластени да го утврдат исходот преку обврзувачки одлуки или

наоди на вештаци (трговски и инвестициски арбитри, членови на експертски одбори за решавање спорови). Разбирањето на разликите меѓу овие улоги е од клучно значење, бидејќи изборот на неутрално лице - било да е медијатор, вештак или арбитер - може значително да влијае врз постапката, роковите, доверливоста и можноста за признавање и извршување на исходот. Разграничувањето на овие субјекти им помага на читателите да го изберат соодветниот метод на алтернативно решавање спорови во зависност од природата на конфликтот и странките. Овој прирачник се фокусира на медијаторите и арбитрите, но накратко опфаќа и неколку други видови неутрални лица.

- ➔ **Медијаторите и помирувачите** обезбедуваат значајна поддршка додека странките преговараат за решавање на спорот, при што и во медијацијата и во помирувањето самите странки се конечните носители на одлуката. **Медијаторите** се фокусираат на олеснување на комуникацијата. Тие им помагаат на странките да го разберат целиот спектар на интереси што стојат зад нивните позиции, како и интересите на другата странка. Тие не утврдуваат фактички или правни прашања што се предмет на спор; наместо тоа, им помагаат на странките да постигнат добро информирано решение засновано на интереси. **Помирувачите** се разликуваат од медијаторите по тоа што даваат авторитативна, но необврзувачка оценка за основаноста на барањата. Нивните препораки, иако не се обврзувачки, често нудат структуриран пат кон постигнување компромисно решение.
- ➔ **Арбитрите** се носители на одлуки во арбитражата и донесуваат обврзувачки одлуки што се признаваат и извршуваат на меѓународно ниво. Иако се назначени од странките во спор, арбитрите се обврзани со слични должности на независност и непристрасност како и судиите, со цел да се обезбеди легитимност и интегритет на постапката.
- ➔ **Независни вештаци или неутрални проценувачи** даваат необврзувачки мислења или решаваат спорови што бараат специјализирано или техничко знаење. Инженери, финансиски аналитичари или вештаци од животна средина можат да бидат ангажирани за проценка на ризици или за предлагање изводливи решенија. Во одредени сектори, како што се градежништвото или

инженерството, **одборите за спорови** можат да имаат и улога на одлучувачи во релевантни спорови.

Институции за алтернативно решавање спорови

Систем за алтернативно решавање спорови кој добро функционира им овозможува на странките во спорот пристап до даватели чии постапки и трошоци се соодветни на обемот и сложеноста на спорот. Странките можат да изберат алтернативно решавање спорови согласно правилата на одредена институција (институционално) или во пофлексибилна рамка (ад хок), со изречно договарање на применливите процесни правила. Овие рамки се движат од високо флексибилни ад хок аранжмани, каде странките имаат максимална автономија, до целосно водени институционални механизми кои обезбедуваат процесни правила, услуги за управување со предмети и професионален надзор.

Центрите за алтернативно решавање спорови и арбитражните институции можат да обезбедуваат административни услуги и за ад хок постапки, по барање на странките. Во арбитражата, странките најчесто се определуваат за институционална арбитража преку избор на правилата на одредена институција, освен ако поинаку не е договорено во клаузулата за решавање на спорови. Воедно, домашните судови можат да имаат значајна улога во развојот на протоколи за алтернативно решавање спорови, надзор над постапките и вршење на надлежности по донесување на одлука или по постигнување на спогодба (види *ПОГЛАВЈЕ 6: Постапки по донесување на одлуката и по склучување на спогодбата*).

Изборот меѓу ад хок, институционална или судска вклученост има значително влијание врз трошоците, ефикасноста, транспарентноста, можноста за признавање и извршување и севкупниот тек на спорот. Јасното разбирање на овие структури им овозможува на корисниците да го изберат најсоодветниот механизам според нивните потреби и со доверба да се движат низ сложеноста на меѓународното решавање спорови.

Институционална медијација

Институционалната медијација се спроведува од организации кои обезбедуваат структурирани правила и надзор. Институции како ICC или националните центри за медијација назначуваат медијатори и обезбедуваат транспарентност на постапката. Нивната поддршка ја зголемува ефикасноста и ја зајакнува довербата на корисниците.

Институционална арбитража

Институционалната арбитража се одликува со утврдени правила, управување со предмети и административен надзор од институции како ICSID, ICC или SIAC. Институциите обезбедуваат уреден тек на постапката, помагаат при изборот на арбитри и нудат алатки за забрзано решавање. Нивното учество придонесува за предвидливост и можност за признавање и извршување, но може да доведе до зголемување на трошоците на арбитражата.

Домашни правни лекови

Кај клаузули за решавање на спорови во повеќе степени, пристапот до алтернативно решавање спорови може да биде условен со претходно користење на домашни управни или судски правни лекови. Доколку странката пристапи кон алтернативно решавање спорови без да ги исполни овие предуслови, тоа може да влијае врз надлежноста на трибуналот или да доведе до оспорување на донесената одлука. Независно од постоењето на такви предуслови, домашните судови продолжуваат да имаат суштинска поддржувачка улога во алтернативното решавање спорови преку обезбедување привремени мерки, признавање и извршување на одлуките и почитување на процесните гаранции. Нивниот надзор ги поврзува механизмите за алтернативно решавање спорови со националните правни системи, зајакнувајќи ја легитимноста и стабилноста на исходите од спорите.

Ад хок медијација или арбитража

Ад хок постапките се спроведуваат без постојана институционална рамка, при што странките имаат целосна контрола врз уредувањето на постапката. Иако се флексибилни, тие бараат високо ниво на соработка меѓу странките за самостојно управување со административните аспекти. Во тој случај, постои помала заштита против странка што не соработува, особено кога го попречува текот на арбитражната постапка (на пр. со непоставување медијатор или арбитер). Институциите сепак можат да обезбедат ограничени услуги, како што се назначување медијатор или арбитер, како и опростории за одржување на рочишта или состаноци, без примена на целосниот институционален режим на правила.

Слика 2.4: Институционални наспроти ад хок опции

Едно од честите прашања е дали да се избере ад хок или институционална медијација или арбитража. Како што е прикажано на претходната слика, избраната процесна рамка го определува степенот на поддршка за странките во однос на: (1) логистички услови, (2) степен на процесна формалност, (3) ефикасно управување

со предмети, (4) процесни трошоци, (5) степен на дискреција на странките во однос на процесните прашања, (6) транспарентност и (7) можност за извршување на одлуката. Иако користењето на институција подразбира трошок, странките треба да ги земат предвид и дополнителните логистички и процесни трошоци што би ги сноселе доколку самостојно ги обезбедуваат сите услуги што инаку ги нудат институциите.

Посебни аспекти за државите при воспоставување рамки за алтернативно решавање спорови

Меѓународните спорови можат да имаат значителни финансиски, правни и јавнополитички последици за државите. Владите сè повеќе настојуваат подобро да ја разберат и унапредат институционалната рамка за спречување и управување со ваквите спорови. Преземањето на такви активности пред настанување на спорови може да им помогне на државите да ги избегнат споровите и поефикасно да ги решаваат кога ќе настанат, воедно намалувајќи ги трошоците и заштитувајќи ги суштинските правни и политички интереси.

Како што се разгледува во *ПОГЛАВЈЕ 1: Историски контекст, преглед на алтернативно решавање спорови и што обезбедува овој прирачник*, алтернативното решавање спорови има суштинска улога и во привлекувањето странски директни инвестиции и во деполитизацијата на инвестициските спорови. Со избегнување на алтернативното решавање спорови, креаторите на политики пропуштаат клучна можност однапред да ја обликуваат регулативата за решавање спорови, со цел нејзината примена да придонесе кон остварување на политичките цели.

Оттука, креаторите на политики треба да предвидат и предложат правни и институционални заштитни механизми за справување со можната граѓанска, кривична или политичка одговорност на јавните службеници што произлегува од нивното учество во постапки на алтернативно решавање спорови (особено во постапки на спогодбено решавање). Како што се укажува подолу, тоа може да се постигне преку воспоставување меѓуресорски и меѓуинституционални координативни

тела, комуникациски планови и стандардизирани процесни патокази, со кои јасно се утврдуваат улогите на секоја институција и заедничкото овластување за склучување спогодба на назначените тела. Ваквиот транспарентен и добро координиран систем може да ја зголеми правната сигурност за странките во спорот и истовремено да ги заштити надлежните институции и јавните службеници од последователни негативни последици или одговорност.

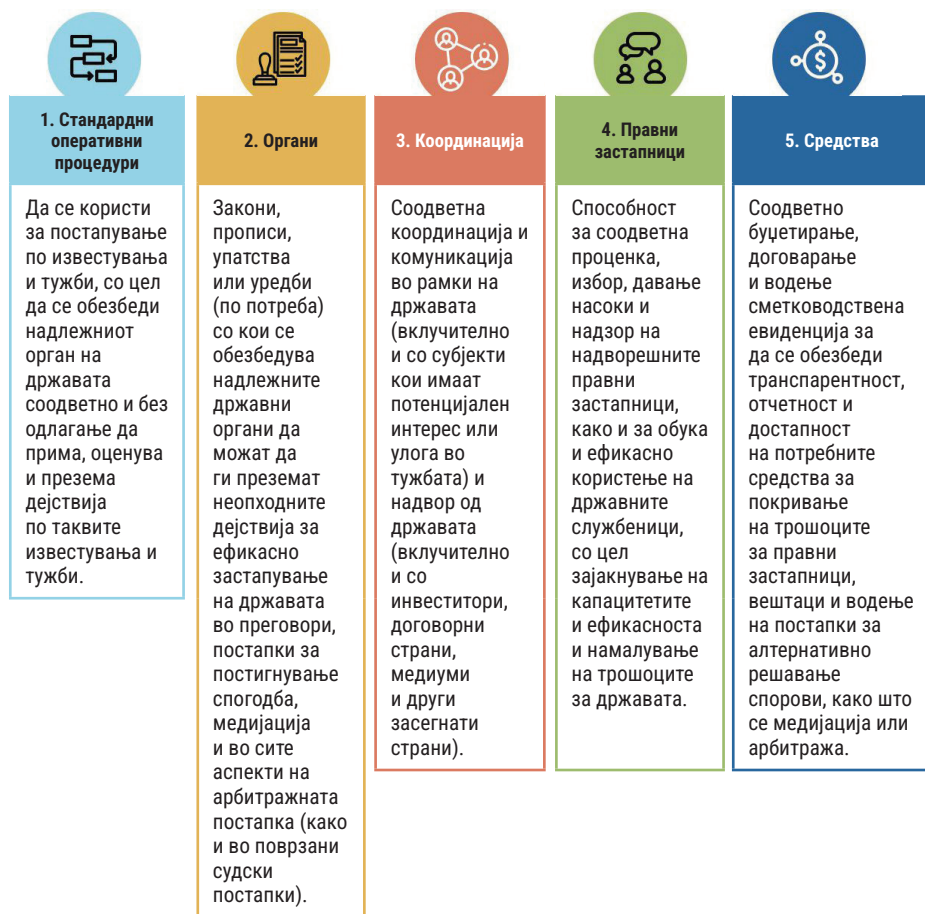
Изработка на законски решенија за реформи во алтернативното решавање спорови

Со цел поддршка на трајни и одржливи реформи во регулирањето на алтернативното решавање спорови, креаторите на политики треба јасно да ја утврдат и документираат законодавната намера зад нивните избори на политки со кои се уредува оваа област, вклучително и основните причини и цели. Кога релевантните политики се однесуваат на решавање спорови во одредени сектори или предвидуваат различни стандарди применливи за различни засегнати страни, треба да постои јасна законодавна историја која ја образложува стручната или научната основа на соодветните правила. Овие придружни материјали создаваат запис за законодавната насока и обезбедуваат основа за континуирани напори, наместо повремени иницијативи. Тие исто така претставуваат незаменлива алатка за толкување за судиите и арбитрите кои решаваат спорови врз основа на таквите политики.

За подетални информации за развој на сеопфатни системи за алтернативно решавање спорови, види *ПОГЛАВЈЕ 7: Патоказ за креирање ефективни и ефикасни системи за алтернативно решавање спорови.*

Креаторите на политики првенствено треба да бидат свесни за правилната хиерархија на норми меѓу домашното и меѓународното право, да обезбедат реципроцитет на меѓународните трговски и инвестициски договори и да воспостават институционални механизми за спроведување на правата и обврските што произлегуваат од јавни и приватни договори. Со други зборови, алтернативното решавање спорови не е надвор од контролата на државата.

За таа цел, секоја држава треба да обезбеди воспоставување на пет предуслови за ефикасно застапување во меѓународните механизми за алтернативно решавање спорови за преговарање, медијација и арбитража:

Слика 2.5: Предуслови за државите за обезбедување ефикасно застапување во алтернативното решавање спорови

Развиени се три општи модели за застапување на држава во меѓународни спорови: надворешни правни застапници, внатрешни правни служби и хибриден модел.

Надворешни правни застапници	Внатрешни правни служби	Хибриден модел
Државата може да ангажира надворешни правни застапници. Меѓународните спорови можат да повлечат значителни последици за државата во правна смисла и во смисла на јавните политики и финансиите. Таквите спорови често се високо специјализирани и бараат експертиза што не е секогаш достапна во рамки на државата. Поради тоа, државите можат да се одлучат да ангажираат искусни меѓународни правници за застапување на државата. Ангажирањето надворешни правни застапници треба да се изврши што е можно поскоро по укажувањата дека е поднесена или ќе биде поднесена тужба.	Државите може да си ги ангажираат внатрешните правни служби за застапување во споровите. Овој модел може да биде најисплатлив за помалку сложени спорови или спорови со помала вредност. Згора на тоа, државите што очекуваат или се соочуваат со повеќе тужби може да сметаат дека е неопходно и соодветно да инвестираат значителни средства за востановување и одржување на посебен тим на правни застапници.	Државата може самостојно да се застапува, но да ангажира помала група надворешни правници за поддршка. Ваквиот хибриден пристап ѝ овозможува на државата да ги контролира трошоците и подобро да ја задржи контролата врз своите меѓународни спорови. Исто така, ѝ овозможува на државата да го искористи искуството и експертизата на водечки меѓународни правници, истовремено развивајќи внатрешна експертиза за идни случаи (на пр. случаи што можат да доведат до целосно уништување на деловен субјект или нарушување на угледот).

Слика 2.6: Видови правни застапници

Модели на координација на државата за управување со ризици од странски инвестиции

Државите сè почесто воспоставуваат постојани координативни тела за да спречат и ублажат меѓународни инвестициски спорови. Таквите тела имаат различна структура и функции. Сепак, можат да се идентификуваат одредени заеднички карактеристики и добри практики. Државите генерално следат три различни пристапи за координација: (1) единствен орган, (2) повеќе органи или (3) хибриден пристап.

Единствено координативно тело

- Државите можат да воспостават единствено координативно тело, како самостојно тело или во рамки на постојно министерство или државен орган. На пример, неколку држави му ја довериле оваа функција на омбудсманот како координативно тело (на пр. Бразил, Грузија, Грција, Казахстан, Монголија, Филипини, Република Кореја, Руската Федерација и Украина).
- Други држави ги задолжиле агенциите за привлекување инвестиции да ја вршат оваа функција (на пр. ИнвестЧиле (InvestChile) од Чиле, Инвестирај во Грузија (Invest in Georgia) од Грузија).
- Во некои држави, координативното тело е воспоставено во рамки на едно министерство (на пр. Дирекцијата за судски спорови при Министерството за финансии на Бугарија, Дирекцијата за странски инвестиции и услуги при Министерството за трговија на Колумбија и Одделението за заштита на инвестиции при Министерството за финансии на Чешка).

Повеќе органи за координација

- Некои држави ги распределуваат функциите за спречување и ублажување на спорови меѓу повеќе државни органи, при што секој од нив има специфична улога или постапува по одредени видови на приговори.

Хибриден модел

- Некои држави применуваат хибриден пристап, воспоставувајќи комитет или комисија составена од министерства и специјализирани или други релевантни органи, при што еден орган ја врши функцијата на секретаријат (на пр. Египет - министерската комисија за решавање спорови од инвестициски договори, во рамки на Владата, помага при решавање на спорови што произлегуваат од инвестициски договори; Кина - Министерството за трговија, заедно со други релевантни органи во рамки на Државниот совет, воспостави меѓуресорски механизам за координација и олеснување на инвестициските спорови).

Не постои единствен модел што одговара на сите држави при воспоставување на ваков координативен орган. Како што наведува Комисијата на Обединетите нации за меѓународно трговско право:

„Без оглед дали станува збор за единствен координативен орган, повеќе органи или меѓуинституционален комитет, внатрешните процедури на работење (составот на органот, системите за следење и оценување и органот пред кој тој одговара) треба да се прилагодат на секоја држава, со цел да се обезбеди ефикасност и легитимност на органот, како и да се избегнат судири на интереси, недостаток на неутралност или постоење на сопствени интереси. Начинот на кој органот се перципира од страна на инвеститорите, државните службеници и другите засегнати страни е клучен за неговиот успех.“

Два примера на државно воспоставени платформи специјализирани за услуги во алтернативното решавање спорови се Јужна Кореја и Перу.

**„Омбудсман за странски инвестиции“ во
Јужна Кореја**

Ова тело за решавање приговори собира и анализира информации во врска со проблемите со кои се соочуваат странските компании. Исто така, бара соработка од релевантните управни органи и препорачува нивно постапување, предлага нови политики за подобрување на системот за поттикнување странски инвестиции и извршува други неопходни задачи со цел да им помогне на компаниите со странски капитал во решавањето на нивните приговори.

**„Систем за координација и одговор за
меѓународни инвестициски спорови“ во Перу**

Ова тело придонесува за навремена и ефикасна координација и управување со меѓународни инвестициски спорови што ги вклучуваат јавните субјекти. Комисијата во Перу дава приоритет и активно го поттикнува спогодбеното решавање, вклучително и преку директни преговори со странските инвеститори.

**Слика 2.7: Примери на државно воспоставени платформи
за услуги за алтернативно решавање спорови**

Корисни ресурси

Насоки за засегнати страни

- IBA, Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration (2024): <https://www.ibanet.org/document?id=guidelines-on-conflicts-of-interest-in-international-arbitration-2024>
- IBA, Насоки за судир на интереси во меѓународна арбитража (2024): <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=6F0C57D7-E7A0-43AF-B76E-714D9FE74D7F>
- UNCITRAL и ICSID, Кодекс на однесување за лица кои одлучуваат во меѓународни инвестициски спорови (2023): <https://icsid.worldbank.org/resources/code-of-conduct>
- UNCITRAL Белешки за организирање на арбитражната постапка (2016): <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-notes-2016-e.pdf>

Неисцрпен избор на арбитражни институции

- Меѓународна трговска комора (ICC)
- Лондонски суд за меѓународна арбитража (LCIA)
- Сингапурски меѓународен арбитражен центар (SIAC)
- Хонгконшки меѓународен арбитражен центар (HKIAC)
- Постојан арбитражен суд (PCA)
- Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови (ICSID)
- Германски арбитражен институт (DIS)
- Арбитражен институт при Стокхолмската трговска комора (SCC)
- Американска арбитражна асоцијација - Меѓународен центар за решавање на спорови (AAA-ICDR)
- Кинеска меѓународна економска и трговска арбитражна комисија (CIETAC)
- Виенски меѓународен арбитражен центар (VIAC)
- Швајцарски арбитражен центар (Swiss Arbitration)

- ➔ Регионален центар за меѓународна трговска арбитража во Каиро (CRCICA)
- ➔ Сингапурски меѓународен арбитражен центар (DIAC)
- ➔ Меѓународен арбитражен центар во Дубаи (DIAC)
- ➔ Австралиски центар за меѓународна трговска арбитража (ACICA)
- ➔ Арбитражен и медијациски центар на Светската организација за интелектуална сопственост (WIPO)

Неисцрпен избор на институционални даватели на услуги на медијација

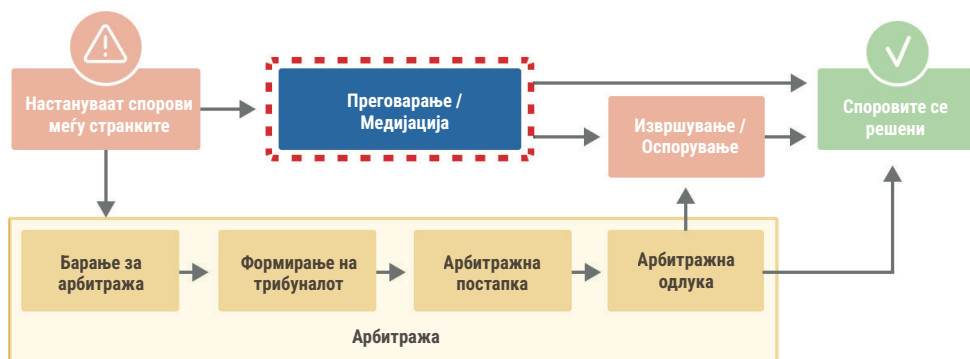
- ➔ Меѓународна трговска комора (ICC)
- ➔ Служби за судска арбитража и медијација (JAMS)
- ➔ Американска арбитражна асоцијација - Меѓународен центар за решавање на спорови (AAA-ICDR)
- ➔ Сингапурски меѓународен арбитражен центар (SIMC)

Неисцрпен избор на институции за инвестициска медијација

- ➔ Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови (ICSID)
- ➔ Сингапурски меѓународен арбитражен центар (SIMC)
- ➔ Центар за ефективно решавање на спорови (CEDR)
- ➔ Арбитражен институт при Стокхолмската трговска комора (SCC)
- ➔ Меѓународна трговска комора (ICC)

ПОГЛАВЈЕ 3:

Медијација

Слика 3.1: Процес за алтернативно решавање спорови

Дефинирање на медијација

Медијацијата е процес на олеснето преговарање во кој сите странки се среќаваат со неутрално трето лице (медијаторот). Клучните карактеристики на медијацијата се доброволноста, доверливоста и самостојното одлучување на странките. Медијацијата е корисна за креативно решавање на проблеми и ефикасно решавање на спорови. Медијацијата може да се прилагоди на обемот и сложеноста на различни видови спорови, од меѓучовечки или спорови со мала вредност до сложени трговски спорови и креирање политики. Медијацијата во највисока мера ги остварува принципите на автономија на странките и согласност, и се темели на принципот на *самостојно определување*. Медијаторот го води процесот и, во одредени контексти, може да даде советодавна оценка, но *не* одлучува по спорот.

Принцип на самостојно определување

Улогата на медијаторот е да олесни праведен процес што поддржува информирано донесување одлуки, а не да наметнува исходи или да ја заменува својата проценка со одлуките на странките. Со поддршка на медијаторот, странките во спорот ја задржуваат автономијата да одлучат дали ќе пристапат кон медијација, како ќе се одвива медијацијата, кои информации ќе ги презентираат, дали ќе постигнат спогодба и под кои услови; тие избори мора да бидат доброволни, информирани и ослободени од присила.

Медијацијата се темели на едноставната, но моќна идеја дека луѓето, кога им се обезбедени соодветна структура и поддршка, можат самите да креираат решенија за конфликтот. За разлика од решавањето на спорови со одлучување од страна на трето лице, како што се судската постапка или арбитражата, медијацијата не делегира овластување на судија или арбитер. Наместо тоа, таа создава платформа каде странките можат поотворено да зборуваат за своите интереси во спорот, да ги разгледаат причините на несогласувањето и да истражат широк спектар на можни исходи, настрана од чисто правните позиции. Особено, странките остануваат креатори на секој исход и, како резултат на тоа, спогодбите постигнати преку медијација имаат тенденција да бидат одржливи.

Слика 3.2: Некои видови спорови особено погодни за медијација

Медијацијата е пофлексибилна од формалната судска постапка или арбитражата и се прилагодува на културните разлики, деловните

реалности, емоционалната динамика и практичната потреба за зачувување на тековните односи. Постапката е исто така доверлива, обично помалку конфронтациона и напредува побрзо од повеќето судски постапки. Медијацијата не е поблага верзија на решавање спорови со одлучување од страна на трето лице; таа претставува суштински поинаков пристап, кој конфликтот го преобликува како заеднички проблем што треба да се реши со мноштво опции, наместо како бинарна одлука. Разликите меѓу медијацијата и решавањето на спорови со одлучување од страна на трето лице, исто така, отвораат одредени вообичаени грижи во врска со постапката и можните исходи. Меѓу нив се и загриженост дека учесниците може да бидат неразумни или да немаат соодветно овластување, можност доверливоста да биде нарушена, отсуство на соодветна правна рамка за медијација, отежнато спроведување на спогодбите и, за одредени државни службеници, ризик од лична одговорност.

Слика 3.3: Општи компоненти на медијацијата

Ова поглавје ги воведува основните принципи и структурата на медијацијата, вклучително и нејзиното место во рамките на спектарот на процеси за решавање спорови. Се поставува основа за подлабока анализа на причините и начинот на кој медијацијата може да се интегрира во практиката на државата, како систем за приватни корисници, така и како опција за самите државни субјекти.

Медијацијата не е решавање на спор со одлучување од страна на трето лице

Медијацијата може да одговори на многу, но не на сите потреби. Особено, медијацијата не може да се примени во прашања кои бараат одлучување од страна на трето лице, од повеќе причини. Медијацијата не:

- одлучува по спорот ниту ги утврдува или признава **правата на странките** ниту прогласува победничка странка,
- дава обврзувачки толкувања на правото или на фактите и затоа ретко создава обврзувачки **преседан** (иако исход од медијација во која учествува државен субјект може да поттикне пошироки политики или законски измени заради усогласеност),
- утврдува „**вистина**“ преку механизми на утврдување факти како што се присилно прибавување докази или вкрстено испрашување, со што се ограничува нејзината применливост кај тешко надминливи позиции на странките,
- утврдува вина или изрекува санкции, со што се ограничува нејзината применливост кај странките кои бараат **казнување**.

Процес на медијација

Медијацијата се карактеризира со исклучителна прилагодливост. Сè додека се почитуваат одредени основни процесни вредности (на пр. доверливост, континуирана согласност, самостојно определување на странките и можноста спорот да се реши или да не се реши), постапката може да се приспособи на потребите на секој спор, поединци или институции. Повеќето медијации се одвиваат низ следните фази:

Предмедијатиска постапка	Отворање на постапката	Прибирање информации и идентификување прашања	Решавање на проблеми	Затворање
Одлука за пристапување кон медијација	Воведни излагања на медијаторот		Идентификување прашања / утврдување агенда	Постигнување или непостигнување спогодба
Избор / назначување медијатор	Почетни излагања на странките		Генерирање опции	Следни чекори
Согласност за постапка на медијација			Проценка и Преговарање за опции	
Првична размена на информации			Застој / надминување застој	
Утврдување на учесници и временска рамка				

Слика 3.4: Општи фази на медијација и избор на процес

Спогодба за медијација пред настанување на спор

Странките може да се согласат да решаваат спорови со медијација пред или по нивното настанување. За трговските субјекти, вообичаено е во договорите да се вклучи клаузула за решавање спорови. Таквите клаузули често го утврдуваат примарниот метод за решавање спорови, кој сè почесто вклучува спогодби за медијација во одредена фаза од процесот на решавање спорови.

Како странката се согласува на медијација? Пример на клаузула за медијација-арбитража од Меѓународната трговска комора

„Во случај на каков било спор што произлегува или е поврзан со овој договор, странките најпрво ќе го поднесат спорот на медијација согласно Правилата за медијација на Меѓународната трговска комора. Доколку спорот не се реши согласно наведените Правила во рок од [45] дена од поднесувањето на Барање за медијација или во друг рок за кој странките писмено ќе се договорат, таквиот спор потоа конечно ќе се реши согласно Правилата за арбитража на Меѓународната трговска комора, од страна на еден или повеќе арбитри именувани согласно тие Правила за арбитража.“

Без разлика дали е ад хок или преку институција, определувањето на правила е од клучно значење за уредување на клучните аспекти на процесот на медијација, вклучително должностите на медијаторите, постапката за нивно именување, карактерот на медијацијата и доверливоста кој е без прејудиирање.

Основен принцип на медијацијата е доверливоста на постапката, која може да биде утврдена со правилата на давател на услуги за алтернативно решавање на спорови или на суд, или да биде договорена меѓу странките и медијаторот. Доверливоста вообичаено се однесува на разговорите во медијацијата и на сите материјали изречно подготвени за процесот на медијација. Повеќето, ако не и сите, институционални правила содржат обемни обврски за доверливост со кои се штитат чувствителните информации на странките и се спречува користење на информации добиени во медијација во поврзан спор. Овие одредби го штитат интегритетот на медијацијата и им овозможуваат на странките поотворено да ги разгледуваат прашањата со медијаторот, но и со другите странки во спорот. Секоја информација добиена во текот на медијацијата дополнително има статус „без прејудиирање“, што значи дека разговорите и разменетите информации за време на медијацијата не можат да се користат како доказ во последователни судски или арбитражни постапки.

Странките, давателите или државите можат да предвидат исклучоци од доверливоста, па затоа е од суштинско значење сите учесници

однапред да го знаат, разберат и прифатат опсегот на применливата доверливост.

ПРЕЛИМИНАРНИ ПРАШАЊА ПРИ РАЗГЛЕДУВАЊЕ НА МЕДИЈАЦИЈА

- ➔ Дали странките се заинтересирани да го одржат својот однос?
- ➔ Дали странките бараат брзо решавање на спорот?
- ➔ Дали странките претпочитаат да ја задржат контролата врз исходот?
- ➔ Дали странките бараат прилагодени решенија или алтернативи на вообичаените правни лекови што се обезбедуваат преку паричен надомест?
- ➔ Дали постојат повеќе спорови или прашања меѓу странките, од кои некои би можеле да се решат преку преговарање/медијација?
- ➔ Дали спорот вклучува повеќе странки со различни интереси?

ПОВЕДУВАЊЕ МЕДИЈАЦИЈА И ИЗБОР НА МЕДИЈАТОР

Медијацијата се иницира од страна на странките или по упатување од одреден субјект (на пр. судија кој предметот го упатува во судски медијациски центар или невладина организација). Потоа, се назначува медијатор за предметот по избор на странките, согласно правилата на давателот на медијација или од страна на субјектот што го упатил предметот. Медијацијата може да се спроведува како заеднички процес во кој сите учесници се заедно, како серија одделни средби со медијаторот (таканаречни “одделни консултации”), или како комбинација од двата пристапа. Странките и медијаторот на крај одлучуваат дали фазите ќе се одвиваат заеднички или одделно.

Одлука за пристапување кон медијација

Сесија на медијација

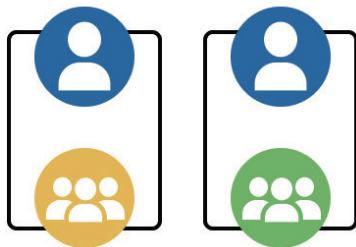

Раните фази на медијацијата се карактеризираат со комуникација со медијаторот за разгледување на основни информации, вклучително: (1) кои лица треба да присуствуваат; (2) размена на документи и информации за спорот; (3) изготвување на прелиминарни поднесоци за медијаторот и/или спротивната странка; и (4) времето и местото на одржување на првата медијациска сесија. Овие почетни разговори, исто така, придонесуваат за градење доверба меѓу медијаторот и странките.

Правилата и постапките на медијацијата треба да бидат договорени (или разгледани, доколку постапките се утврдени од субјектот што го упатува предметот, како што е судски или приватен медијациски центар) пред да се пристапи кон разгледување на суштинските информации. Во судска пракса, странките може да се упатат на медијација како дел од консултација со судијата. Во таков случај, не е невообичаено првата или единствената сесија на медијација да започне со размена и разгледување на овие првични информации. Во постапки на медијација каде медијаторот е назначен или избран пред одржувањето на првата сесија, оваа почетна размена најчесто се одвива пред самата сесија.

Сесија на медијација

Приватни состаноци

Странка А

Странка Б

Медијацијата може да се спроведе во една или во повеќе сесии, во зависност од странките и природата на спорот. Откако медијаторот и сите учесници ќе се соберат на првата сесија, медијаторот го започнува процесот со разгледување на договорените постапки, вклучително доверливоста (и нејзините исклучоци) и самостојното определување, ја објаснува својата улога и улогите на присутните, и ги потврдува сите други неопходни детали, како што е постапката за финализирање на спогодбата доколку се постигне. Оваа информација е од

суштинско значење доколку некои од странките не учествувале во првичните разговори. Странките, како и нивните правни застапници, доколку странките се застапувани, исто така обично започнуваат со изнесување на релевантни информации за спорот.

Самозастапување наспроти застапување од адвокат во медијација

Медијацијата често се смета за директна постапка меѓу странките, но во пракса една или двете странки може да бидат застапувани од адвокат. Во посложени спорови, медијаторот може да комуницира првенствено со адвокатите или директно со странките, согласно нивната определба.

Медијаторите користат разговор и прашања за да го унапредат разбирањето на странките за клучните прашања (правни, односни, информативни и емоционални) кои го попречуваат решавањето на спорот. Во раните фази на медијацијата, фокусот е на разбирањето на странките за тоа што сакаат (и зошто) и што сака другата странка (и зошто). Доколку спорот има правна димензија, ова разбирање ги опфаќа тужбите/одбраните, доказите и преседаните.

Во одредени спорови, значајна улога имаат и други информации, вклучително: емоционалното или друго влијание на спорот врз пошироката заедница, бизнисот, семејството или работната средина; споредби со слични случаи во рамките на истиот правен или регулаторен систем; или способноста, односно неспособноста на странката да плати за да се спогоди или да го продолжи спорот.

Во многу случаи, способноста на медијаторот да овозможи подлабоко разбирање е доволна за странките сами да дојдат до решение. Доколку тоа не е случај, медијаторот може да примени различни интервенции за да им помогне на странките да го решат спорот. На пример, кога очекувањата на една странка во однос на исходот не се остварливи, медијаторот може да поставува насочени прашања со цел да ги преиспита очекувањата и претпоставките во однос на правните или фактичките прашања. Медијаторите може исто така да разгледуваат ризици (вклучително и ризик од парнична постапка), да ги истакнат алтернативите на странките во однос на спогодбено решавање, да ги разгледаат пошироките цели и интереси на странките или, со согласност на странките, да ги користат добиените информации за да предложат решенија за надминување на застојот или за решавање на спорот.

Завршување на медијацијата

Вообичаено е медијаторите да работат со странките сè додека спорот не се реши или додека една или двете странки не утврдат дека не може да се постигне решение. Доколку медијацијата заврши без спогодба, медијаторот може да остане достапен во подоцнежен период и/или откако странките ќе преземат одредени наредни чекори (како дополнителна размена на информации или донесување на привремена одлука од страна на судија или арбитер).

За разлика од исходите во судска или арбитражна постапка - кои можат да предизвикаат отпор, барања за поништување или дури и жалби - спогодбите постигнати преку медијација се засноваат на заедничко прифаќање и ги одразуваат интересите, приоритетите и

практичните ограничувања на странките. Оттука, за преговараните решенија се вели дека се „одржливи“, бидејќи странките вообичаено сметаат дека спогодбата е во нивен најдобар интерес.

Сепак, одржливоста зависи од интегритетот на постапката, јасноста на обврските и континуираната подготвеност на странките да се придржуваат кон условите на спогодбата. Во одредени спорови, заради неформалниот карактер на постапката и необврзувачката природа на исходот спогодбеното решение може да стане подложно на неизвршување, па затоа учесниците треба да ја завршат медијацијата така што ќе разгледаат дали и на кој начин ќе го формализираат постигнатиот исход.

Најчестиот и најприроден начин за спроведување на спогодбата постигната преку медијација е нејзиното доброволно исполнување од страна на странките во спорот. Меѓутоа, доколку спогодбата содржи парични или договорни правни лекови, или доколку постои законска обврска, странките можат да побараат арбитражниот трибунал да донесе арбитражна одлука врз основа на спогодбата, која е меѓународно извршлива. Странките можат исто така да бараат признавање и извршување на спогодбите постигнати преку медијација согласно Сингапурската конвенција за медијација, доколку таа е применлива. (Види *ПОГЛАВЈЕ 6: Постапки по донесување на одлуката и по склучување на спогодбата.*)

Утврдување на квалификации на медијатори

Секоја шема за медијација во значителна мера зависи од квалитетот на достапните медијатори. Квалификациите може да се утврдуваат преку комбинација од обука, сертификација/лиценцирање и континуиран професионален развој. Развивањето на каков било систем за утврдување на квалификации на медијатори треба да биде специфично за конкретниот форум и да биде усогласено со природата на странките и споровите. Утврдувањето на квалификациите на медијаторите треба да ја земе предвид потребата од друг степен или лиценца (на пр., право, социјална работа, бизнис, сметководство), почетна и напредна обука за процесот на медијација, обука поврзана со медијација на специфични видови спорови или правни рамки,

како и други неопходни компетентности или знаења, вклучително и јазични, технички или културни. Оптимално, системот на лиценцирање или утврдување на квалификации на медијаторите ќе вклучува континуирано возвратно согледување и/или професионален развој за медијаторите, со цел нивните вештини да продолжат да се развиваат во согласност со развојот на средината за медијација.

Развивањето на системот за утврдување на квалификации на медијаторите е директно поврзано со моделот на нивно поврзување со конкретни предмети. Кога странките самите ги избираат своите медијатори, барањата во однос на квалификациите на медијаторите може да бидат поблаги. Имено, во многу локални и деловни заедници постои култура на „заеднички медијатори“ (лица кои се препознаваат по својот статус или вештини) за кои е познато дека се исклучително ефикасни. Како што институциите сè повеќе се вклучуваат во воспоставување листи на медијатори и нивно назначување, се зајакнува обврската за утврдување минимални стандарди на стручност.

Независност и непристрасност на медијаторот

Должноста на медијаторот да управува со реални, потенцијални и перцепирани судири на интереси или предубедувања е поврзана со утврдувањето на квалификациите на медијаторите и нивното назначување. Во современата практика на медијација, особено во комерцијалните спорови, медијаторите треба да бидат независни и непристрасни. Тоа значи независни од било која од странките и без предубедување кон позициите на странките и презентираните проблеми. Ова е со двојна цел - зачувување на интегритетот на процесот на медијација и, суштински, обезбедување на правото на странките на самоопределување во спорот. Со други зборови, не смее да постои сомневање дека исходот од спорот поволно влијае врз сопствените интереси на медијаторот.

Во многу правни системи, медијаторите се должни да ги разгледаат и да ги обелоденат сите потенцијални судири на интереси што можат да ги имаат со странките или со предметот на спорот. Што претставува судир на интереси се утврдува во согласност со културните норми поврзани со странките и спорот. Од клучно значење за утврдување и обелоденување на судирите на интереси е разбирањето на локалните

норми. Во случај на сомневање, медијаторите треба да им ги обелоденат на странките сите факти или односи што би можеле да предизвикаат сомнеж во нивната неутралност, или да се изземат доколку не можат или не сакаат да извршат такво обелоденување.

Зошто медијаторите не само што мора да бидат непристрасни, туку и да оставаат впечаток на непристрасност?

Во предметот CEATS против Continental Airlines, судот разгледувал дали медијатор назначен од судот ја повредил својата должност на неутралност со тоа што не ги обелоденил своите сложени професионални и социјални врски со адвокатска канцеларија поврзана со тековен, високопрофилен спор. Иако медијаторот не постапувал како судија и немало докази дека неправилно постапувал со доверливи информации, апелациониот суд утврдил дека ја повредил својата етичка обврска да ги обелодени односите што би можеле да предизвикаат разумен набљудувач да се сомнева во неговата непристрасност. Судот нагласил дека обврската да се одржува и фактичка и перцепирана неутралност е од суштинско значење за заштита на правичноста и јавната доверба во медијацијата.

Локации на одржување на медијацијата и трошоци

Медијацијата може да биде целосно ад хок или да следи пропишани институционални правила. Оттука, трошоците и структурата на секоја медијација значително варираат. Во целосно приватната сфера, сите одлуки во врска со процесот на медијација се под контрола на странките, вклучително и трошоците, изборот на медијатор, локацијата и какви било договори за доверливост. Приватните медијатори кои не се поврзани со никаква организација може да имаат сопствени правила на постапување, договори за медијација и тарифи, на кои странките треба да се согласат. За одредени странки, ваквиот ад хок приватен процес може да биде оптимално решение.

Приватните даватели на услуги за медијација, како што се CPR, JAMS и SIMC, работат согласно сопствени утврдени правила за специфични видови предмети. Организацијата вообичаено се грижи за административното управување со предметот и води одобрена листа од која странките можат да изберат медијатор. Странките плаќаат надоместок на медијаторот, кој го утврдува давателот на услугата. Овој надоместок може да биде по час или по ден и често зависи од нивото на искуство на медијаторот или побарувачката. Странките исто така плаќаат надоместок на организацијата за нејзината улога во водењето на предметот.

Непрофитните организации исто така често обезбедуваат услуги за медијација и делумно можат да функционираат со државно финансирање. Државно поддржаните услуги за медијација можат да се развијат за решавање на специфични прашања, како што се семејни спорови, спорови со мала вредност и трговски спорови. Непрофитните организации функционираат согласно сопствени постапки за медијација, обучуваат и сертифицираат медијатори и нудат услуги за медијација со ниски или без трошоци за странките. Тие често се користат за спорови со ниска вредност или за случаи каде паричниот аспект не е централно прашање, како што се семејните прашања. Тие исто така можат да бидат корисни за мали бизниси или како дел од иницијатива за воведување на медијацијата кај засегнатите страни (види *ПОГЛАВЈЕ 2: Засегнати страни: Странки и институции што го обликуваат алтернативното решавање спорови*).

Друштво за правна помош на Пакистан (LAS)

LAS е непрофитна организација која работи на зголемување на пристапот до правда преку помагање на заедниците да ги решаваат споровите без да одат на суд, намалување на оптовареноста на судовите и обезбедување побрзи решенија за оние на кои им се потребни. Со таа цел, LAS соработуваше со судството на Пакистан за пилотирање програми за медијација, обезбедување обука за медијација на 450 адвокати и судии и директно нудење услуги за медијација на корисниците. По завршувањето на пилот-програмата, LAS продолжи да ја проширува својата мрежа на медијатори преку национални програми за обука.

Судовите исто така претставуваат примарни локации за медијација и, во некои држави, имаат клучна улога во проширувањето на нејзината примена. Често пати судовите иницираат протоколи за медијација со цел да се намалат заостанатите предмети и да им се обезбеди на странките побрз и поевтин пристап до решавање на споровите. Некои судски системи наложуваат задолжителна медијација пред предметот да продолжи пред суд. Други дозволуваат упатување на медијација од страна на назначениот судија во клучни фази од текот на предметот или воспоставуваат задолжително упатување на медијација за одредени видови предмети или во одредени фази од постапката. Судовите можат да развијат постапки за медијација, да обучуваат и сертифицираат медијатори или едноставно да ги упатат странките кон надворешни даватели на услуги за медијација со налог да учествуваат.

Медијацијата која се спроведува преку судовите често е предмет на правила за медијација утврдени од судот. Предметите решавани преку медијација во рамките на судски програми вклучуваат дополнителен учесник - назначениот судија - поради што нивото на доверливост може да биде поограничено во споредба со приватниот процес. Странките треба да бидат известени за сите исклучоци на доверливост пред да започнат. Медијацијата поврзана со судот често се нуди по намалени трошоци за странките, а понекогаш и бесплатно.

Вклученост на државите во медијацијата

Државите и другите високо регулирани органи често претпоставуваат дека не можат да ги решаваат споровите преку консензуален процес, како што е медијацијата. Ова претставува и недоразбирање и пропуштена можност. Иако некои конфликти се посоодветни за судско одлучување, во многу ситуации медијацијата може да доведе до понијансирано, прилагодено и применливо решение. Од управни спорови до суштински усогласувања на јавните политики, и државата може да учествува во постапка на медијација, исто како и приватните странки.

Клучно за ефективното учество на државен орган во медијацијата е јасното утврдување и овластување на носителот на одлуки да ја

обврзе државата со постигнатата спогодба. Овие лица мора да имаат суштинско разбирање на спорот, да ги познаваат различните лица и органи во рамките на државата чие одобрување ќе биде потребно за негово решавање и да бидат овластени да преговараат во име на државата. Оваа улога ретко ја има само едно лице. Наместо тоа, државните органи треба намерно да ги идентификуваат позициите или лицата кои колективно ќе донесуваат одлуки во име на државата. Ова лице или координативно тело треба да биде заштитено од политички притисоци.

Медијаторите назначени во спорови во кои е вклучена државата треба исто така да настојуваат да ја разберат структурата на донесување одлуки во рамките на државата. Тие мора да бидат свесни дека државите не се толку флексибилни како приватните странки и често им е потребно дополнително време за разгледување и пренесување на предлози. Промените во политичкиот контекст можат да влијаат врз текот на медијацијата. Ова може да предизвика фрустрација, но истовремено може да создаде и можности.

Кога државата се согласува да учествува во медијација за решавање на спорови, самиот процес може да стане алатка за креирање сложени јавни политики. Поединци и организации кои инаку би биле воздржани во однос на државата соработуваат со цел да се изнајде заедничко решение. Наместо исход во форма на судска одлука со „победа“ или „пораз“ (кој може да трае со години или децении, во зависност од прашањата), заедничките ресурси на различните засегнати страни можат да се насочат кон изнаоѓање решение. Ресурсите наменети за справување со последиците од минатото можат да се пренасочат кон креирање системи насочени кон иднината, во рок и со трошоци што државата може да ги поднесе.

Студија на случај:

Во врска со: Полициско постапување во Њујорк за време на демонстрациите во летото 2020 година

Решавање на

Реакцијата на Полицискиот оддел на Њујорк на протестите во 2020 година по смртта на Џорџ Флојд, предизвикана од поранешниот полицаец од Минеаполис, Дерек Шовин, доведе до поднесување на сложена повеќестрана тужба против Градот. Во предметот беа вклучени Полицискиот оддел на Њујорк, државната јавна обвинителка Летиција Џејмс, Њујоршката унија за граѓански слободи, организацијата Друштво за правна помош, три полициски синдикати и поединечни тужители.

Спогодбено решениеС

Странките преку медијација постигнаа спогодба за сеопфатен пакет реформи со цел да се измени начинот на кој Полицискиот оддел на Њујорк постапува при протести. Странките утврдија јасни нивоа на постапување при протести, забранија одредени полициски практики, ги зајакнаа гаранциите за заштита на медиумите и воспоставија независен надзор - реформи со кои се адресираа прашањата поврзани со постапувањето на Полицискиот оддел на Њујорк за време на протестите во 2020 година. Со одобрувањето од судијката Колин Мекмахон се нагласи дека спогодбата постигната преку медијација е во јавен интерес. Широкото учество и договорното обликување на реформите ја направија спогодбата иновативна и одржлива.

Медијација во инвестициски спорови

Како што е разгледано во *ПОГЛАВЈЕ 4: Преглед на арбитражата* исто така се соочуваат со директни тужбени барања од странски инвеститори, како што се оние засновани на одредбите за решавање на спорови од билатерални договори за заштита на инвестиции или други меѓународни договори за инвестиции. Поради значителното времетраење и високите трошоци на арбитражата меѓу инвеститор и држава, државите сè почесто прибегнуваат кон медијација за спогодбено решавање на инвестициски спорови, како пред поднесување на тужбените барања, така и по нивното поднесување. Државите пристапуваат кон медијација во инвестициски спорови на повеќе начини, вклучително и преку изречно вклучување на медијацијата во своите меѓународни договори, како и преку давање

согласност за медијација со странски инвеститори по настанување на спорот, како прашање на политика.

Институции за медијација во инвестициски спорови

Неколку институции обезбедуваат административни услуги за медијација во инвестициски спорови. Институционалната медијација нуди повеќе предности во однос на ад хок медијацијата, вклучително и намалување на неизвесноста, трансакциските трошоци и организацискиот товар за државните органи кои управуваат со сложени спорови меѓу инвеститор и држава. Услугите опфаќаат помош при избор на медијатор, водење на предметот, структурирање на постапката и обезбедување неутрално место за решавање на чувствителни спорови.

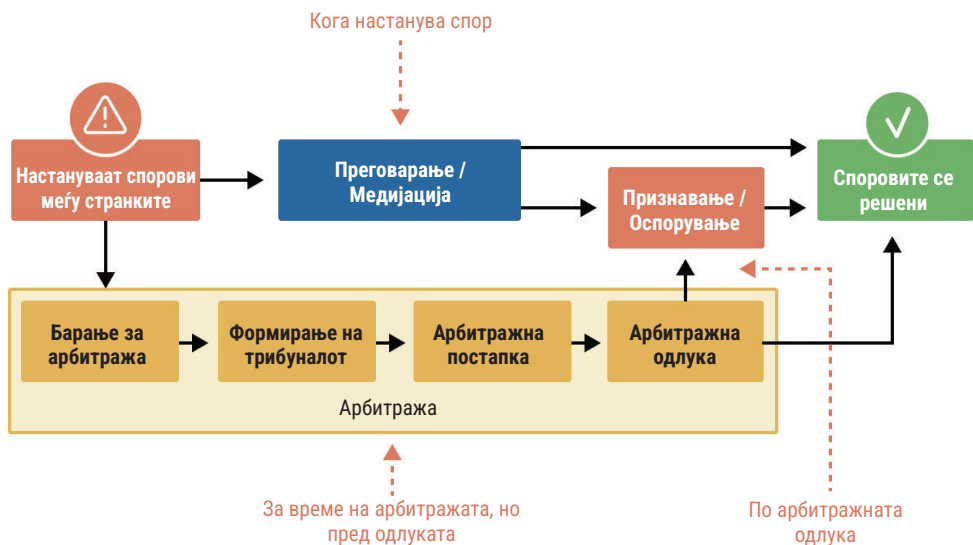
Предностите на медијацијата во инвестициските спорови се слични на оние во други контексти, овозможувајќи создавање креативни решенија водени од странките, кои, што е особено важно, ѝ овозможуваат на државата да ги зачува односите со клучните странски инвеститори. Медијацијата во инвестициските спорови исто така претставува нискобуџетна алтернатива за излез од спорови кои инаку би завршиле во скапи арбитражни постапки и би носеле ризик од значителни парични обврски за државата.

Сепак, медијацијата во инвестициските спорови може да наметне структурни предизвици на кои државите треба да се осврнат. Државите често се двоумат дали да постигнат спогодба во инвестициски спорови или да дадат согласност за медијација како постапка преку која може да се разгледа можноста за спогодбено решавање. Често постои оперативен јаз меѓу државниот орган или министерство вклучено во инвестицијата и органот надлежен за инвестицискиот спор. Органите за јавни набавки, министерствата за финансии или инфраструктура, кои комуницираат со странските инвеститори, често располагаат со ограничен кадровски капацитет, поради што службените лица имаат ограничени можности да придонесуваат во тековните спорови. Овие практични неусогласености доведуваат до нерамнотежа во разбирањето на позадината на спорот и во пристапот до релевантни информации, а истовремено ја отежнуваат способноста на државата

да постапува како единствен субјект, со што се поткопува основниот принцип на самоопределување во медијацијата.

Поврзано со тоа, внатрешната мотивација во рамките на државата често не е усогласена со целта за спогодбено решавање на инвестициските спорови пред донесување на арбитражната одлука или судска пресуда. Дури и кога спорот на инвеститорот има одредена основаност (и би можело разумно да се постигне спогодба за договорен износ во порана фаза) многу јавни службеници се воздржуваат да пријават дека доброволно исплатиле средства по такви тужбени барања, имајќи предвид дека ваквите спорови често се високопрофилни и политички чувствителни, бидејќи се финансираат со јавни средства. Овие структурни предизвици дополнително се продлабочуваат поради изложеноста на јавните службеници на политичка, па дури и лична одговорност, доколку се перципира дека постигнале спогодба наместо да го оспорат тужбеното барање.

И покрај значајните предизвици за учеството на државата во медијација на инвестициски спорови, државите сепак треба да ги разгледаат потенцијалните финансиски и релациски придобивки од спогодбено решавање. Медијацијата може да се спроведе во секое време, пред, за време, па дури и по формалното завршување на арбитражната постапка, и не бара претходен изречен договор меѓу странките. Во многу случаи, дури и по донесување на арбитражна одлука во корист на странски инвеститор, странките можат да разгледаат алтернативни решенија и да го намалат ризикот од извршување. Секое намалување на крајната обврска во однос на инаку повисок износ може да се смета за „победа“ од гледна точка на државата.

Слика 3.5: Вообичаени можности за започнување медијација

Корисни ресурси

Клучни конвенции, модел закони и правила

- ➔ Постапки за медијација на Американската арбитражна асоцијација (2009): <https://www.icdr.org/sites/default/files/Mediation%20Procedures%20of%20the%20American%20Arbitration%20Association%20Oct%2001%2C%202009.pdf>
- ➔ Сингапурски меѓународен центар за медијација, Процедурални правила за медијација (2025): <https://simc.com.sg/sites/default/files/content-files/SIMC%20Mediation%20Rules%202025.pdf>
- ➔ Сингапурски меѓународен центар за медијација, Протокол (без датум): [https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/sicc-docs/lml-protocol-\(final\).pdf](https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/sicc-docs/lml-protocol-(final).pdf)
- ➔ Сингапурски меѓународен центар за медијација, Модел клаузули за медијација на SIMC (без датум): <https://simc.com.sg/model-clause>
- ➔ Сингапурски меѓународен центар за медијација, Правила за медијација (2025): <https://simc.com.sg/sites/default/files/content-files/SIMC%20Mediation%20Rules%202025.pdf>
- ➔ JAMS, Протокол, медијатори и услуги за медијација (без датум): <https://www.jamsadr.com/mediation?tab=overview>
- ➔ CPR, Протокол за медијација (без датум): <https://drs.cpradr.org/rules/mediation>
- ➔ Федералниот судски центар, Водич за медијација во патентни спорови (2019): https://www.fjc.gov/sites/default/files/materials/05/Patent_Mediation_Guide.pdf

Упатства и коментари

- ➔ UNCITRAL, Насоки за медијација во меѓународни инвестициски спорови (2024): https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2401497e_mediation_guidelines_-ebook_eng.pdf
- ➔ Американски федерален судски центар, Компетенции за медијатор на федерален суд (2019)

- ➔ Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови, Основен документ за медијација во инвестициски спорови (2021): https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/publications/Background_Paper_on_Investment_Mediation_Oct.2021.pdf

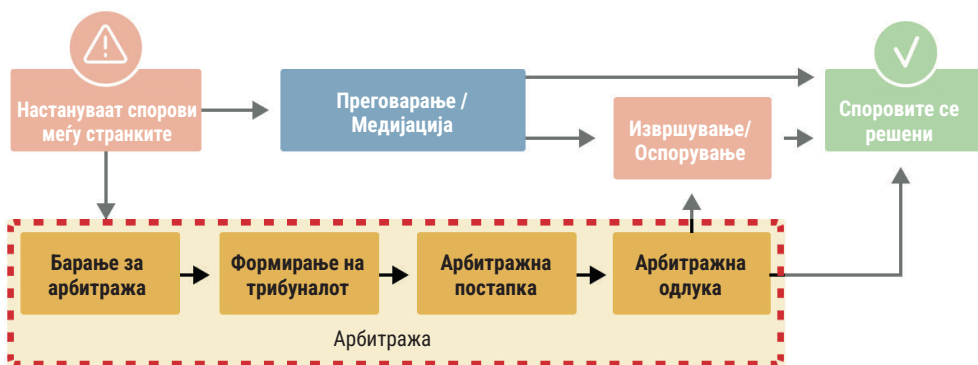
Арбитражен и медијациски центар на WIPO (WIPO)

- ➔ Меѓународна трговска комора (ICC)
- ➔ Служби за судска арбитража и медијација (JAMS)
- ➔ Американска арбитражна асоцијација - Меѓународен центар за решавање на спорови (AAA-ICDR)
- ➔ Сингапурски меѓународен арбитражен центар (SIMC)

Неисцрпен избор на институции за инвестициска медијација

- ➔ Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови (ICSID)
- ➔ Сингапурски меѓународен арбитражен центар (SIMC)
- ➔ Центар за ефективно решавање на спорови (CEDR)
- ➔ Арбитражен институт при Стокхолмската трговска комора (SCC)
- ➔ Меѓународна трговска комора (ICC)

ПОГЛАВЈЕ 4: Преглед на арбитражата

Слика 4.1: Преглед на процесите за алтернативно решавање спорови

Дефинирање на арбитражата

Арбитражата е приватен начин на решавање спорови при кој странките се согласуваат спорот да го решаваат пред приватен арбитражен трибунал (т.е. невладин) наместо пред национален суд. Арбитражата произлегува од конкретна арбитражна спогодба меѓу странките, било да станува збор за посебна арбитражна спогодба, арбитражна клаузула во рамките на поширок договор, меѓународен договор за заштита на инвестиции (т.н. „постојана понуда за арбитража“ или „еднострана арбитражна клаузула“) или национално законодавство во областа на инвестициите.

За разлика од медијацијата, при која неутрална трета страна ја олеснува постапката на преговарање, арбитерот има овластување да донесе конечна и обврзувачка арбитражна одлука. Во суштина, арбитражата претставува неутрална алтернатива на судската постапка, со која спорот ефективно се иззема од националниот правен систем на било која од странките (види *ПОГЛАВЈЕ 3: Медијација*).

Типови на арбитража

Арбитражата по својата природа е флексибилна и се приспособува на природата на странките и на соодветната индустрија. Ова поглавје се фокусира на дефинирање и запознавање на читателот со двете значајни категории на арбитража: трговска, договорно заснована

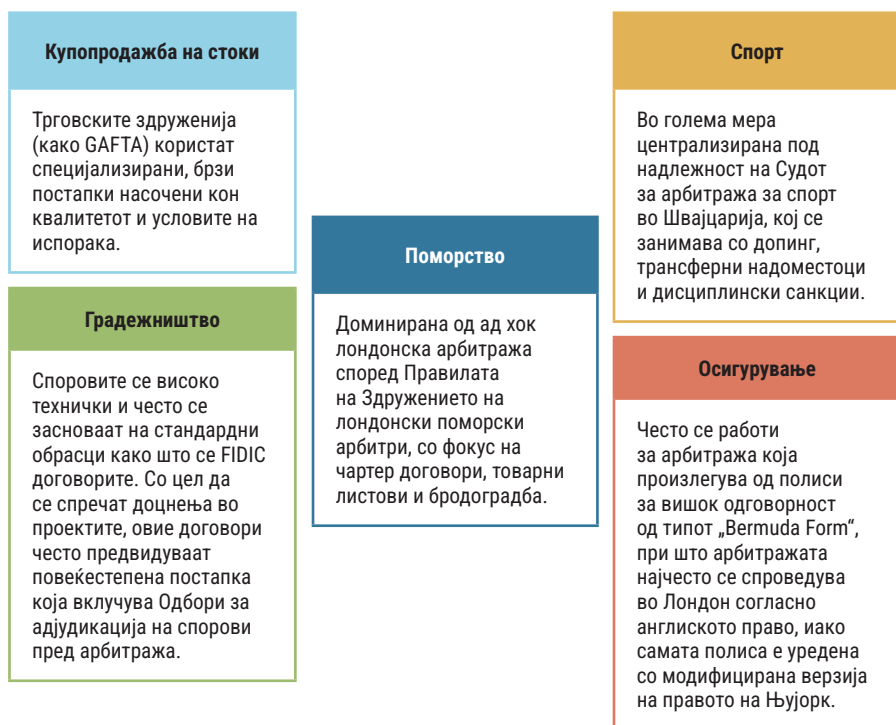
арбитража и арбитража меѓу инвеститор и држава (ISDS). Оваа разлика во суштина произлегува од основот на согласноста:

Договор	Арбитража меѓу инвеститор и држава
Произлегува од конкретен договор меѓу странките (било приватни лица, компании и/или држави или државни претпријатија) кои настапуваат во својство на учесници во трговски односи.	Произлегува од билатерален или мултилатерален договор, инвестициски договор меѓу странски инвеститор и влада, или од закон за странски инвестиции, при што суверена држава дава однапред дадена согласност за арбитражно решавање на спорови со странски инвеститори.

Слика 4.2: Типични основи на согласност

Покрај оваа дистинкција, постапката често се класифицира според начинот на нејзино водење. Странките мора да изберат помеѓу *институционална арбитража* (при која постапката се води од арбитражни центри кои обезбедуваат управување со предметот и надзор) и *Ад хок арбитража* (често според Правилата на UNCITRAL, при што странките и арбитражниот трибунал самите го вршат водењето на постапката). Иако ад хок арбитражата нуди максимална флексибилност, бара соработка и може да биде попречена од несоработливи, отпорни странки, во отсуство на институција која би ја одржувала постапката во колосек. Затоа, странките понекогаш определуваат институција која ќе ја води арбитражата поведена согласно правилата за ад хок арбитража.

Една од најголемите предности на арбитражата е можноста странките да ја приспособат на потребите на конкретна индустрија. Индустриите кои развиле посебно прилагодени постапки во согласност со нивните трговски специфики вклучуваат:

Слика 4.3: Вообичаени индустрии со специјализирани постапки

Кога странките упатуваат на институционални правила, таквото упатување служи како стандардна рамка за постапката. Во современата меѓународна арбитража, странките најчесто постапуваат во рамките на институционална арбитража. Постапката обично трае 18-24 месеци и опфаќа целосна размена на писмени поднесоци, изведување на докази со документација, сведочење на сведоци и усна расправа. Како одговор на загриженоста во врска со зголеменото времетраење и трошоци на арбитражните постапки, многу арбитражни институции развија забрзани постапки за спорови со помала вредност или со помал обем на документација. Во овие случаи, различни арбитражни институции нудат „забрзана постапка“ или како режим на вклучување (opt-in), односно како изречен избор во арбитражната клаузула или преку поднесок по настанување на спорот, или како режим на исклучување (opt-out), односно како составен дел од институционалните правила. На пример, Правилата за забрзана постапка на ICC автоматски се

применуваат на спорови со вредност од 3 милиони американски долари или помалку (освен ако странките изречно не се исклучат (opt-out)), и предвидуваат арбитражниот трибунал да ја донесе конечната арбитражна одлука во рок од шест месеци. Слично на тоа, AAA-ICDR го применува системот на исклучување за одредени спорови со „ниска вредност“. Согласно рамката на AAA-ICDR, „забрзаните постапки“ се применуваат во секој случај кога вредноста на спорот не надминува 250.000 американски долари. Без оглед на тоа, странките се слободни да се повикаат на забрзаните постапки за спорови од било која вредност на побарувањето (во рамките на задолжителните правила, како што е правото на уредна постапка).

Други институции, на пример Стокхолмската стопанска комора (SCC), го применуваат режимот на вклучување, при што странките мора изречно да ги прифатат правилата за забрзана постапка или во арбитражната клаузула или преку посебна арбитражна спогодба.

Договорна арбитража

Договорната арбитража претставува приватен и доверлив начин на решавање на спорови, заснован на согласноста на странките. Сепак, таа не е целосно одвоена од националното право. На пример, се потпира на „правото на седиштето“ или процесно право на арбитражата како право применливо на арбитражната постапка. Резултира со конечна и обврзувачка арбитражна одлука, што значи дека по правило не постои право на жалба по однос на основаноста на спорот, туку само ограничени основи за поништување врз основа на процесни недостатоци. Две дополнителни основи за поништување се неможноста за арбитража и јавниот поредок, што овозможува одредено повторно разгледување на основаноста на спорот. Сепак, праговите за успех по овие основи се намерно поставени многу високо.

Правна рамка

Иако меѓународната арбитража произлегува од согласноста на странките, таа не постои во правен вакуум, и со неа управуваат следните групи на меѓународни и национални правни правила:

- ➔ **Њујоршка конвенција (1958):** Ова претставува темел на системот. Ратификувана од над 170 држави, таа бара од националните судови да ги спроведуваат арбитражните спогодби (на пример,

со упатување на странките на арбитража) и да ги признаваат и извршуваат странските арбитражни одлуки како да се домашни судски пресуди, и подлежи многу мал број исклучоци.

- ➔ **Национално законодавство:** Ова обично е арбитражното право на седиштето. Го уредува текот на арбитражната постапка кога не се избрани арбитражни правила, утврдува задолжителни правила за странките и арбитерот (на пример, уредна постапка и неутралност), и го уредува односот помеѓу арбитражата и судовите (на пример, поништување, давање заклетва и привремени мерки). Многу национални закони за арбитража во различен степен се засноваат на модел законот на UNCITRAL (на пример, Сингапур и Германија). Други национални закони за арбитража не се засноваат на него (на пример, Законот за федерална арбитража на САД).
- ➔ **Арбитражни правила:** Ова се правилата кои ја уредуваат постапката врз основа на автономијата на странките (на пример, Правилата на AAA-ICDR, JAMS, ICC или LCIA). Целокупната рамка на правилата се инкорпорира со упатување, освен ако одредени одредби изречно не се исклучени. Арбитражните правила се подетални од она што е предвидено во националните закони за арбитража и затоа можат да се третираат како „прирачник“ кој го уредува секојдневното водење на постапката, вклучително и роковите за поднесоци, именувањето на арбитри и донесувањето на арбитражната одлука.

Покрај овие правила од задолжителен карактер, практиката влече насоки и од таканареченото меко право, кое опфаќа необврзувачки, но широко прифатени насоки и најдобри практики. На пример, Правилата на Меѓународната адвокатска асоцијација (IBA) за изведување на докази помагаат да се премости јазот помеѓу американскиот модел на изведување на докази и ограничувањата на доказното право во континенталните правни системи. Дополнително, Насоките на IBA за судир на интереси претставуваат глобален стандард во оваа област; односно, тие служат за оценување на непристрасноста и независноста на арбитрите и за утврдување на листа на ситуации на потенцијален судир на интереси, како и кога и во кои случаи обелоденувањето е препорачливо или задолжително.

Клучни правни концепти

Интеракцијата на овие правила создава специфични правила кои ја уредуваат меѓународната арбитража:

- ➔ **Автономија на странките:** Странките имаат слобода да ја уредат сопствената постапка, вклучително и арбитражните правила и арбитражите именувани од странките, јазикот, седиштето и важечкото право. Судовите, по правило, нема да интервенираат освен ако постапката не ги повредува основните принципи на уредна постапка или задолжителните правила.
- ➔ **Доверливост:** За разлика од судските постапки, арбитражата е приватна. Сепак, доверливоста не е автоматска во сите правни системи. Според англиското право, таа е имплицитна обврска; според Правилата на UNCITRAL или правото на САД, таа најчесто мора изречно да биде договорена од странките. Таа го опфаќа постоењето на арбитражата, поднесените документи и конечната арбитражна одлука.
- ➔ **Принципот Kompetenz-Kompetenz (надлежност да се одлучува за сопствената надлежност):** Арбитражниот трибунал има надлежност да одлучува за сопствената надлежност. Доколку некоја странка тврди дека арбитражната клаузула е ништовна, арбитражите најнапред одлучуваат по тоа прашање. Судовите по правило нема да интервенираат сè додека трибуналот не донесе одлука по тоа прашање. Во САД, многумина ваквите прашања на надлежност ги квалификуваат како „процесна арбитрабилност“. Оттука, судовите во САД ваквите прашања на надлежност често ги разгледуваат како таканаречени „гранични“ или „прашања на праг“, под општиот поим процесна арбитрабилност.
- ➔ **Одвоеност на арбитражната спогодба:** Одвоеноста на арбитражната спогодба значи дека арбитражната спогодба се третира како самостоен договор, одвоен од главниот договор во кој е содржана. Дури и ако главниот договор е спорен, раскинат или се тврди дека е ништовен, арбитражната спогодба може самостојно да опстане. Со тоа се обезбедува арбитерот, а не судот, да одлучува по прашањата во врска со важноста на договорот.
- ➔ **Седиште на арбитражата:** Седиштето претставува правното седиште на арбитражата, односно го определува националното право кое ја уредува процесната рамка. Правото на седиштето,

исто така, му доделува овластувања на арбитражниот трибунал и, што е особено важно, утврдува кои национални судови се надлежни да ја потврдат, поништат или да интервенираат во арбитражната постапка. Седиштето не мора да се поистоветува со географското место каде што се одржуваат расправите. На пример, арбитража со „седиште“ во Лондон е под надзор на англиските судови, дури и ако расправите фактички се одржуваат во Париз или Сингапур.

Студија на случај:

Ограничувањата на принципот Kompetenz-Kompetenz Далах агенти за недвижности (Dallah Real Estate) против Министерството за верски работи на Пакистан (2010)

Факти	Исход
Dallah, саудиска компанија, склучила меморандум за разбирање со пакистански труст формиран од Владата, за изградба на сместувачки капацитети за верници. Самата Влада не била потписник на договорот. Кога настанал спор, Dallah иницирале арбитражна постапка против Владата на Пакистан, тврдејќи дека Владата е вистинската странка. Арбитражниот трибунал го применил принципот Kompetenz-Kompetenz. Трибуналот утврдил дека има надлежност над Владата и донел арбитражна одлука со која наложил надомест на штета.	Kora Dallah се обиделе да ја извршат арбитражната одлука во Англија, Врховниот суд на Обединетото Кралство не дозволил нејзино извршување. Иако трибуналот има овластување првично да одлучува за сопствената надлежност, Судот утврдил дека таквата одлука не е конечна. Судот спровел целосно и повторно разгледување на прашањето за надлежност, и утврдил дека Владата не била странка на арбитражната спогодба и одбил да ја признае и изврши арбитражната одлука. Ова покажува дека, иако арбитражите имаат прв збор по прашањето на надлежност, судовите на седиштето или во фазата на извршување го имаат последниот збор.

Меѓународна арбитража

Меѓународната арбитража ја надмина судската постапка како претпочитан начин за решавање на прекугранични спорови. Во глобалните истражувања, корисниците на арбитража постојано ги наведуваат следните фактори како причини за избор на арбитража за решавање на спорите:

- ➔ **Можност за извршување:** Согласно Њујоршката конвенција, арбитражната одлука полесно се извршува во странство отколку

судска пресуда. На пример, судска пресуда од САД тешко може да се изврши во Кина поради отсуство на билатерален договор; меѓутоа, арбитражна одлука донесена во САД може да се признае и изврши во Кина согласно Конвенцијата.

- ➔ **Неутралност:** Во прекугранични трансакции, ниту една странка не сака да биде изложена на надлежноста на судовите на другата странка. Арбитражата често обезбедува неутрален форум во трета држава.
- ➔ **Стручност:** Странките може да изберат арбитри со специфично индустриско знаење, како што се инженери за градежни спорови или експерти од енергетскиот сектор за ревизии на цени на гас, со што се поведува грижа носителите на одлуки да го разбираат техничкиот контекст.
- ➔ **Флексибилност:** Странките можат да ја уредат постапката согласно сопствените потреби. Со согласност на двете странки, тие можат да го утврдат времетраењето и бројот на писмени поднесоци, форматот на усната расправа, доколку се одржи, како и да го определат процесниот распоред. Оваа флексибилност претставува значително отстапување од повеќето правила на парничната постапка кои се применуваат во домашни судски постапки.
- ➔ **Конечност:** Арбитражните одлуки, по правило, се конечни. За разлика од судските системи кои дозволуваат повеќегодишни жалбени постапки, арбитражните закони обично дозволуваат поништување само врз тесно утврдени процесни основи (на пример, повреда на уредна постапка), а не и врз основа на тоа дали трибуналот погрешил во утврдувањето на фактите или примената на правото (иако некои правни системи како што е англискиот, дозволуваат ограничени жалби по правни прашања).
- ➔ **Трошоци и брзина:** И двете традиционално се сметале за предности на арбитражата поради нејзината поедноставена и помалку формална природа. Во денешно време, со развојот на поформализирана меѓународна арбитража и покомплексни постапки, овие традиционални предности сè почесто се доведуваат во прашање. Забрзаната арбитража е воспоставена делумно како одговор на ова прашање. За многу спорови, не е јасно дали трошоците и брзината и понатаму претставуваат клучни карактеристики на меѓународната арбитража. Сепак,

добро структурирана арбитража несомнено може да доведе до ефикасност во однос на трошоците и времето. Понатаму, просечната меѓународна арбитражна постапка сè уште е побрза и помалку скапа од сложените судски постапки во повеќето правни системи.

Решавање на спорови меѓу инвеститор и држава (ISDS)

ISDS е механизам заснован на јавното меѓународно право кој им овозможува на странските инвеститори директно да покренуваат постапки против државата-домаќин. Историски гледано, во случај државата да одземе фабрика на странски инвеститор, единственото правно средство на инвеститорот било да се обрати до судовите на државата што го извршила одземањето или, алтернативно, да побара заштита од својата матична држава за решавање на спорот (односно дипломатска заштита). Од политички причини, државата на инвеститорот не секогаш била подготвена да се впушти во таква конфронтација. Кога до тоа навистина доаѓало (на пример, кога инвеститорот бил од особено значење), спорот можел дури и да ескалира во притисок преку закана со економски или воени мерки (т.н. „gunboat diplomacy“). ISDS го деполитизира овој вид на конфликти со тоа што му овозможува на инвеститорот да покрене постапка против државата-домаќин пред неутрален трибунал. Системот им носи придобивки и на инвеститорите и на државите приматели на капитал: Државите се согласуваат одредени видови спорови да ги поднесат на независна арбитража со цел привлекување на странски директни инвестиции, додека инвеститорите добиваат заштита од политички ризик.

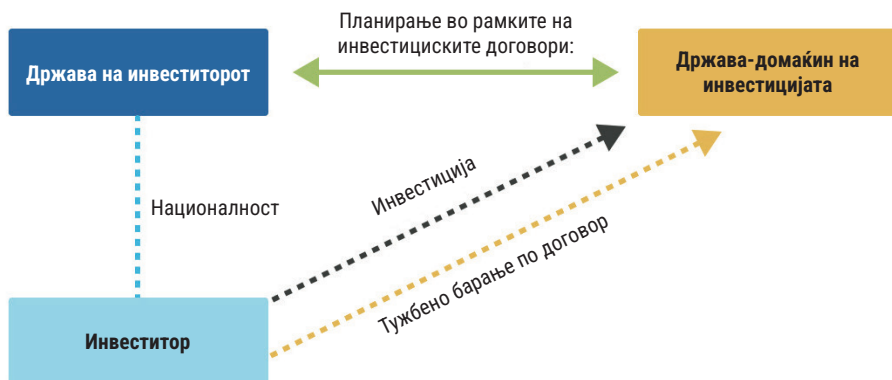
Меѓународниот центар за решавање на инвестициски спорови (ICSID) има уникатна позиција во рамките на системот на ISDS и постапува по најголемиот број инвестициски спорови. Основан под покровителство на Светската банка со Конвенцијата за ICSID од 1965 година, ICSID е единствената институција воспоставена исклучиво за спорови меѓу инвеститор и држава. За разлика од трговските арбитражни институции (како што се ICC или LCIA), кои функционираат согласно процесното право на нивното национално седиште, ICSID функционира како самостоен, делокализиран систем, при што домашните судови имаат ограничена улога во постапките пред ICSID. Наместо тоа, Конвенцијата

за ICSID и правилата на ICSID ги содржат сите одредби потребни за водење на арбитражната постапка, вклучително и одредбите што се однесуваат на поведување на постапката, надлежност, постапка, арбитражна одлука, правни средства по донесувањето на одлуката, како и признавање и извршување на одлуката. Арбитражната одлука на ICSID не може да биде поништена од национален суд; таа е предмет единствено на внатрешен механизам за поништување.

Правна рамка

Системот се потпира на широка мрежа на билатерални договори за инвестиции и мултилатерални договори (како што се Договорот САД-Мексико-Канада и Договорот за енергетска повелба). Во одредени случаи, државите обезбедуваат ваква заштита и за сите квалификувани странски инвеститори и инвестиции преку своите национални закони за инвестиции или преку инвестициски договор. Овие договори, по правило, содржат однапред дадена согласност на државите за арбитражно решавање на идни спорови.

Бидејќи правната рамка и важечкото право во ISDS е јавното меѓународно право, Виенската конвенција за правото на договори (VCLT) има значајна улога во толкувањето на релевантните билатерални и мултилатерални договори. Најцентрална одредба е член 31, кој го утврдува општото правило за толкување, а особено став (1), кој предвидува дека „Договорот се толкува во добра вера во согласност со вообичаеното значење кое треба да им се даде на термините на договорот во нивниот контекст и со оглед на неговиот предмет и цел“. Ставовите (2) и (3) го утврдуваат поимот „контекст“. Членовите 32-33 имаат поограничена функција. Член 32 утврдува кога и како може да се користат дополнителни средства за толкување. Член 33 се однесува на толкување на договори кои се автентични на повеќе јазици (на пример, Конвенцијата за ICSID и Њујоршката конвенција).

Слика 4.4: Типична рамка на билатерални договори за инвестиции и односи меѓу странките

Услови за надлежност и припишување

Пред трибуналот да може да одлучува по суштината на спорот, тужителот мора да ги исполни условите за надлежност. За разлика од договорната арбитража, каде што договорот е примарниот основ за надлежност, кај ISDS се бара тужителот да се вклопи во строгите дефиниции утврдени во применливиот договор. Четирите предуслови за надлежност на трибуналот се:

- ➔ ***Ratione Voluntatis***: Потребна е согласност, односно државата мора да дала понуда за арбитража кон инвеститорот, а инвеститорот мора да ја прифатил таа понуда (на пример, со поведување арбитражна постапка согласно применливиот договор).
- ➔ ***Ratione Materiae***: Потребно е да постои квалификувана инвестиција. Дефиницијата најчесто е содржана во применливиот меѓународен договор за инвестиции. Конвенцијата за ICSID содржи сопствен услов за постоење на инвестиција, кој некои (но не сите) го третираат како дополнителен критериум (т.н. „двоен тест“ („double-barreled test“), односно „тест со двоен услов“ („double-keyhole test“). Не секоја деловна трансакција се квалификува како „инвестиција“. Обични договори за продажба или еднократни трговски трансакции, по правило, се исклучени. Многу трибунали (но не сите) често го применуваат тестот *Salini* произлезен од предметот *Salini против Мароко*, кој бара активност да ги

исполни следните елементи: (1) вложување на средства или имот, (2) одредено времетраење, (3) постоење на ризик, и (4) придонес кон економскиот развој на државата-домаќин.

→ ***Ratione Personae***: Потребно е да постои квалификуван инвеститор. Дефиницијата најчесто е содржана во применливиот меѓународен договор за инвестиции. Тужителот мора да биде државјанин на матичната држава. Се прави разлика помеѓу физички и правни лица, што отвора различни прашања. Клучно практично прашање во овој контекст е двојното државјанство. Согласно Конвенцијата за ICSID (член 25), лице со двојно државјанство кое истовремено го поседува и државјанството на државата-домаќин, по правило, нема право да поднесе тужба. Дополнително, да претпоставиме дека договорот содржи клаузула за одрекување од поволности. Во тој случај, правното лице-тужител мора да докаже дека не е само параван компанија во државата-домаќин, туку дека таму врши „значителни деловни активности“, со што стекнува право да ги користи поволностите од договорот.

→ ***Ratione Temporis***: Договорот мора да се применува во временски хоризонт. Трибуналот има надлежност за спорови кои произлегуваат од дејствија или пропусти настанати во одреден временски период - најчесто по влегувањето во сила на арбитражната спогодба, договорот или друг релевантен правен инструмент. Сепак, утврдувањето кога настанува или се кристализира еден „спор“ во голема мера зависи од фактичките околности и често претставува предмет на посериозна расправа.

Покрај прашањата на надлежност, во ISDS често се појавуваат и прашања на допуштеноост. Прашањата на допуштеноост вклучуваат:

→ **Период за смирување**: Дополнително, многу договори содржат задолжителен период за смирување (обично 6 месеци), во кој инвеститорот мора да се обиде да постигне спогодба пред поведување арбитражна постапка. Додека некои трибунали го сметаат ова за процесно прашање што може да се отстрани, други го третираат како строг услов за надлежност (види *ПОГЛАВЈЕ 3: Медијација*).

→ **Клаузула „избор на правен пат“**: Со неа се предвидува инвеститорот да мора да избере помеѓу водење постапка пред домашните судови или постапка во рамките на ISDS, при што

направениот избор е конечен. Оттука, доколку инвеститорот избере постапка пред домашен суд, може да го изгуби правото на ISDS, дури и кога трибуналот би имал надлежност.

- **Res Judicata/Litis Pendens:** Понекогаш предметот на спорот (или дел од него) веќе е правосилно решен или во моментот е предмет на постапка пред друг орган (арбитража или суд). Таквите случаи треба да доведат до запирање на постапката или отфрлање на тужбеното барање (со или без право на повторно поведување на постапката).

Студија на случај:

Што сочинува „инвестиција“?

Salini Costruttori S.p.A. против Кралството Мароко (2001)

Факти	Исход
Италијанска градежна компанија склучила договор за изградба на автопат во Мароко. Кога настанал спор во врска со плаќањата и доцнењата, Мароко тврделе дека станува збор за обичен спор по договор во областа на градежништвото кој потпаѓа под мароканските судови, а не за „инвестиција“ согласно билатералниот договор за инвестиции.	Трибуналот не се согласил со тоа и го воспоставил познатиот „тест Salini“. Тој утврдил дека градежниот проект претставувал инвестиција затоа што вклучувал значително вложување, траел подолг временски период, вклучувал оперативен ризик и придонесувал за развојот на инфраструктурата на државата.

Припишување на однесување што претставува повреда на меѓународни правни обврски: Нацрт-одредби на Комисијата за меѓународно право за одговорност на државите (ARSIWA)

ARSIWA ги уредува околностите што ја исклучуваат противправноста на дејствието. Тука спаѓаат крајна нужда, виша сила, самоодбрана и состојба на опасност/неволја (види членови 20-27). Често прашање што создава нејаснотии кај државните практичари е поимот на припишување. Согласно Нацрт-одредбите на Комисијата за меѓународно право за одговорност на државите, државата одговара за:

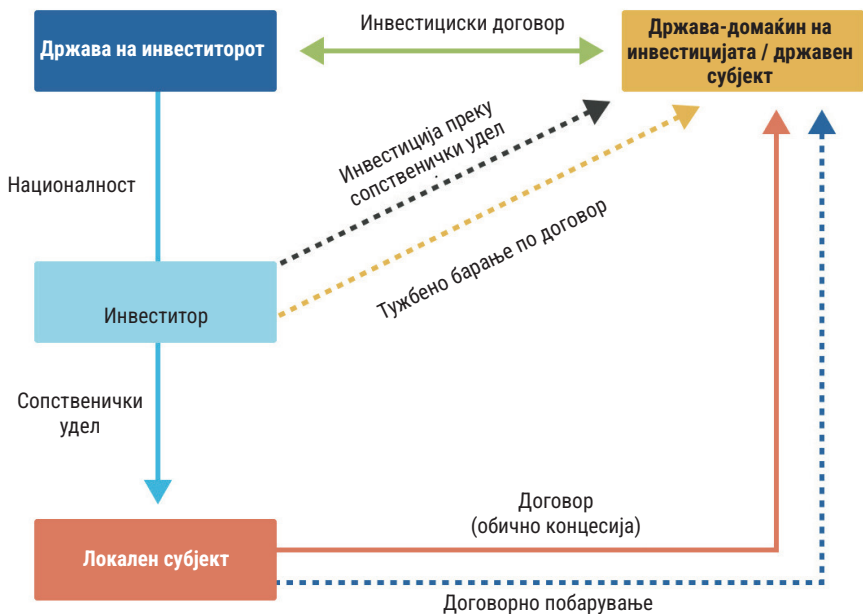
- **Органите на државата (види член 4 од ARSIWA):** Ова ги опфаќа извршната, законодавната и судската власт на сите нивоа на власт. Повреда сторена од градоначалник на општина или судија

на локален суд може да ѝ се припише на државата исто како и дејствие на претседателот или Собранието.

- ➔ **Субјекти кои вршат јавни овластувања (види член 5 од ARSIWA):** Приватен или полуприватен субјект (како што е приватизирано комунално претпријатие) може да ја обврзе државата доколку со закон му е доверено вршење на одредени јавни овластувања (на пример, издавање дозволи или експропријација на земјиште).
- ➔ **Однесување по насока или под контрола на државата (види член 8 од ARSIWA):** Дејствијата на претпријатија во државна сопственост, како што се националните нафтени компании, по правило *не* ѝ се припишуваат на државата кога тие постапуваат во рамките на својата трговска дејност. Меѓутоа, доколку владата му наложи на такво претпријатие да повреди договор од политички причини, таквото дејствие може да ѝ се припише на државата.

Планирање во рамките на инвестициските договори:

За правните застапници на компании, ISDS не претставува само средство за решавање спорови, туку и алатка за планирање која може да се користи за намалување на ризикот. Инвеститорите треба да го земат предвид „планирањето во однос на договорите“ уште на почетокот на проектот. Ова подразбира структурирање на инвестицијата преку правно лице основано во земја која има поволен билатерален договор за инвестиции со државата-домаќин, на пример:

Слика 4.5: Опции за заштита на инвестиции за потенцијален странски директен инвеститор

Сепак, постапување во вистинскиот миг е од суштинско значење. Реструктурирање на компанија со цел да се стекне заштита согласно договорно настанување на спорот или кога очигледно следи, се смета за злоупотреба на постапката, што може да доведе до отфрлање на тужбеното барање.

Материјална заштита

Откако ќе се утврдат надлежноста и припишувањето, трибуналот оценува дали наводното однесување на државата претставува повреда на конкретни договорни стандарди. Најчесто повикуваните одредби се однесуваат на следните форми на заштита:

➔ **Експропријација:** Меѓународното право не ја забранува експропријацијата; ја забранува експропријацијата без надомест. Ова опфаќа и *директна* експропријација (задолжителен правен пренос на сопственоста или непосредно одземање на средството)

и *индиректна* експропријација (мерки кои не пренесуваат сопственост, но суштински го лишуваат инвеститорот од економското користење и уживање на инвестицијата, на начин еквивалентен на директно одземање).

- ➔ **Правичен и еднаков третман (FET):** Широка, сеопфатна заштита која бара државата домаќин да му обезбеди на инвеститорот фер и еднаков третман (односно да не дискриминира против инвеститорот и да не наметнува неразумни или произволни мерки). Често поопширно формулирана, оваа договорна заштита со текот на времето се развила да ги опфати легитимните очекувања, ускратувањето на правда, произволноста и дискриминацијата.
- ➔ **Национален третман:** Државата не смее да го третира странскиот инвеститор или инвестицијата понеповолно од своите домашни инвеститори или инвестиции во споредливи околности.
- ➔ **Третман на најповластена нација (MFN):** Државата не смее да го третира странскиот инвеститор или инвестицијата понеповолно од тоа како ги третира инвеститорите или инвестициите од било која трета држава. MFN-клаузулата понекогаш се повикувала за проширување на надлежната дефиниција во применливиот договор, преземајќи одредби од т.н. „споредбен“ договор. Речиси е општоприфатено гледиштето дека такво проширување не е можно. Други ја користеле MFN-клаузулата за процесно проширување, односно за преземање поповолни одредби за ISDS од други споредбени договори за инвестиции (на пример, арбитражни клаузули без период за смирување). Ваквата употреба на MFN-заштитата е контроверзна, при што арбитражите се поделени во однос на тоа дали е, или треба да биде, дозволена. Најмалку спорна употреба (сè до неодамна) е внесувањето на поповолен материјален третман (на пример, заштита во рамките на фер и еднаков третман). Во поново време, некои сметаат дека MFN-заштитата е ограничена на начинот на кој државата-домаќин ги третира инвеститорите во земјата.

Утврдување на висината на штетата

Доколку се утврди одговорност, трибуналот може да треба да ја утврди висината на штетата. Ова често претставува најспорната фаза и може да вклучува сложени економски модели. Стандардните методи на вреднување вклучуваат:

- ➔ **Дисконтирани парични текови (DCF):** За вреднување на деловен субјект што функционира и има докажана историја на профит, трибуналот може да проектира идни приходи и да ги дисконтира на сегашна вредност. Вреднувањето преку DCF може да доведе до значајни арбитражни надоместоци, бидејќи ја опфаќа целосната економска вредност на идниот раст.
- ➔ **Анализа врз основа на споредливи вредности:** Трибуналот ја вреднува инвестицијата врз основа на неодамнешни трансакции меѓу независни страни за слични средства или врз основа на пазарната вредност на споредливи компании.
- ➔ **Неповратни трошоци:** За проекти во рана фаза (на пример, рудник што сè уште не започнал со експлоатација), трибуналите може да го отфрлат методот на дисконтирани парични текови како премногу спекулативен и наместо тоа да доделат неповратни трошоци, односно да ги надоместат само стварно вложените средства на инвеститорот.

Механизам за поништување во рамките на ICSID

Клучна карактеристика на системот на ICSID е отсуството на жалбена постапка. Странката не може да ја оспори арбитражната одлука на ICSID пред националните судови. Наместо тоа, Конвенцијата за ICSID предвидува внатрешен механизам за поништување, во кој ад хок комисија (составена од тројца нови арбитри) се назначува да ја преиспита одлуката.

Сепак, нејзиниот надзор е ограничен на конкретно наведени недостатоци: (1) неправилно конституирање на трибуналот, (2) очигледно надминување на овластувањата, (3) корупција, (4) сериозно отстапување од основно правило на постапката, или (5) неизложување на причините за одлуката. Поништувањето е намерно осмислено со ограничен опсег на контрола, со цел да се заштитат основните принципи на правото што ја уредуваат арбитражната постапка. Комисијата не може да преиспитува дали трибуналот правилно ги утврдил фактите или правилно го применил правото, туку само дали постапката била суштински нарушена.

За разлика од тоа, арбитражните одлуки што не се донесени во рамките на ICSID (на пример, оние донесени во арбитражи со седиште во Лондон или Париз согласно правилата на UNCITRAL) подлежат на

постапки за поништување пред националните судови на седиштето, како и кај договорната арбитража. Иако основите се слично ограничени (обично се поклопуваат со основите за признавање и извршување согласно Њујоршката конвенција), вклучувањето на национален суд внесува степен на судска контрола што не постои во системот на ICSID.

Клучни предности и потенцијал за негативна перцепција

Главниот двигател на примената на ISDS е поттикнувањето на странски директни инвестиции. Со обезбедување заштита од политички ризик, инвестициските договори со ISDS-клаузули историски го поттикнувале протокот на капитал од развиените кон неразвиените или земјите во развој. Овие заштити ги премостувале својствените ризици и неизвесности на ваквите инвестиции. Сепак, ова повеќе не е „еднонасочен“ процес во кој западните корпорации ги тужат земјите во развој. Со промените во глобалната економија, сè почесто инвеститори од економии во развој покренуваат спорови против развиени држави, што ја демократизира употребата на системот.

Покрај економските аспекти, системот нуди и единствени процесни предности:

- ➔ **Неутралност:** Странскиот инвеститор може да не сака да ги поднесе споровите со државата-домаќин пред нејзините судови, ниту пак државата-домаќин пред судовите на друга држава. ISDS го надминува овој јаз со обезбедување неутрален, денационализиран форум кој не го загрозува ниту достоинството на државата ниту сигурноста на инвеститорот.
- ➔ **Прилагодена заштита:** ISDS произлегува од согласноста на државите. Државите се креатори на системот, утврдувајќи го нивото на заштита, процесните правила и дефинициите за инвестиција преку договорите што ги склучуваат. Иако државите не можат ретроактивно да ги менуваат правилата откако спорот ќе започне, тие можат да ја модернизираат својата мрежа на договори за да ги одразат тековните политики.
- ➔ **Можност за извршување:** За разлика од домашните судски постапки кои можат да траат со години поради жалбени постапки, арбитражните одлуки во рамките на ISDS се наменети да бидат конечни. Согласно Конвенцијата за ICSID, постапката за извршување е, теоретски гледано, едноставна, при што одлуката се

третира како конечна судска пресуда, а основите за поништување се ограничени на суштински процесни повреди.

Со проактивно воспоставување правна рамка за алтернативно решавање спорови во споровите меѓу инвеститор и држава (комбинирајќи медијација и арбитража) и со вистинско учество во постапките, државите ја зајакнуваат легитимитетот на системот кај јавните и приватните субјекти и проектираат позитивна слика за стабилна и современа рамка за странски инвестиции. Најдобар доказ за ова се навременото и усогласеното учество во постапката, како и признавањето и извршувањето на сите спогодби или одлуки што произлегуваат од неа, во согласност со меѓународното право.

Криза на легитимитет и бран на отпор

И покрај овие предности, ISDS се соочи со значителен отпор во однос на својот легитимитет и влијанието врз способноста на државите да регулираат во јавен интерес. Најсилната критика се однесува на можноста за внатрешна политизација и поткопување на суверенитетот. Критичарите тврдат дека ISDS создава т.н. „регулаторен застој“, при што државите се воздржуваат од донесување неопходни закони од јавен интерес (како што се законодавство против пушење или забрани за заштита на животната средина) од страв дека би можеле да бидат тужени за милијарди долари. Оваа перцепција укажува дека ISDS им овозможува на корпорациите да ги заобиколат националните судови и да навлезат во основното право на државата да регулира. Сепак, овој ризик сè повеќе се ублажува со современите договори, кои изречно го задржуваат правото на регулирање во јавен интерес, обезбедувајќи дека легитимните мерки во областа на здравството и животната средина не можат да се третираат како повреди на договорот.

Дополнителна контроверзија произлегува од перцепцијата дека трибуналите ги фаворизираат инвеститорите. И покрај можноста странките да ги изберат арбитрите (државите имаат еднакво право да именуваат член на трибуналот кој ги разбира нијансите на јавната администрација и потребите од регулирање), постојат тврдења дека затворена група арбитри им дава предност на имотните права на корпорациите во однос на човековите права или прашањата за заштита на животната средина. Наспроти тоа, статистиките подготвени од водечките арбитражни организации, како што се UNCTAD и ICSID,

покажуваат дека државите всушност добиваат приближно половина од сите познати случаи.

Слика 4.6: Завршени првични арбитражни постапки заклучно со 31 декември 2024 година, Платформа за инвестициона политика на UNCTAD

Конечно, трошоците на системот претставуваат значајна реалност. Одбраната од ISDS барање може да вклучува значителни трошоци за правни услуги и трошоци на трибуналот, кои често надминуваат 5 до 10 милиони американски долари по предмет. За некои држави, овие трошоци можат да претставуваат значителен дел од јавниот буџет. За да се одговори на ова, системот разви механизми како што е „обезбедување за трошоци“ (со кое се бара од несигурни тужители да обезбедат гаранција) и принципот „губитникот плаќа“, според кој државите што го добиле спорот имаат право да ги наплатат своите трошоци за правна заштита од инвеститорот во случај на неосновано барање.

Најнови случувања: Што е ново во ЕУ?

Сцената на меѓународната арбитража во рамките на Европската Унија претрпе значајна промена по пресудата *Achmea* од 2018 година на Судот на правдата на Европската Унија, со која арбитражата меѓу инвеститор

и држава во рамките на ЕУ беше прогласена за некомпатибилна со автономијата на правниот поредок на ЕУ.

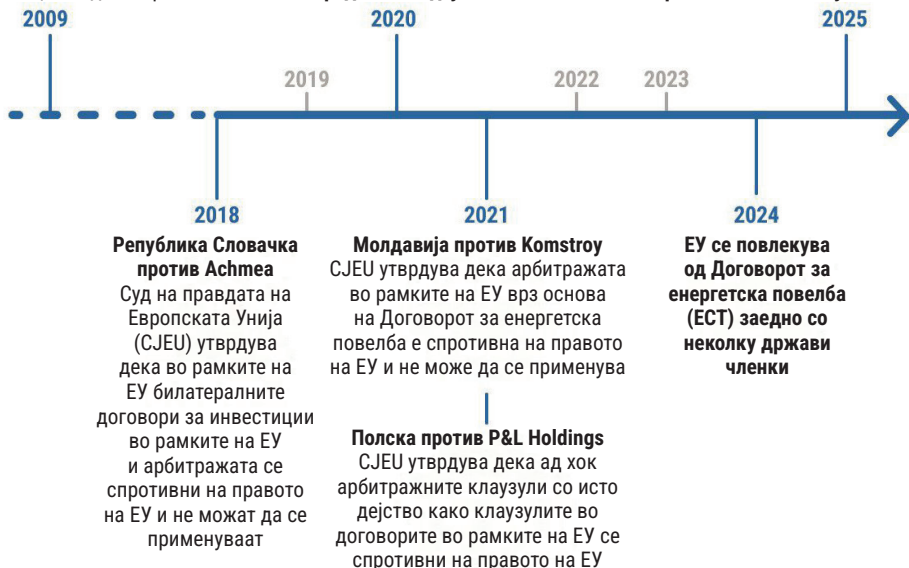
Оваа пресуда повлече координирана политичка иницијатива за укинување на постојниот ISDS режим, што кулминираше со Плурилатералниот договор од 2020 година за раскинување на билатералните договори за инвестиции внатре во ЕУ, како и со неодамнешното повлекување на ЕУ и неколку држави членки од Договорот за енергетска повелба. И покрај цврстиот став на ЕУ дека овие со случувања, арбитражните клаузули стануваат неважечки, огромното мнозинство арбитражни трибунали доследно ги отфрлаа овие приговори за ненадлежност, сметајќи дека правото на ЕУ не ја надминува нивната надлежност заснована на јавното меѓународно право. Сепак, значајно отстапување од овој тренд се случи во предметот *Green Power против Шпанија*, каде што трибуналот со седиште во Стокхолм го прифати приговорот за ненадлежност врз основа на членството во ЕУ и се прогласи за ненадлежен. Сепак, ова најверојатно се должи на фактот дека евентуалната одлука очигледно би била поништена пред шведските судови, а трибуналот ја прифатил тезата дека има обврска да донесува одлуки што се извршуваат.

Избраните арбитражни правила и седиштето на арбитражата имаат значително влијание врз способноста на трибуналот да ја задржи својата надлежност, како и врз можноста за извршување на арбитражната одлука - ад хок и институционалните арбитражи со седиште во ЕУ се значително поранливи во однос на оние во рамките на самостојниот ICSID систем.

Договор од Лисабон
ЕУ презема исклучива надлежност во областа на заедничката трговска политика, вклучително и склучувањето на инвестициски договори

ЕУ и нејзините држави членки склучуваат договор за престанок на билатералните договори за инвестиции во рамките на ЕУ и на клаузулите за продолжено дејство.

ЕУ и нејзините држави членки изјавуваат дека Договорот за енергетска повелба или неговата клаузула за продолжено важење никогаш не биле обврзувачки во рамките на ЕУ. Земји членки:

Слика 4.7: Хронологија на клучните случувања поврзани со пресудата Achmea

Корисни ресурси

Хронологија на клучните случувања поврзани со пресудата Achmea

- Конвенција на Обединетите нации за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958): https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/conventions/foreign_arbitral_awards
- Конвенција за решавање на инвестициски спорови меѓу држави и државјани на други држави (1965): <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>
- Модел закон на UNCITRAL за меѓународна трговска арбитража (1985) (измени усвоени во 2006 година): https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration
- Комисија за меѓународно право, Нацрт одредби за одговорноста на државите за меѓународно противправни дејствија (2001): https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
- Виенска конвенција за правото на договорите (1969): https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

Арбитражни правила и мека регулатива

- Меѓународна трговска комора, Арбитражни правила (2021): <https://iccwbo.org/dispute-resolution/dispute-resolution-services/arbitration/rules-procedure/2021-arbitration-rules/>
- Лондонски суд за меѓународна арбитража, Арбитражни правила (2020): https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2020.aspx
- Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови, Арбитражни правила (2022): <https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/convention/arbitration-rules/introductory-note>
- Меѓународна адвокатска асоцијација, Правила за изведување на докази во меѓународна арбитража (2020): <https://www.ibanet.org/resources>

- ➔ Меѓународна адвокатска асоцијација, Насоки за судир на интереси во меѓународна арбитража (2024): <https://www.ibanet.org/resources>
- ➔ AAA-ICDR, Арбитражни правила (2021): https://www.icdr.org/rules_forms_fees

Извештаи и статистика

- ➔ Лондонски суд за меѓународна арбитража, Анализа на трошоци и времетраење (2024): <https://www.lcia.org/>
- ➔ Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови, Статистика за предмети (2025): <https://icsid.worldbank.org/resources/publications/icsid-case-load-statistics>
- ➔ Конференција на Обединетите нации за трговија и развој, Навигатор за решавање инвестициски спорови (2023): <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement>
- ➔ Универзитет „Квин Мери“ во Лондон и White & Case LLP, Истражување за меѓународна арбитража (2015, 2018, 2021, 2025): https://www.qmul.ac.uk/arbitration/research/2021-international-arbitration-survey/?utm_source=chatgpt.com
- ➔ Сингапурска академија за меѓународно решавање спорови, Истражување за меѓународно решавање спорови (2024): https://sidra.smu.edu.sg/sites/sidra.smu.edu.sg/files/survey-2024/SIDRA_Final_Report_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

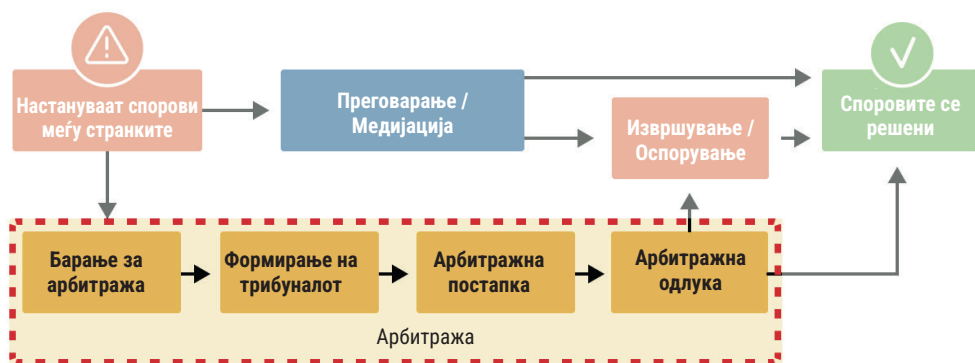
Нецелосен избор на арбитражни институции

- ➔ Меѓународна трговска комора (ICC)
- ➔ Лондонски суд за меѓународна арбитража (LCIA)
- ➔ Сингапурски меѓународен арбитражен центар (SIAC)
- ➔ Хонгконшки меѓународен арбитражен центар (HKIAC)
- ➔ Постојан арбитражен суд (PCA)
- ➔ Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови (ICSID)
- ➔ Германски арбитражен институт (DIS)
- ➔ Арбитражен институт при Стокхолмската трговска комора (SCC)

- Американска арбитражна асоцијација - Меѓународен центар за решавање на спорови (AAA-ICDR)
- Кинеска меѓународна економска и трговска арбитражна комисија (CIETAC)
- Виенски меѓународен арбитражен центар (VIAC)
- Швајцарски арбитражен центар (Swiss Arbitration)
- Регионален центар за меѓународна трговска арбитража во Каиро (CRCICA)
- Меѓународен арбитражен центар во Дубаи (DIAC)
- Австралиски центар за меѓународна трговска арбитража (ACICA)
- Арбитражен и медијациски центар на Светската организација за интелектуална сопственост (WIPO)

ПОГЛАВЈЕ 5:

Арбитражна постапка и практика

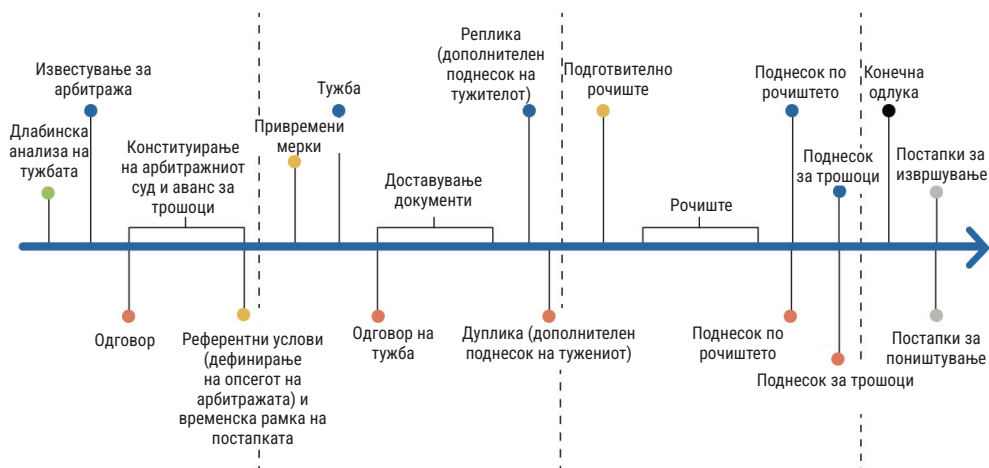

Слика 5.1: Преглед на процесите за алтернативно решавање спорови

Ова поглавје дава практичен преглед на текот на арбитражниот спор, од идентификување на клучните улоги и почетната проценка на потенцијален спор, до завршување на усната расправа и донесување на арбитражна одлука. Започнува со идентификување на клучните учесници и разгледување на фазата пред арбитражата. Потоа го изложува формалното поведување на спорот и постапката за конституирање на арбитражниот трибунал, со нагласување на стратешката важност на изборот на арбитри и стандардите за независност и непристрасност. Понатаму ги опишува најдобрите практики за прибирање докази, структурирање на писмените поднесоци и управување со доставувањето на документацијата.

Поглавјето исто така се осврнува на процесни можности како што се привремени мерки и раздвојување на постапката. Конечно, поглавјето ја обработува усната фаза на арбитражата, нудејќи техники на застапување за воведни излагања, вкрстено испрашување на сведоци и завршни зборови, пред кратко да се осврне на завршувањето на спорот со донесување на арбитражна одлука.

Овие типични фази на арбитражата се прикажани во хронолошки приказ на Слика 5.2 подолу:

Слика 5.2: Хронологија на типична арбитражна постапка и нејзините клучни елементи

Практични улоги и почетни фази во арбитражата

Тужителот

Како странка што ја поведува постапката, тужителот го носи товарот на докажување. Оттука, неговата главна улога започнува многу пред поднесувањето на барањето за арбитража. Арбитражните постапки често се решаваат врз основа на истовремено настанати докази, па затоа тужителот мора да ја организира својата внатрешна евиденција, вклучително и електронска преписка, записници од седници на управни органи и состаноци, како и други интерни документи, со цел да ја поткрепи својата фактичка состојба. Арбитражата претставува посебна категорија на спорови што бара значително финансирање. Правниот тим на тужителот мора да ја оцени цврстината на својот случај, често со вклучување надворешни правни советници, за да ги спореди трошоците на постапката со веројатноста за успех и можноста за наплата. Арбитражата може да послужи и како средство за притисок во преговорите, особено кога странките сакаат да го зачуваат својот деловен однос во иднина. Во многу случаи, целта не е самата арбитражна одлука, туку постигнување спогодба по преговори откако

странките ќе имаат можност да ги разгледаат силните и слабите страни на меѓусебните позиции (види *ПОГЛАВЈЕ 4: Преглед на арбитражата*).

Тужениот

Во арбитражните постапки, тужениот често се наоѓа во неповолна почетна позиција и мора брзо да се мобилизира за да обезбеди навремен правен совет, со цел да ја подготви својата одбранбена стратегија и целосно да учествува во утврдувањето на применливите арбитражни правила и во именувањето на трибуналот. За секој од овие чекори, клучни се: координација, координација и координација - во рамките на институциите, со надворешните правни застапници и со инвеститорот. Ова е особено важно за да се обезбеди навремена мобилизација, известување на надлежните регулаторни органи, подготовка на противтужбени барања и координирана комуникација (види *ПОГЛАВЈЕ 7: Патоказ за креирање ефективни и ефикасни системи за алтернативно решавање спорови*).

По приемот на известување за спор (кога релевантниот договор предвидува претходно известување) или барање за арбитража, првата обврска на тужениот е зачувување на доказите и идентификување на релевантните сведоци на факти. Ова го спречува трибуналот да извлече неповолни заклучоци поради недостиг на документи или податоци. Јавно котираните компании често имаат обврска да обелоденат потенцијални спорови во своите извештаи, а многу осигурителни полиси бараат итно известување за тужбено барање за да се активира покривањето на трошоците за правна одбрана. Доколку не известат, може да го загубат осигурителното покритие.

Тужениот исто така мора брзо да процени дали најсоодветната одбрана е поднесување противтужба. Во трговски спорови, ова подразбира идентификување на пропустите на тужителот во исполнувањето на неговите обврски. Во ISDS, државите сè почесто поднесуваат противтужбени барања за штета врз животната средина или за повреди на човековите права сторени од страна на инвеститорот. Добро поткрепено противтужбено барање може да ја зголеми веројатноста за поволен исход во идните преговори за спогодба. За да се избегнат неконзистентни јавни изјави од различни институции што можат да го влошат спорот или да се искористат како доказ против државата, неопходно е да се воспостави и да се настапи со усогласена позиција.

Секоја јавна комуникација треба да биде доволно информативна за да го исполни потребното ниво на транспарентност, но воедно да се ограничена и да помине низ централен владин извор.

Правни застапници

Примарната задача на правните застапници е да издвојат илјадници документи и технички факти и да ги обликуваат во убедлив и кохерентен наратив што ќе го увери трибуналот. Тие имаат и низа други клучни улоги. Правните застапници мора да му обезбедат на клиентот реална проценка на изгледите за успех, како и детален буџет. Ова често подразбира идентификување на прашања поврзани со надлежноста (на пример, рокови, корупција или неважечки арбитражни клаузули) и внимателно разгледување на основаноста на спорот пред странката да вложи значителни средства во постапката. Изборот на трибуналот претставува најзначајната стратешка одлука во целокупната постапка, а искусните правни застапници располагаат со непосредно искуство со многу истакнати арбитри, како и со пристап до аналитички податоци и професионални мрежи за истражување на нивниот професионален профил и квалификации. Овие вредни информации им овозможуваат да изберат носител на одлука кој не само што е неутрален, туку и чиј правен пристап е усогласен со правната теорија која клиентот ја изградил за предметот. Освен во случаи на помали или стандардизирани спорови, недвосмислено се препорачува да се вклучи надворешен правен застапник, дури и кога внатрешниот правен тим на тужителот или тужениот има значително искуство во арбитража.

Вештаци

Странките во арбитражата често ангажираат независни вештаци за да му помогнат на трибуналот да се снајде во сложени технички прашања или прашања од странско право. Овие вештаци имаат обврска на независност кон трибуналот, а не само кон клиентот кој ги ангажира и ги плаќа. Ова вклучува:

Вештаци за висината на штетата

Обично станува збор за форензички сметководители или економисти. Тие ја пресметуваат висината на штетата користејќи различни методи, вклучително и дисконтирани парични текови, анализа на споредливи вредности, неповратни трошоци и други. Нивната улога е да ги претворат правните повреди во парична вредност на настанатата штета.

Технички вештаци

Во многу постапки постојат сложени технички прашања (на пример, градежни, енергетски или поморски спорови). Вештаци како инженери, геолози, архитекти, економисти и други помагаат во анализа и изготвување независни извештаи во врска со наводниот пропуст или повреда.

Правни вештаци (домашно право)

Во меѓународната арбитража, трибуналот често не го познава материјалното право што се применува на спорот (на пример, германски трибунал што применува узбекистанско право), или се соочува со сложени прашања од меѓународното право. Странките ангажираат независни правни вештаци, кои најчесто се истакнати академици или практичари во релевантните земји, за да достават мислења со кои се објаснува како се применува домашното право на утврдените факти.

Слика 5.3: Вообичаени категории на вештаци

Државата

Државите имаат уникатна двојна улога во арбитражниот систем: тие се и чести тужени странки во спорови, повремено тужители, но и носители на политики кои го обликуваат системот.

Како тужени, државите треба да воспостават тим (често во рамките на министерствата за правда, финансии или трговија, или во координација со други министерства) за централизирано управување со споровите. Ова спречува различни министерства во рамките на истата држава да заземаат спротивставени позиции во одреден предмет (и во различни предмети) и го олеснува прибирањето информации и контролата на државата врз нејзиното арбитражно предметно портфолио. Таквиот тим е исто така одговорен за ангажирање надворешни правни застапници, најчесто преку постапки за јавни набавки.

Како носител на политики, државата треба да привлекува меѓународен бизнис преку промовирање на владеењето на правото, истовремено заштитиувајќи го својот суверен простор за донесување политики. Ова вклучува ратификација на Њујоршката конвенција (за да се обезбеди извршување на арбитражните одлуки) и Конвенцијата на ICSID (за заштита на странските инвестиции). Понатаму, државите се натпреваруваат да ги направат своите земји привлечни како седишта на арбитража преку усогласување и унапредување на националното законодавство во насока на поддршка на арбитражата, ограничување на судската интервенција и обезбедување доверливост, често преку усвојување закони засновани на модел закони и модел договори изработени од организации како што е UNCITRAL. Државите исто така активно преговараат за билатерални договори за инвестиции и договори за слободна трговија, настојувајќи да воспостават рамнотежа меѓу заштитата на инвестициите и правото на државата да регулира во јавен интерес. Овие договори исто така го дефинираат опсегот на идните спорови преку прецизно правно формулирање, притоа штитејќи ги сопствените инвеститори во странство.

Арбитражна постапка

Поведување на спорот: Известување за спор, барање за арбитража

Доколку тужителот одлучи да поднесе тужбено барање, тој формално ја започнува арбитражата во согласност со арбитражната спогодба и арбитражните правила предвидени во него.

Барањето за арбитража или известувањето за спор обично е краток документ кој дава општ преглед на спорот. По приемот на известувањето за спор, арбитражната институција што ја води постапката формално го регистрира предметот и доставува копија до тужениот.

Насоки на ICSID за поднесување барање за арбитража:

- Составено на англиски, француски или шпански јазик (службени јазици на Центарот),
- Да ги содржи имињата и податоците за контакт на сите странки (вклучително електронска пошта, адреса и телефонски број),
- Потпишано и датирано од странката што поднесува или нејзиниот застапник,
- Да се приложи доказ за овластувањето на застапникот да постапува, на пример, полномошно или писмо за ангажман,
- Опис на инвестицијата, како и на нејзината сопственост и контрола,
- Преглед на релевантните факти и тужбените барања,
- Барање за правна заштита (со проценка на износот на штетата),
- Назнака дека правниот спор произлегува непосредно од инвестицијата,
- Копија од инструментот со кој секоја странка дала согласност спорот да се поднесе на арбитража согласно Конвенцијата на ICSID, датумот на влегување во сила на тој инструмент и доказ за неговото влегување во сила.

Состав на трибуналот

Изборот на арбитри претставува една од најзначајните фази во секоја арбитража. За разлика од судските постапки, каде странките не ги избираат носителите на одлуки, арбитражата им овозможува на странките да го обликуваат составот на трибуналот кој на крај ќе одлучува по спорот. Овој степен на влијание е клучна карактеристика на арбитражната постапка и една од главните причини поради кои странките се одлучуваат за арбитража. Во раните фази на постапката, изборот на арбитер(и) е од клучно значење, бидејќи улогата на арбитерот се протега многу подалеку од самата примена на правото. Арбитражниот трибунал располага со широки процесни и одлучувачки овластувања, вклучувајќи и управување со постапката, одлучување

по прашања на надлежност, допуштеност и докази, наложување доставување документи, одобрување или изрекување привремени мерки и донесување на конечната арбитражна одлука. Поради ваквите овластувања, неопходно е да се постапува со најголема внимателност при изборот на арбитер кој поседува силни организациски способности, одлучност и способност да донесува јасни одлуки што можат да се извршат.

Улогата на странките при изборот на арбитер

Странките имаат значајна улога во изборот на арбитрите. Оваа можност им овозможува да ги земат предвид факторите што одат подалеку од формалните правни квалификации, вклучувајќи:

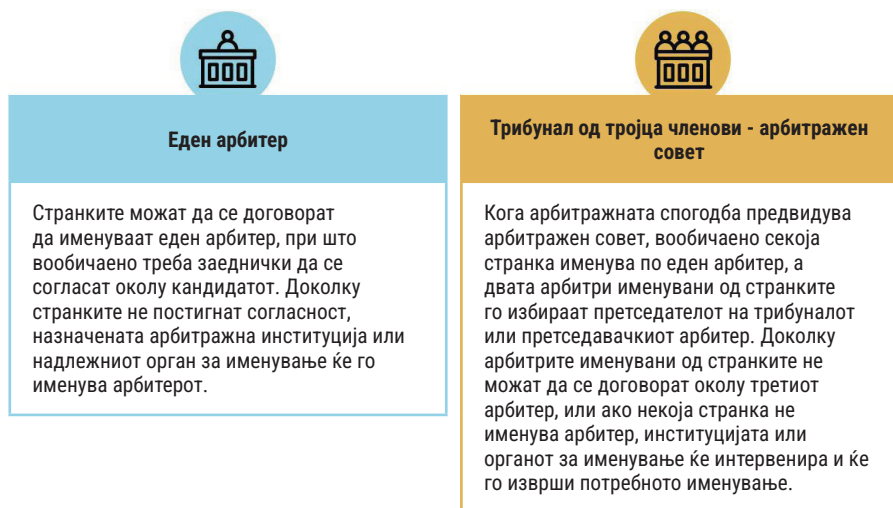
- ➔ Националност и културно потекло, кои можат да влијаат врз перцепцијата за неутралност или врз чувството на доверба во спорови со меѓународен елемент,
- ➔ Професионално и правно искуство, вклучувајќи познавање на релевантни трговски, технички, правни или регулаторни прашања,
- ➔ Специфична стручност по одредена индустрија, што може да биде клучна во спорови во градежниот, енергетскиот и рударскиот сектор,
- ➔ Број на предмети и расположливост, со цел да се обезбеди дека арбитерот може да посвети доволно време на предметот и ефикасно да донесе одлука,
- ➔ Личност и темперамент,
- ➔ Способности за управување со предмети,
- ➔ Кредибилитет и професионална репутација,
- ➔ Аналитички пристап и навики во донесувањето одлуки,
- ➔ Доследност во ставовите, односно дали претходните одлуки на арбитерот укажуваат на предвидливост при решавање на конкретни прашања.

Оваа можност за влијание врз составот на трибуналот им дава на странките чувство на сигурност и доверба во постапката. Исто така, може суштински да влијае и врз квалитетот и текот на арбитражата. Искусните арбитри можат ефикасно и делотворно да управуваат со постапката, да поттикнуваат продуктивна соработка меѓу странките

и, што е најважно, да донесат јасна и добро образложена арбитражна одлука што може да се изврши.

Механизам за именување на трибуналот

Методот на именување на арбитрите првенствено се уредува со арбитражната спогодба, без оглед дали е трговски договор или инвестициски договор, а, каде што е применливо, се дополнува со институционалните правила.

Слика 5.4: Еден арбитер наспроти трибунал од тројца арбитри

Практични чекори при избор на арбитер

Во пракса, изборот на арбитер бара внимателна проверка слична на оценување на стручен експерт и подразбира темелна проценка на професионалната биографија и својствата на кандидатот. Странките вршат сеопфатна анализа на јавно достапните биографски податоци, вклучувајќи образование, правна обука, професионално искуство, претходни арбитражни именувања, публикации и досегашното искуство на арбитерот во арбитражни постапки. Дополнително, странката може да закаже разговор со кандидатот пред негово именување. Иако мора да се внимава да не се навлегува во основаноста на спорот, краток разговор може да ги опфати стручноста, искуството,

компетентноста, вештините, расположливоста, евентуалните судири на интереси и очекуваниот надомест.

Независност и непристрасност

Во срцевината на изборот на арбитер стојат принципите на независност и непристрасност. За да се обезбеди независност, арбитерот не смее да има блиска врска со било која странка, правен застапник или поврзано лице што би можело да влијае врз неговата способност да одлучува по предметот. Независноста се однесува на објективни врски, како што се финансиски, професионални или лични. Непристрасноста повеќе се однесува на внатрешната позиција на арбитерот. Арбитерот мора да пристапи кон спорот без предубедувања, предрасуди или наклонетост во корист на било која странка.

Обврска за обелоденување

Кога ќе им се пристапи за именување, како и во текот на постапката, арбитрите имаат континуирана обврска да обелоденат секоја околност што може да ја доведе во прашање нивната независност или непристрасност. На пример, Насоките на Меѓународната адвокатска асоцијација за судир на интереси во меѓународната арбитража предлагаат субјективен тест, кој бара обелоденување на информации што „можат, во очите на странките, да предизвикаат сомнеж“ во однос на непристрасноста или независноста, дури и ако арбитерот лично смета дека не постои судир на интереси. Непостапувањето по обврската за обелоденување може да има значајни последици, вклучувајќи приговор од страна на било која странка на самиот почеток, оспорување на арбитерот во текот на постапката или, во крајни случаи, основ за поништување на одлуката или за одбивање на нејзиното извршување. Сепак, треба да се има предвид дека самото необелоденување, по правило, не е доволно само по себе за успешно оспорување на арбитер. Задоцнет или необелоденет спореден професионален ангажман или академска соработка, по правило не е доволен за дисквалификација на оспорениот арбитер.

Изземање и оспорување на арбитри

Доколку се појават сомнежи во однос на независноста, непристрасноста или способноста на арбитерот да ги извршува своите должности, странките можат да побараат негово изземање врз основа на утврдени причини за оспорување:

Основите за оспорување се утврдени во институционалните правила, како што се:

Конвенцијата на ICSID, член 57, и Арбитражните правила на ICSID (2022), член 14.1	Правилата на ICC (2021), член 14.1	Правилата на LCIA (2020), член 10.2
Арбитрите мора да бидат лица со „висок морален интегритет и призната стручност“ и може да бидат изземени доколку постои очигледен недостаток на овие својства.	Арбитер може да биде оспорен поради „недостаток на независност или непристрасност“ или поради тоа што не ги исполнува потребните услови.	Оспорувањето може да се поднесе кога постојат околности што предизвикуваат „основани сомнежи“ во однос на независноста или непристрасноста, или кога арбитерот не ја води постапката правилно или со разумна ефикасност.

Слика 5.5: Основи за оспорување во рамките на избраните институционални правила

Оспорувањата мора да бидат навремени и соодветно поткрепени. Неосновани или тактички оспорувања не се охрабруваат и можат да нанесат штета на кредибилитетот на странката пред трибуналот.

Прва процесна конференција

Откако трибуналот ќе биде формиран, првата процесна конференција го означува формалниот почеток на арбитражата. Ова е клучен момент во рана фаза на постапката: првпат странките и нивните правни застапници се среќаваат со трибуналот за да ги разгледаат и усогласат основните правила што ќе ја уредуваат арбитражата.

Пред конференцијата, странките вообичаено разменуваат нацрт на Процесна наредба бр. 1, основниот процесен документ што ја утврдува рамката на арбитражата. Процесна наредба бр. 1 ги утврдува правните застапници на странките и ги уредува сите суштински процесни прашања, вклучувајќи: јазикот и местото на арбитражата; распоредот и редоследот на писмените поднесоци; правилата за доставување документи и поднесување докази; барањата за изјави на сведоци и извештаи на вештаци; постапките за испрашување на сведоци и експерти; организацијата на подготвителна средба пред рочиштето; начинот на одржување и евидентирање на рочиштата; поднесоци по рочиштата; изјави за трошоци; како и прашања поврзани со

доверливоста и, кога е применливо, објавувањето на арбитражната одлука.

Поголема транспарентност во ISDS постапките

ISDS постапките често биле доверливи, при што јавноста имала мал или никаков увид во споровите што вклучуваат јавни средства и прашања од значаен јавен интерес. Поновите арбитражни правила, како што се Арбитражните правила на ICSID од 2022 година и Правилата на UNCITRAL од 2014 година за транспарентноста во арбитражите меѓу инвеститорот и државата засновани на договори предвидуваат поголема транспарентност во ISDS постапките. Овие правила го поттикнуваат објавувањето на арбитражните одлуки и други документи поврзани со арбитражата, поднесоци од трети лица (како што се организации на граѓанското општество или други договорни страни), како и отворени рочишта. Правилата содржат заштитни механизми за доверливи или чувствителни информации.

Кога странките не можат да се согласат околу одредени одредби од нацрт процесната наредба, првата процесна конференција им обезбедува на секоја странка структурирана можност да го изложат својот претпочитан пристап. Потоа трибуналот ја утврдува постапката, земајќи ги предвид поднесоците на странките и сите релевантни институционални правила.

Формалното усвојување на Процесна наредба бр. 1 од страна на трибуналот го означува вистинскиот почеток на арбитражата. Откако ќе се донесе, процесната рамка се утврдува и предметот, по правило, продолжува на уреден и предвидлив начин.

Развивање доказна основа за аргументите

Првично прибирање на факти

За ефективно исполнување на товарот на докажување, било како тужител што истакнува тужбени барања против тужениот, било како тужен што се брани од такви барања, од клучно значење е да се идентификуваат, приберат, зачуваат и користат докази настанати

во времето на настанување на спорните настани, поврзани со конкретниот спор. Доказите постојат во повеќе форми, од кои сите можат да бидат корисни за трибуналот.

Главните видови докази што се користат во арбитража се: (1) истовремено настанати документи, (2) искази на сведоци и (3) искази на вештаци. Документарните докази се особено значајни, бидејќи даваат слика за фактите во моментот на нивното настанување и често претставуваат најсигурен вид доказ. Надополнувањето на фактичката состојба преку искази на сведоци за информации што не се опфатени со документите, како и анализата на тие информации од страна на релевантни технички, правни или вештаци за висината на штетата, заедно со поднесената документација, му овозможуваат на трибуналот јасна, убедлива и сеопфатна слика за фактите потребни за донесување одлука по релевантните прашања.

Следните делови ги истакнуваат клучните чекори за обезбедување силна доказна поддршка.

Релевантни лица кои располагаат со документи и податоци

Релевантни лица кои располагаат со документи и податоци (понатаму во текстот „Релевантни лица“) е поим што се користи за лица кои располагаат со релевантни документи и/или податоци.

Релевантни лица може да вклучуваат:

Вработени или службени лица во компанија што е странка во спорот	Трети лица вклучени во предметот на спорот, но кои не се директно поврзани со странките	Државни органи
• Раководни лица • Членови на управни одбори • Управители/Раководители • Било кој вработен со непосредно знаење	• Изведувачи/подизведувачи • Консултанти • Банки/ревизори	• Државни службеници во релевантни органи/министерства • Вработени во релевантни претпријатија во државна сопственост

Слика 5.6: Типични категории на лица кои располагаат со документи и податоци

Прибирање докази

Прибирањето докази од државните странки или органите во државна сопственост може да бара дополнително внимание и напор. Често пати, релевантниот материјал е архивиран во повеќе министерства, државни органи или претпријатија во државна сопственост и може да биде предмет на различни нивоа на доверливост што треба да се земат предвид. Потребна е дополнителна координација меѓу овие лица за да се идентификуваат и приберат релевантни докази настанати во времето на настанување на спорните настани. Затоа е клучно да се идентификува и да се соработува со лицето за контакт во државата кое може да ја координира комуникацијата, да ја објасни потребата од прибирање документи и значењето на нивното зачувување.

Во различни правни системи може да постојат задолжителни правила што бараат од компаниите или поединците да воспостават мерки за задржување на податоци, со кои се запира бришењето на податоци или уништувањето на документи, со цел тие да се сочуваат како доказен материјал во спор. Во зависност од природата на тужбените барања и применливото процесно право, важно е навремено да се идентификува и да се разгледа усогласувањето со таквите обврски уште во моментот на појавата на спорот.

Релевантни категории на документи

Покрај идентификувањето на релевантните лица кои располагаат со документи и податоци, од клучно значење е да се прибере соодветната документација. Релевантните докази може да вклучуваат:

- ➔ Договори, спогодби, преписки, електронска пошта, писма, налози, соопштенија за јавност, интерни белешки, проценки, хард-дискови, мобилни уреди,
- ➔ Закони, законски акти, наредби, решенија, уредби, обвинителни акти, интерна процена,
- ➔ Документи изготвени по настанување на спорот (на пример, интерни записи, анализи на вредноста).

Таквите информации постојат во различни форми, вклучувајќи хартиени копии, Word документи, PowerPoint презентации, табеларни пресметки, електронска пошта, бази на податоци, интернет страници

и други. Сите релевантни форми треба да бидат опфатени при прибирањето на потенцијално значајни докази.

Времени мерки

Времените или прелиминарните мерки претставуваат моќен процесен инструмент што функционира како итен налог со цел да се зачува постојната состојба и да се заштитат правата на странките до донесување на конечната одлука на трибуналот по основаноста на спорот.

Спротивно на перцепцијата дека овие мерки им стојат на располагање само на тужителите, времените мерки активно ги користат двете странки. Тужителите обично бараат мерки за обезбедување на можноста за извршување на арбитражната одлука (на пример, замрзнување на средства) или за одржување на договорот во сила во текот на спорот (на пример, спречување на раскинување на договор за франшиза). Од друга страна, тужените често бараат обезбедување за трошоците. Доколку тужителот е параван компанија без средства, тужениот може да побара од трибуналот да му наложи на тужителот да обезбеди гаранција или банкарска гаранција. Со ова се обезбедува дека, доколку тужениот го добие спорот, ќе може да ги наплати своите правни трошоци.

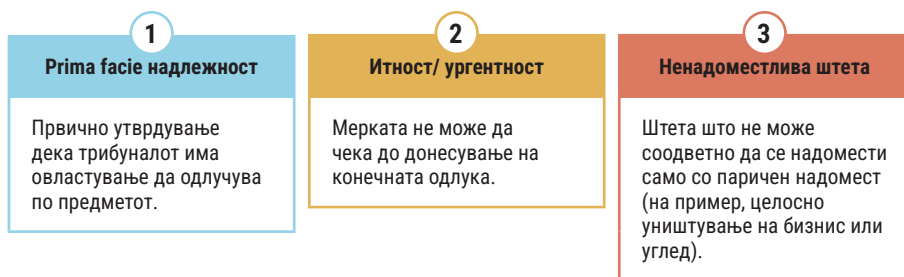
Во кој случај е добро да се применат времените мерки?

- За реагирање на променети околности што влијаат врз положбата на странките,
- За да се спречи влошување на веќе настанат или предвидлив настан,
- За обезбедување ефективно остварување на правата,
- За да се спречи губење или отуѓување на имотни права,
- За заштита на клучни докази од преместување или уништување,

Може да истечат важни рокови и рокови по чие истекување се губи правото на постапување, поради што тужителот може да претрпи штета која не може да се надомести со одлуката на трибуналот.

Одобрување времени мерки е тешко. Трибуналите по правило се воздржани да интервенираат во слободата на странките во вршењето на нивните комерцијални активности пред да располагаат со целосната доказна основа.

За да се одобрат времени мерки, странката вообичаено мора да докаже:

Слика 5.7: Елементи за барања за привремени мерки

Видови времени мерки

Конкретните овластувања зависат од процесното право што ја уредува арбитражата (“*lex arbitri*”) и избраните правила.

Најчестите барања за времени мерки вклучуваат:

Одржување на постојната состојба, статус кво	Зачувување на имот	Зачувување на докази	Забрана за водење паралелни постапки
Налози со кои се спречува странката да преземе дејствија што би го влошиле спорот (на пример, наложување на државата да не одземе фабрика додека се разгледува прашањето на сопственост).	Слично на мерката за замрзнување средства „Mareva injunction“ во англиското право, спречување на прикривање, преместување или отуѓување на средства со цел избегнување плаќање по идната одлука.	Налози со кои се забранува уништување документи или се наложува зачувување на физичката локација (на пример, оштетена турбина) заради увид.	Налози со кои се бара странката да прекине паралелна постапка пред национален суд спротивно на арбитражната спогодба.

Слика 5.8: Вообичаени барања што се истакнуваат преку времени мерки

Повеќето современи институционални правила (ICC, LCIA, SIAC) предвидуваат и именување на итен арбитер, што му овозможува на тужителот да добие времени мерки во рок од 3 до 4 месеци, во период кога странките и/или релевантната арбитражна институција го конституираат трибуналот. Таквиот итен арбитер вообичаено се именува во рок од 24 до 48 часа од поднесувањето на барањето и донесува привремена одлука во рок од приближно две недели. Овој механизам им овозможува на странките да обезбедат итна правна заштита без да се обраќаат до националните судови, задржувајќи го целиот спор во рамките на доверливата арбитражна постапка.

Раздвојување на постапката и рано отфрлање

По приемот на барањето за арбитража, тужениот треба веднаш да оцени дали да побара раздвојување на постапката (бифуркација), односно раздвојување на предметот во посебни фази за разгледување на одделни прашања што можат да бидат пресудни за исходот на спорот. Раздвојувањето најчесто подразбира раздвојување на прашањата на надлежност од основаноста на спорот или раздвојување на фазата на одговорност од фазата на штета. За тужените, ова може да биде стратешки значајна и исплатлива мерка: доколку трибуналот

утврди дека нема надлежност, постапката завршува без потреба од целосно разгледување на основаноста; слично, одлука со која се утврдува дека не постои одговорност ја прави непотребна фазата за утврдување на штета. Со други зборови, раздвојувањето му овозможува на трибуналот рано да одлучи за едно клучно прашање - доколку одговорот го завршува спорот, нема потреба од целосна арбитража.

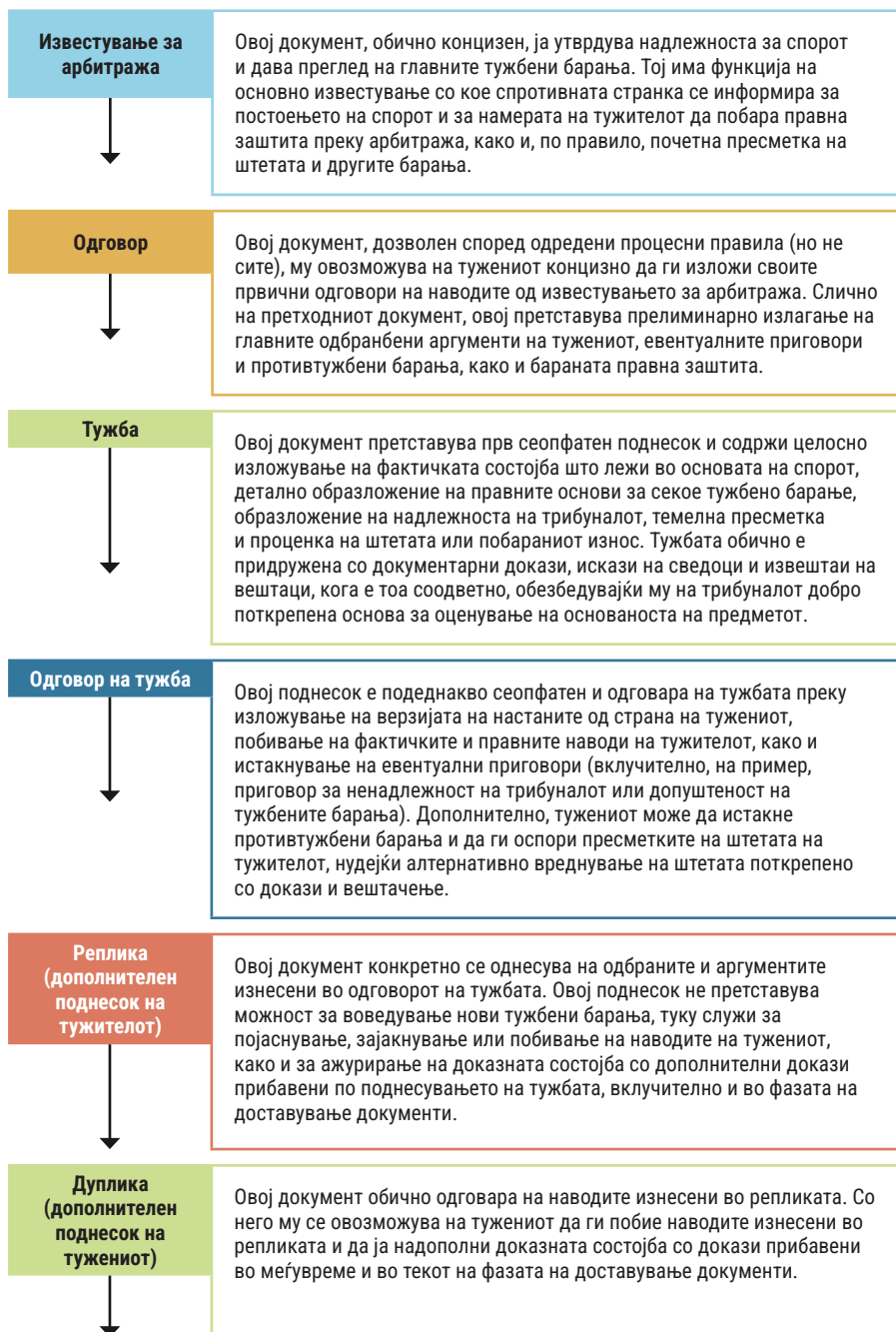
Трибуналите применуваат утврдени критериуми при одлучување дали раздвојувањето е оправдано. Иако формулацијата може да варира, суштинските критериуми обично вклучуваат:

- ➔ Дали прашањето е суштинско и не е очигледно неосновано, односно дали прашањето е доволно сериозно за да оправда посебно разгледување.
- ➔ Дали раздвојувањето значително ќе ја унапреди процесната економичност, односно дали значително ќе го намали обемот, времетраењето или трошоците на наредната фаза.
- ➔ Дали прашањето е доволно одвоено од основаноста на спорот, или ако прашањата на надлежност или одговорност се испреплетени со основаноста што не можат смислено да се раздвојат, барањето за раздвојување може да биде одбиено.

Без оглед на форумот, клучно е да се нагласи дека барањата за раздвојување мора да се поднесат што е можно порано, најчесто на самиот почеток на постапката, бидејќи доцните барања можат да го нарушат процесниот распоред и имаат помали изгледи за успех.

Презентирање на тужбените барања и одбраната во писмената фаза

Арбитражата во голема мера се потпира на размена на суштински писмени поднесоци како главно средство за застапување и презентирање на предметот на странката. Арбитражата често е заснована на документи, при што повеќе циклуси писмени поднесоци го сочинуваат столбот на постапката. Писмените поднесоци претставуваат сеопфатни излагања преку кои странките ги изнесуваат фактите, правните аргументи, доказите преку сведоци и вештаци, како и документите и правните извори на кои се повикуваат.

**Поднесоци
по рочиштето
(опционално)
и поднесоци за
трошоци**

Трибуналот може да наложи странките да поднесат поднесоци по рочиштето со цел да ги изложат своите аргументи, поткрепени со упатувања на записникот од рочиштето и презентирани материјали користени на рочиштето, како и да одговорат на прашањата на трибуналот. Таквите поднесоци им даваат на странките последна можност да разјаснат евентуални отворени прашања. Поднесоците за трошоци се кратки писмени поднесоци што содржат преглед на направените трошоци (правни и вештачење) и аргументи за тоа како и од кого треба да бидат распределени трошоците во конечната одлука.

Слика 5.9: Вообичаени писмени поднесоци во арбитражна постапка

Оваа последователна размена обезбедува двете странки да имаат правична можност да ги изложат своите позиции, да одговорат на аргументите и да се произнесат за доказната состојба што се развива во текот на постапката. Внимателното структурирање на суштинските поднесоци е од клучно значење за да им се обезбеди на странките целосна и правична можност да ги утврдат своите тужбени барања и одбрана, да обезбедат доволна фактичка и правна поткрепа за исполнување на нивниот товар на докажување и да се спречат неочекувани изненадувања во текот на постапката. Истовремено, тоа обезбедува арбитражниот суд да добие сеопфатна, уредена и убедлива презентација на аргументите на странките, што претставува основа за ефективна усна фаза на постапката, разгледана подолу.

Писмените искази на сведоците и наодите и мислењата на вештаците имаат клучна улога во поткрепувањето на тужбените барања и одбраната во текот на писмената фаза. Сеопфатните изјави на сведоци, подготвени од клучни лица во координација со правните застапници, ја пренесуваат потребната непосредна запознаеност со релевантните настани. Сведоците често се повикуваат на документарни докази за кои имаат непосредно знаење, обезбедувајќи соодветен контекст, позадина и објаснување со цел да се надополни фактичката состојба.

При изборот на сведоци треба да се даде предност на лица кои биле директно вклучени или имаат непосредно знаење за релевантните настани, при што треба да се земе предвид и нивната способност јасно и уверливо да сведочат на рочиштето.

Наодите и мислењата на вештаците, како и правните мислења, претставуваат четврти столб на процесот на поднесување, заедно

со писмените поднесоци, документарните докази, правните извори и исказите на сведоци.

- ➔ Наодите и мислењата на вештаците се користат за разгледување на специјализирани или технички прашања кои бараат посебно знаење или стручност. Овие наоди и мислења треба да го објаснат применетиот пристап и да ја изложат основата на секоја специјализирана анализа, како што се економски, градежни или други прашања поврзани со конкретната индустрија. Вештаците за висината на штетата особено често се ангажираат поради сложеноста на пресметувањето на штетата и нејзиното утврдување во тековна вредност. Таквите вештаци ја објаснуваат избраната методологија и основите на нивните проценки и обезбедуваат модел што ги прикажува резултатите од тие пресметки.
- ➔ Правните мислења, исто така, можат да бидат неопходни за разгледување на клучни прашања од домашното и меѓународното право. Таквите мислења треба да ги изготват високо квалификувани правни стручњаци со докажана експертиза во релевантните правни системи.

Како резиме може да се каже дека писмената фаза претставува можност за секоја странка детално да ги изложи своите аргументи, поткрепени со доказите и правните извори избрани од вкупниот обем на прибрани докази, како што е наведено погоре. Ова го означува почетокот на процесот на прецизирање и издвојување на најсилните аргументи и докази, кој продолжува во текот на целата арбитражна постапка.

Развивање на доказите во фазата на доставување документи

Во последниве години, пристапот кон изведување докази стана сè поважен во сите форми на арбитража, што ја одразува зголемената сложеност и интернационализација на споровите. Странките и арбитражните судови сега признаваат дека соодветното доставување документи може да биде клучно за утврдување на фактите, појаснување на спорните прашања и обезбедување процесна правичност.

Меѓу највлијателните инструменти што ја обликуваат современата практика се Насоките на IBA за изведување докази во меѓународна

арбитража, кои стекнаа статус на широко прифатено „меко право“ во арбитражната заедница. Овие насоки се високо ценети и често се цитираат од арбитражните судови и практичарите, служејќи како сигурна референтна рамка за обезбедување јасност и предвидливост во арбитражните постапки.

Насоките на IBA воспоставуваат структуриран пристап за оценување на доказите, фокусирајќи се на следните клучни столбови:

- ➔ Релевантност и значајност: Само документи што се релевантни за предметот и значајни за неговиот исход треба да бидат доставени. (Член 3 од Насоките на IBA),
- ➔ Опфат: Барањата мора да бидат конкретни и да не претставуваат „лов во матно“. (Член 3 од Насоките на IBA),
- ➔ Владение, чување или контрола: Странките се должни да достават само документи што се во нивно владение, чување или контрола. (Член 3 од Насоките на IBA),
- ➔ Можни приговори: Типичните приговори вклучуваат: недостаток на значајност или релевантност, правна привилегија, неразумно оптоварување и деловна или техничка доверливост. (Член 9 од Насоките на IBA).

Насоките создаваат заедничко разбирање меѓу странките и арбитражните судови, намалувајќи ја нејасноста и поедноставувајќи го презентирањето и оспорувањето на доказите.

Покрај Насоките на IBA, позитивното арбитражно право и институционалните правила можат да наметнат дополнителни барања или ограничувања во однос на доставувањето документи. На пример, Модел законот на UNCITRAL, Правилата на ICC и Правилата на LCIA го уредуваат доставувањето документи, при што често му даваат дискреционо право на арбитражниот суд да го утврди обемот и начинот на доставување. Практичарите треба да бидат внимателни при примената на овие стандарди, бидејќи тие можат да влијаат и врз текот на постапката и врз извршувањето на донесената арбитражна одлука.

Пример на барања и Redfern/Stern табела

Во практиката, доставувањето документи обично се управува преку алатки како што се Redfern табела или Stern табела. Овие табели обезбедуваат структуриран формат во кој странките ги наведуваат своите барања, приговори, одговори и одлуките на арбитражниот суд.

Тип на барање	Пример	Можен приговор
Поединечен документ	„Копија од потпишаниот договор за закуп од 15 март 2021 година за Воздухоплов Y.“	„Веќе се наоѓа во владение, чување или контрола на странките.“
Категорија на документи	„Сите евиденции за одржување за Воздухоплов Y од 2015 до 2025 година.“	„Премногу широко; да се ограничи на евиденции релевантни за спорниот период.“
Внатрешни комуникации	„Сите интерни електронски пораки во врска со преземањето на Воздухоплов Y.“	„Барањето е нејасно и претставува неразумно оптоварување.“
Комуникации со трети лица	„Целокупната кореспонденција со Производител Z во врска со поправките на моторот.“	„Премногу широко; мора да се ограничи на конкретен временски период.“

Табела 5.1: Пример на барања за доставување документи и приговори

Презентирање на тужбените барања и одбраната во писмената фаза

Усната фаза претставува клучна етапа во арбитражната постапка. Таа претставува една од ретките можности за непосредна комуникација со арбитражниот суд, овозможувајќи им на странките да ги појаснат своите позиции и да се осврнат на прашањата во реално време. Една

од најважните работи што треба да се има предвид при влегување во усната фаза е потребата да се изберат најсилните аргументи и докази што ќе се презентираат пред арбитражниот суд. Сите усни рочишта се временски ограничени, а обемот на доказите обично е преголем за целосно прикажување и сумирање. Дobar начин да се визуализира процесот на фокусирање на аргументите и доказите е усната фаза да се согледа како врв на пирамидата на доказите.

Слика 5.10: Фокусирање на доказите во текот на арбитражната постапка

Воведни излагања и завршни зборови: Ваша можност за непосредно обраќање до арбитражниот суд

Воведните излагања и завршните зборови имаат различни цели во усната фаза на арбитражата. Целите на воведните излагања и завршните зборови може да се сумираат на следниов начин:

Воведно излагање	Завршен збор
✓ Воведување во предметот и клучните теми ✓ Идентификување на главните фактички и правни прашања ✓ Претставување на структурата на излагањето на странката ✓ Поставување очекувања во однос на доказите и исказите што ќе бидат изнесени и ✓ Воспоставување доверливост и однос со арбитражниот суд	✓ Сумирање и анализа на изведените докази ✓ Образложување како доказите ја поткрепуваат позицијата на странката ✓ Осврнување и побивање на аргументите на спротивната странка ✓ Истакнување на недоследности или слабости во предметот на спротивната странка ✓ Јасно формулирање на бараната одлука или исход од арбитражниот суд

Слика 5.11: Типични цели на воведните излагања и завршните зборови

Испитување на сведоци и вештаци

Испитувањето на сведоците и вештаците предложени во писмената фаза (разгледана погоре) претставува централна карактеристика на усната фаза во арбитражата. Тоа често е единствената можност непосредно да се оспори кредибилитетот и веродостојноста на сведокот или вештакот. Вообичаено, испитувањето на сведок или вештак се одвива по следниов редослед: (1) директно испитување, (2) вкрстено испитување, (3) дополнително испитување и, повремено, (4) повторно вкрстено испитување.

Директното испитување во арбитражата обично е ограничено и најчесто дозволува поставување прашања од страна на правниот застапник само за нови прашања што можеби се појавиле по поднесувањето на последната изјава на сведокот или наодот и мислењето на вештакот.

Главниот фокус при испитувањето на сведоците и вештаците е вкрстеното испитување, чија основна цел е да се провери точноста, конзистентноста и целосноста на писмените и усните искази на спротивната странка. Ефикасното вкрстено испитување може значително да влијае врз оценката на арбитражниот суд за доказите изнесени од тој сведок или вештак, како и врз текот на арбитражната постапка во целина.

Клучно за вкрстеното испитување е користењето на затворени прашања, на кои најчесто се одговара со „да“ или „не“, за разлика од отворените прашања, како што се „кој“, „што“, „каде“, „кога“ и „зошто“. Основна илустрација на разликата може да се види во следната споредбена серија прашања, при што прашањата од левата страна се формулирани како отворени, а оние од десната како затворени:

Примери на отворени прашања	Примери на затворени прашања
• Каде патувате на одмор минатата недела? (Гватемала) • Како стигнавте до Гватемала? (Со брод за крстарење) • Со кого патувате? (Со којот вереник/ца) • Во кој хотел престојувате? (Престојував во локален пансион) • Дали се искачивте на вулканот за време на одморот? (Не, ги посетивме урнатините во Тикал)	• Одморот го поминавте во Гватемала? • Патувате со вашиот/а вереник/ца? • Пристигнавте со брод за крстарење? • Не престојувате во хотел? • Всушност престојувате во локален пансион? • Одлучивте да не се искачите на вулканот? • Наместо, ги посетивте урнатините во Тикал?

Слика 5.12: Пример за користење отворени и затворени прашања

При подготовка за вкрстено испитување, имајте го предвид следниот контролен список:

- ➔ **Подгответе се, подгответе се, подгответе се:** Успешното вкрстено испитување бара темелна подготовка, вклучително и детална анализа на сите писмени изјави, претходни искази и релевантни документи (и оние на кои се повикува сведокот или вештакот, и материјалите за кои имаат сознанија, но не ги навеле).
- ➔ **Задржете контрола:** Лицето што врши вкрстено испитување треба да ја задржи контролата преку поставување кратки, затворени прашања на кои обично се одговара со „да“ или „не“. Ова ја ограничува можноста сведокот да дава долги или избегнувачки одговори.
- ➔ **Логички редослед:** Прашањата треба да бидат логично организирани, обично започнувајќи со помалку спорни прашања, пред да се премине на клучните прашања. Ова помага да се

изгради динамика и може да ја зголеми веројатноста за добивање признанија. Исто така, од суштинско значење е внимателно да се следат одговорите со цел да се препознае можноста за дополнителни прашања.

➔ **Идентификувајте основи за оспорување на веродостојноста:** Доколку сведок даде неконзистентен исказ или постои несогласување меѓу неговите изјави и релевантните документарни докази, правниот застапник може да користи претходни изјави или документи за да ја оспори веродостојноста на сведокот, истакнувајќи ги тие противречности пред арбитражниот суд.

Овие насоки ќе му помогнат на застапникот да избегне вообичаени грешки што се јавуваат при вкрстено испитување. На пример, со поставување отворени или недоволно насочени прашања (наместо затворени), застапникот може да ја изгуби контролата врз сведокот, кој може да се впушти во објаснувања или да отстапи од темата, што резултира со некорисен исказ.

Покрај подготовката на воведното излагање, завршниот збор и материјалите за испитување, не треба да се занемари ниту логистиката потребна за усната фаза. Ова опфаќа прашања како што се изборот на место на одржување, потребна технологија како и материјали за презентација. Соодветното планирање обезбедува рочиштето да се одвива непречено и да им овозможи на странките ефикасно да ги изложат своите позиции. Кога се појавуваат проблеми поврзани со вакви технички прашања, тоа често го одвлекува вниманието на арбитражниот суд од усните излагања и може да делува на ваша штета.

Во резиме може да се каже дека во текот на усната фаза на застапување, од суштинско значење е: (1) да постои концизност и директност за да се задржи фокусот на клучните точки што ја поткрепуваат вашата теорија на случај, имајќи предвид дека ова е вашето ограничено време пред арбитражниот суд; (2) насочено и прецизно да се користат клучни документи и правни извори за поддршка на аргументите; и (3) активно да се слуша спротивната странка, како и одговорите на сведоците и вештаците, со цел да се вклучат соодветни побивања или дополнителни аргументи.

Корисни ресурси

Арбитражни правила и конвенции

- Конвенција и правила на Меѓународниот центар за решавање на инвестициски спорови (2022): <https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/2022-rules-and-regulations/resources>
- UNCITRAL, Арбитражни правила (2013): <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration>
- Меѓународна трговска комора, Арбитражни правила (2021): <https://iccwbo.org/dispute-resolution/dispute-resolution-services/arbitration/rules-procedure/2021-arbitration-rules/>
- Лондонски суд за меѓународна арбитража, Арбитражни правила (2020): https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2020.aspx
- Конвенција на Обединетите нации за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958): https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/conventions/foreign_arbitral_awards
- AAA-ICDR, Арбитражни правила (2021): https://www.icdr.org/rules_forms_fees

Мека регулатива и насоки (IBA)

- Меѓународна адвокатска комора, Насоки на IBA за изведување докази во меѓународна арбитража (2020): <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=def0807b-9fec-43ef-b624-f2cb2af7cf7b>
- Меѓународна адвокатска комора, Насоки на IBA за судир на интереси во меѓународна арбитража (2024): <https://www.ibanet.org/document?id=Guide-lines-on-Conflicts-of-Interest-in-International-Arbitration-2024>
- Меѓународна адвокатска комора, Насоки на IBA за застапување на странките во меѓународна арбитража (без датум): <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=6F0C57D7-E7A0-43AF-B76E-714D9FE74D7F>

Алатки за избор и истражување на арбитри

- Global Arbitration Review, Алатка за истражување на арбитри (ART) (2025): <https://globalarbitrationreview.com/tools/arbitrator-research-tool>
- Jus Mundi, AI агент за меѓународно право и арбитража (2025): <https://jusmundi.com/>

Алатки за управување со постапката

- UNCITRAL, Белешки за организирање на арбитражни постапки (2016): https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/explanatorytexts/organizing_arbitral_proceedings
- Меѓународен совет за трговска арбитража, Контролен список на ICCA за изготвување на процесни налози (б.д.): https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/07042015_icca_checklist_first_proce-dural_order_a5_qr_final.pdf

Штета и процена

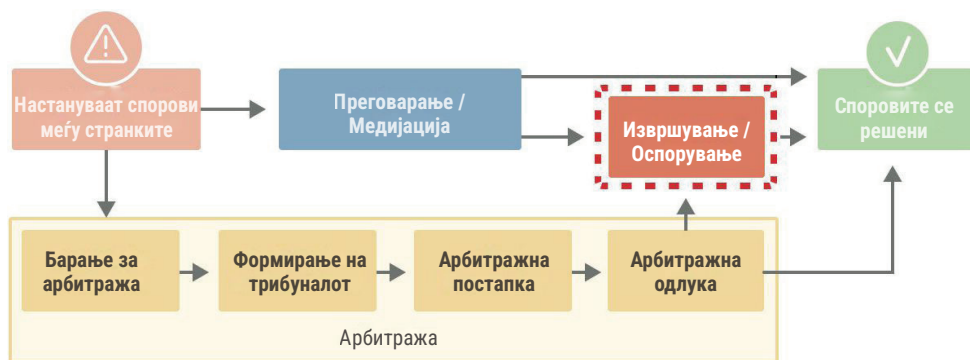
- Меѓународни стандарди за процена (2025): <https://ivsc.org/>
- PwC, Студија за штети во меѓународна арбитража (2023): <https://www.pwc.co.uk/services/forensic-services/insights/international-arbitration-damages.html>

Застапување и усни рочишта

- Меѓународен совет за трговска арбитража, Водич на ICCA за толкување на Њујоршката конвенција од 1958 година (2011): <https://www.arbitration-icca.org/iccas-guide-interpretation-1958-new-york-convention>
- Сеулски протокол за видеоконференции во меѓународна арбитража (б.д.): <https://irp-cdn.multiscreensite.com/ffb7ea18/files/uploaded/Seoul%20Protocol%20on%20Video%20Conference%20in%20International%20Arbi-tration.pdf>

ПОГЛАВЈЕ 6:

Постапки по донесување на одлуката и по склучување на спогодбата

Слика 6.1: Процеси за алтернативно решавање спорови

Вовед

Успешното учество и завршување на една од постапките за алтернативно решавање спорови разгледани погоре има ефект само доколку странките постапат во согласност со конечниот исход. Како што е појаснето подолу, иако некои странки доброволно постапуваат по одлуките донесени во медијација или арбитража, тоа не е секогаш случај. Можноста за извршување на таквите исходи им дава на странките сигурност дека нивните права и обврски, утврдени преку арбитража или медијација, ќе бидат почитувани од судовите и надлежните органи. Ова не само што придонесува за конечност и ефикасност во решавањето на споровите, туку и ја зголемува довербата во постапките за алтернативно решавање спорови, поттикнувајќи прекугранични инвестиции и деловни односи.

Постапки по рочиштето во арбитражата

Арбитражната одлука често се смета за крајна цел на арбитражната постапка. Конечната одлука го решава спорот меѓу странките на конечен и обврзувачки начин. Арбитражниот суд може да додели различни видови правна заштита:

- ➔ **Парична надомест:** Надомест на штета доделен за обесштетување поради загуба или повреда.

- ➔ **Реално исполнување и реституција:** Налози со кои се наложува извршување на договорните обврски или враќање на другата странка во првобитната состојба.
- ➔ **Судски забрани:** Налози со кои се забранува на странка да презема одредени дејствија или се наложува определено однесување.
- ➔ **Утврдување на правата и обврските:** Формално утврдување на правата или обврските на странките.
- ➔ **Исправка:** Корекција на договорни документи со цел да се одразат вистинските намери на странките.
- ➔ **Адаптација на договори и пополнување празнини:** Измена на договорните услови или уредување на непредвидени околности, кога тоа е дозволено.
- ➔ **Казнена отштета и други санкции:** Се доделуваат само ако тоа е изречно дозволено со важечкото право или арбитражната спогодба,
- ➔ **Камата:** Камата пред и по донесување на одлуката на доделените износи.
- ➔ **Трошоци:** Распределба на трошоците за арбитража, правните трошоци и другите расходи.

Иако повеќето одлуки се почитуваат доброволно, тоа не е секогаш случај, и сè поретко е така. По донесувањето на одлуката, арбитражниот суд повеќе нема овластувања над странките ниту механизам за извршување на таа одлука спрема странка што не постапува по одлуката. Иако медијацијата и спогодбата по донесување на одлуката секогаш се можни, постои и развиена меѓународна рамка што обезбедува признавање и извршување на арбитражните одлуки (а сè повеќе и на формализираните спогодби).

Двата најважни меѓународни инструменти што ги уредуваат арбитражните одлуки се:

- ➔ Конвенцијата на Обединетите нации за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958), позната како **Њујоршка конвенција**,

- Конвенцијата за решавање на инвестициски спорови меѓу држави и државјани на други држави (1965), позната како **Вашингтонска конвенција** или **ICSID Конвенција**.

Други инструменти, како што е Меѓуамериканската конвенција за меѓународна трговска арбитража (1975), позната како **Панамска конвенција**, и понатаму имаат значење во регионален контекст.

Забелешка за *Res Judicata* дејството на арбитражната одлука

Арбитражната одлука има дејство *res judicata* што значи дека конечно ги решава спорите поднесени на арбитража. Истиот спор меѓу истите странки, по правило, не може повторно да се поднесе на арбитража ниту да се води пред суд (негативно дејство *res judicata*). Доколку одлуката опфаќа само одредени прашања (на пример, декларативна одлука), а потоа се поведува нова арбитража (на пример, за штета или реално исполнување), претходно утврдените аспекти имаат позитивно дејство на *res judicata*. Овој принцип обезбедува конечност и спречува водење на паралелни постапки за исти прашања. Доколку, пак, арбитражната одлука биде поништена од надлежен суд, таа го губи своето дејство *res judicata* и не претставува пречка за повторно поведување постапка за истиот спор. Покрај тоа, обврзувачкото дејство на одлуката, по правило, е ограничено на странките на арбитражната спогодба и не може да создава права или обврски за трети лица кои не биле странки во постапката.

Признавање и извршување: Штитот и мечот

По донесувањето на одлуката, ако не дојде до доброволно извршување, странката треба да преземе два клучни чекори за да ѝ даде правно дејство на одлуката на арбитражниот суд.

Прво, одлуката мора да ја *признае* надлежниот суд, пред да може да се изврши. Ова се прави за да се спречи секој обид од кое било лице (вклучително и спротивната странка) да поведе постапка или да поднесе тужбено барање засновано на прашања што веќе се решени со арбитражната одлука.

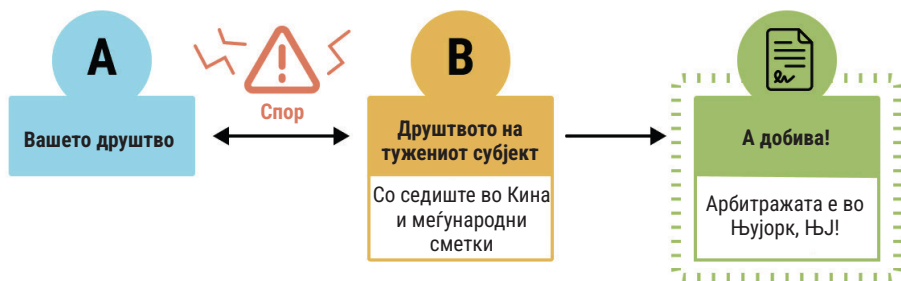
Така странката е заштитена како со штит, со што се намалува ризикот од повторно поведување постапка по тужбени барања веќе решени со одлуката.

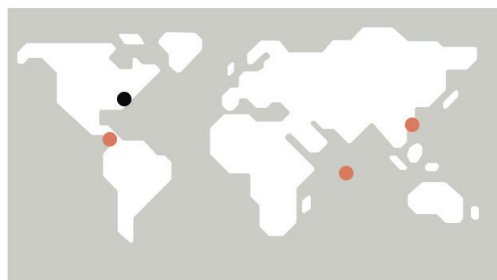
Второ, странката може да побара извршување на арбитражната одлука со тоа што ќе бара од суд или надлежен орган да наложи постапување во согласност со призната странска судска или арбитражна одлука. Ова подразбира потврдување на валидноста на одлуката и може да вклучи нејзино претворање во домашна судска одлука, со што се овозможува преземање присилни мерки за извршување.

→ **Трето**, странката може да пристапи кон спроведување на извршувањето и да ја изврши арбитражната одлука, со што се обезбедува нејзините одредби фактички да се реализираат. Ова опфаќа практични, а често и присилни мерки, како што се заплена на средства, задржување на приходи или ставање залог врз имот. Во оваа завршна фаза, правните последици од признавањето и извршувањето се реализираат преку конкретни дејствија.

Изборот на државата во која ќе се побара признавање и извршување најчесто зависи од тоа каде се наоѓа странката што ја изгубила постапката или каде располага со имот за намиравање на побарувањето. Една иста арбитражна одлука може да биде признаена и извршена во повеќе држави. Одбивањето на извршување во една држава не значи дека истото ќе биде одбиено и во друга. За разлика од тоа, постапката за поништување (дискутирана подолу) е можна само во државата на седиштето на арбитражата. Дијаграмот подолу има за цел да ја прикаже разликата помеѓу признавање/извршување и поништување.

Локацијата на имотот на Б

Каде А бара признавање и извршување?

- Кина
- Белизе
- Малдиви
- Потенцијални други земји „во случај“ да се пронајде друг имот

Во која земја Б треба да бара поништување?

- Њујорк, ЊЈ

Слика 6.2: Географски аспекти на признавањето и извршувањето наспроти поништувањето на арбитражната одлука

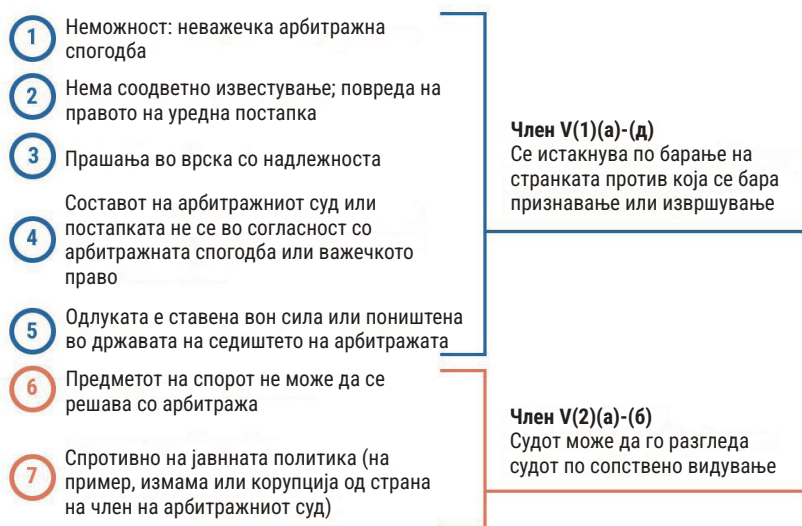
Извршување на конечната арбитражна одлука: Њујоршката конвенција:

И Њујоршката конвенција и ICSID Конвенцијата имаат за цел да воспостават заеднички стандарди за признавање и извршување на арбитражните одлуки. Рамката на ICSID е самостојна кога станува збор за поништување. Дополнително, ICSID Конвенцијата има сопствени правила за извршување што се применуваат на ISDS одлуките, содржани во членовите 53-55. За разлика од Њујоршката конвенција, која предвидува одредени основи за одбивање на извршување во член V, ICSID Конвенцијата утврдува дека одлуката се признава како обврзувачка од страна на државите членки и дека паричните обврски утврдени со таа одлука се извршуваат како да се конечна судска одлука во таа држава. Сепак, ICSID Конвенцијата се однесува само на парични обврски, а член 55 изречно предвидува дека „извршувањето на одлуката ќе се уредува согласно законите што важат за извршување на судски одлуки во државата на чија територија се бара извршување“.

Основната цел на Њујоршката конвенција е да обезбеди странските арбитражни одлуки да не се дискриминираат при нивното извршување. Со Конвенцијата, државите се обврзуваат да ги признаваат таквите одлуки во својата земја на ист начин како и домашните одлуки. Иако составувачите на Конвенцијата не го дефинирале поимот „обврзувачка“ во самиот текст, оставајќи им на судовите да утврдат кога една одлука се смета за обврзувачка, обезбедени се и други механизми што придонесуваат за нејзиното признавање и извршување пред националните судови. На пример, со Конвенцијата е укинато барањето за двоен *exequatur* (егзекватура) според кое странката што бара извршување на странска арбитражна одлука морала да обезбеди нејзино признавање и во државата каде што е донесена одлуката и во државата каде што се бара извршување. Тоа значи дека обврзувачката природа на одлуката не зависи од тоа дали таа може да се изврши во државата каде што е донесена. Исто така, доколку странката што го изгубила спорот не постапи по одлуката, странката што го добила може да побара нејзино извршување пред државните судови во која било држава каде што спротивната странка има имот. Понатаму, одлука на судот на седиштето на арбитражата со која се поништува одлуката, односно се прогласува за неважечка поради процесни неправилности или повреда на јавниот поредок, не мора нужно да го спречи нејзиното извршување надвор од таа држава.

Националните судови често се воздржуваат од примена на барањата на правото на седиштето доколку тоа би довело до резултат спротивен на целта на Њујоршката конвенција, како што е барањето одлуката да добие национален *exequatur* (егзекватура) за да стане обврзувачка. Дополнително, судовите при оценувањето на обврзувачката природа на одлуката често ги земаат предвид намерите на странките произлезени од арбитражната спогодба или од арбитражните правила. Еден шпански суд претходно утврдил дека „обврзувачката природа на одлуката мора да се оцени согласно правилата што ја уредуваат арбитражата [...] а не според нормите на државата во која се одвивала арбитражата во моментот на донесување на одлуката.“ Њујоршката конвенција, со својата речиси универзална примена овозможена преку ратификација од 172 држави, им обезбедува на националните судови зајакнати стандарди при одлучувањето за извршување на арбитражните одлуки и им овозможува на странките доследност со меѓународната и домашната судска практика.

Правната доследност на Конвенцијата дополнително се обезбедува преку ограничените основи за одбивање на извршување, особено оние утврдени во членовите V(1)(a)-V(1)(e), кои им даваат на должниците по одлуката можност да бараат заштита поради процесни неправилности, повреди на правото на правично постапување и автономијата на странките, како и одлуки донесени надвор од надлежноста на арбитражниот суд. Членовите V(2)(a) и V(2)(b) им овозможуваат на судовите по службена должност да одбијат извршување на одлука која не е подобна за арбитража според нивното право или која е спротивна на јавниот поредок.

Слика 6.3: Основи според член V од Њујоршката конвенција

Овие исклучоци им овозможуваат на државите да ги зачуваат своите правни вредности, норми и разбирање за правдата, својствени за нивниот економски и политички систем.

Оспорување и поништување

Додека постапките за признавање и извршување претставуваат мечот за спроведување на арбитражната одлука, постапката за поништување претставува клучниот штит (заштита). Важно е да се разберат

ограничувањата во надлежноста: за разлика од извршувањето, кое може да се бара истовремено во повеќе држави (каде што се наоѓа имотот), оспорувањето на важноста на арбитражната одлука, односно барањето таа да биде поништена, укината или ставена вон сила, по правило може да се покрене само врз ограничени основи пред националните судови на државата на седиштето на арбитражата, *ПОГЛАВЈЕ 5: Арбитражна постапка и практика*) согласно правото што ја уредува арбитражата (најчесто правото на седиштето). Одбивањето на признавање или извршување, пак, може да се бара само врз ограничени основи пред националните судови, согласно Њујоршката конвенција или ICSID Конвенцијата, кога странката во чија корист е донесена одлуката бара нејзино признавање и/или извршување.

Основен принцип на современата меѓународна арбитража е дека националните судови не треба да ја преиспитуваат основаноста на спорот. Со други зборови, странката што ја изгубила постапката не може да бара од судот да ја поништи арбитражната одлука само затоа што смета дека арбитрите направиле грешка во утврдување на фактите или во примена на правото. Наместо тоа, судската контрола е строго ограничена на процесни прашања.

Основи за оспорување и поништување (надвор од ICSID)

Доколку странка утврди повреда во постапката што влијае врз важноста или интегритетот на арбитражната одлука, таа мора да го заснова своето барање во рамките на ограничените основи предвидени со националното право на седиштето на арбитражата (често моделирано според Модел законот на UNCITRAL). Овие основи соодветствуваат на основите за одбивање на признавање и извршување предвидени со Њујоршката конвенција.

Решавање на

Во спор во врска со закуп на клуб на плажа, арбитражниот суд му доделил на тужителот милионски износ на штета за изгубена добивка. Меѓутоа, при утврдување на конечниот износ, арбитражниот суд еднострано ја намалил таа штета врз основа што не била поткрепена со доказите и не била разгледана ниту дискутирана од странките.

спор

Судот делумно ја поништил арбитражната одлука. Судот утврдил дека е суштински неправедно арбитражниот суд да примени методологија за проценка што не била покрената од странките, без да им се даде можност да се произнесат по неа. Судот не ја поништил целосно одлуката во делот на одговорноста; го поништил само делот на одлуката што се темелел на погрешната пресметка на штетата и ја вратил на повторно разгледување пред арбитражниот суд.

Доколку оспорувањето е успешно, арбитражната одлука се прогласува за ништовна во државата на седиштето на арбитражата. Во повеќето земји, тоа значи дека одлуката во голема мера не може да се изврши на глобално ниво. Сепак, судовите во одредени држави, како Франција и Холандија, можат да извршат поништена одлука, врз основа на недостатоци во судската постапка во државата на седиштето. Ова е така затоа што член V од Њујоршката конвенција предвидува дека извршувањето „може“ да биде одбиено доколку одлуката „била поништена или ставена вон сила од надлежен орган на државата во која, или согласно чие право, таа одлука е донесена“.

Понатаму, оспорувањето не секогаш доведува до поништување на целата одлука. Кога процесната повреда се однесува само на одреден дел од одлуката (на пример, поединечна ставка на штета или посебно прашање на надлежност што може да се одвои од остатокот), судовите во многу земји имаат овластување да донесат одлука за делумно поништување, при што се поништува само засегнатиот дел, а остатокот од одлуката останува во сила.

Странка која го добила спорот	Странка која го изгубила спорот
✓ Утврдете во кои земји се наоѓа имотот на странката која го изгубила спорот ✓ Доколку имотот се наоѓа во повеќе земји, оценете во која земја извршувањето најверојатно ќе биде најбрзо и најефикасно (избор на поволна надлежност) ✓ Бидејќи во постапката за извршување се применува локалното право, побарајте совет од искусни правници во релевантната земја	✓ Преземете иницијатива со оспорување на одлуката пред судовите во местото каде што е донесена ✓ Користете ја одлуката како појдовна основа за преговарање

Слика 6.4: Контролен список на чекори што странките треба да ги разгледаат по донесување на одлуката

Самостојниот режим на ICSID

Режимот на извршување и оспорување согласно ICSID Конвенцијата се разликува од оној кај трговската арбитража. ICSID воспоставува самостоен систем во кој домашните судови немаат улога во постапката за поништување и имаат ограничена улога во признавањето и извршувањето.

ICSID Конвенцијата ги обврзува државите членки „да ги почитуваат и да постапуваат во согласност со“ арбитражните одлуки (член 53). Доколку странка не постапи по одлуката, другата странка може да побара извршување на паричните обврски утврдени со одлуката пред судовите на која било држава членка на ICSID, како да станува збор за конечна одлука на највисокиот суд на таа држава (член 54). Националните судови никако не смеат да ја преиспитуваат важноста на арбитражната одлука.

Бидејќи националните судови не можат да ја поништат ICSID одлуката, Конвенцијата воспоставува внатрешен механизам за контрола на квалитетот- Ад хок комитет за поништување. Станува збор за состав од тројца нови арбитри именувани од претседателот на Управниот совет (претседателот на Светската банка). Овој Комитет може да поништи одлука само врз пет ограничени основи (член 52):

1. Арбитражниот суд не бил правилно формиран,
2. Арбитражниот суд очигледно ги надминал своите овластувања (на пример, применил погрешно право),
3. Постоела корупција кај член на арбитражниот суд,
4. Постоело сериозно отстапување од основно процесно правило (на пример, правото да се биде сослушан),
5. Одлуката не ги содржи причините врз кои се заснова.

Историски гледано, успешните постапки за поништување се ретки, но доколку одлуката биде поништена, таа не може да се изврши пред националните судови на државите членки на ICSID Конвенцијата. Доколку одлуката биде поништена во целост, спорот не е „завршен“; странките се враќаат на почеток и можат повторно да го поднесат спорот пред нов ICSID арбитражен суд.

Студија на случај:

Eiser Infrastructure Ltd против Кралството Шпанија (2020)

Факти	Исход
Eiser доби ICSID арбитражна одлука во износ од 128 милиони американски долари против Шпанија во врска со реформите во областа на обновливите извори на енергија. Откако се донесе одлуката, Шпанија утврди дека арбитерот именуван од страна на тужителот имал долгогодишен професионален однос со вештакот за штета на тужителот (работеле во иста консултантска група), што не било обелоденето.	Ад хок комитетот на ICSID ја поништи арбитражната одлука во целост. Утврди дека необелоденетиот однос создал „очигледно отсуство на независност“ и дека необелоденувањето претставува „сериозно отстапување од основно процесно правило“. Ова покажува дека, иако арбитражните одлуки на ICSID се конечни, за интегритетот на арбитражниот суд не се преговара.

Нјујоршката конвенција (1958) и ICSID Конвенцијата го стандардизираат арбитражниот систем преку обезбедување процесна доследност, вклучително и во однос на тужбите и извршувањето на конечните одлуки. Многу од овие одредби се вградени во домашното право, иако и понатаму постои простор за некои софистицирани разлики. Сепак, овие важечки конвенции создаваат очекувања што придонесуваат за зголемена доверба при пристапување кон трговски спорови.

Конечна пречка: Суверен имунитет

Дури и кога одлуката е признаена и/или извршена во прилог на странката во чија корист е донесена одлуката, приговорот за суверен имунитет претставува последна пречка кога должник по одлуката е држава.

Меѓународното право прави разлика помеѓу:

- ➔ **Имунитет од надлежност:** Право да не се биде тужен. Повеќето држави се откажуваат од овој имунитет со склучување на арбитражната спогодба (билатерален инвестициски договор или договор).
- ➔ **Имунитет од извршување:** Право државниот имот да не биде предмет на заплена. Од овој имунитет ретко се откажува.

Оттука, тужителот што располага со важечка арбитражна одлука не може едноставно да заплени имот на државата, како што се амбасада или девизни резерви на централната банка. Согласно правото на повеќето држави во кои се бара извршување (како што се Законот за имунитет на странски држави на САД или Законот за имунитет на државата на Обединетото Кралство), извршувањето по правило е ограничено на имот што се користи за комерцијални цели. Таквите средства може да вклучуваат банкарски сметки што се користат за трговски трансакции, приходи од комерцијална продажба или - во исклучителни околности - комерцијални воздухоплови во сопственост на државата. Суверените средства што по правило се заштитени од извршување вклучуваат дипломатски имот, воени средства, девизни резерви на централната банка и културно наследство.

Повеќето држави немаат посебно законодавство за суверен имунитет. Меѓутоа, бидејќи правото на суверен имунитет е дел од јавното меѓународно право, судовите во тие држави обично се повикуваат на обичајното меѓународно право. При тоа, судовите се водат од Конвенцијата на Обединетите нации за имунитети од надлежност на државите и нивниот имот од 2004 година (UNCIS), која во одредени делови се смета за одраз на обичајното меѓународно право, иако сè уште не е во сила. Тие исто така се водат од судската практика на Меѓународниот суд за правдата (ICJ) и од пресудите на странските судови. Член 19 од UNCIS јасно уредува дека државниот имот не може

да биде предмет на извршување, освен ако „тој имот се користи или е наменет да се користи од страна на државата за цели што не се владини некомерцијални и се наоѓа на територијата на државата на форумот“ (односно исклучокот за „трговска намена“). Членот исто така предвидува согласност и определување на имот за извршување како исклучоци од имунитетот. Згора на тоа, член 21 од Конвенцијата утврдува категории имот што по својата природа се апсолутно изземени од извршување (на пример, воен имот, имот на централна банка, дипломатски имот и културно наследство). Конечно, во практиката значаен проблем е тоа што државите често ги организираат своите трговски активности преку субјекти во државна сопственост или под државна контрола. Правилото е дека овие средства не се достапни за намирување на побарувањето на странката во чија корист е донесена одлуката. Сепак, постојат ограничени исклучоци од претпоставката за одвоеност (на пример, кога субјектот се користи за измама или е толку тесно контролиран и поврзан со државата што фактички претставува нејзино продолжение или застапник).

Најдобри практики за да се обезбеди извршување

Иако меѓународните конвенции востановија екосистем во кој арбитражата може да функционира успешно, странките и понатаму имаат значајна улога во одржувањето на тој систем. За да се обезбеди правилно функционирање на системот, странките:

- ➔ Треба да обезбедат арбитражните спогодби да бидат јасно сročени, да се задржи правната важност и да бидат доволно сеопфатни - нејасните одредби треба да се избегнуваат, бидејќи подоцна можат да се злоупотребат.
- ➔ Се очекува доброволно да постапуваат во согласност со постигнатите спогодби, помирувањето или медијацијата, со цел да се постигне пријателско решавање на спорот.
- ➔ Бираат седиште на арбитражата во држава со поволна арбитражна рамка, со цел да се обезбеди стабилна правна основа и да се намали ризикот од успешно поништување на одлуката.
- ➔ Треба рано да започнат со идентификување на потенцијални цели за извршување, со цел да може да се преземат дејствија веднаш по донесувањето на одлуката.

Што се однесува до арбитражните судови, тие треба работат за да:

- Останат во рамките на мандатот во согласност со арбитражната спогодбаа,
- Се погрижат дека се води уредна постапка,
- Им обезбедат на странките целосна можност да го изложат својот случај,
- Избегнуваат неоправдани одложувања, трошоци или отстапувања од правилата избрани од странките,
- Постапуваат во согласност со меѓународните конвенции врз основа на кои ја водат постапката,
- Водат сметка за прашањата од јавен поредок во релевантните земји.

И покрај силните рамки воспоставени со Њујоршката конвенција и ICSID Конвенцијата, извршувањето останува најзначајната точка на триење во меѓународната арбитража. Споровите најчесто произлегуваат од нееднаквата примена на јавните политики од страна на домашните судови во држави помалку наклонети кон арбитража, како и од практичната тешкотија да се пробие корпоративниот вел на субјекти во државна сопственост за да се пристапи кон нивниот имот. Сепак, со повеќе од 170 држави што се обврзале со Њујоршката конвенција, системот останува најефикасниот механизам за решавање прекугранични трговски и инвестициски спорови.

Извршување на спогодби постигнати со медијација: Сингапурската конвенција

Сингапурската конвенција за медијација претставува унифицирана и ефикасна рамка што го уредува признавањето и извршувањето на меѓународни спогодби постигнати со медијација (iMSA). Бидејќи спогодбите постигнати со медијација имаат договорна природа, тие го утврдуваат разбирањето на странките за начинот на решавање на спорот и ги определуваат нивните права и обврски. Поимот „меѓународен“ се однесува на ситуации кога двете странки на

спогодбата постигната со медијација имаат свои деловни седишта во различни држави. Тој поим опфаќа и ситуации кога државата во која странките на спогодбата постигната со медијација имаат свои деловни седишта е различна од државата во која се извршуваат суштинските обврски од iMSA или од државата со која предметот на iMSA е најтесно поврзан. Согласно овој нов режим на извршување, странката може директно да изврши iMSA доколку другата странка не постапи во согласност со нејзините одредби, на сличен начин како што се спроведуваат арбитражните одлуки. Извршувањето во која било држава или договорна страна се врши согласно нејзините процесни правила и под условите утврдени во Сингапурската конвенција.

Слика 6.5: Вообичаен тек на извршување на спогодби постигнати со медијација согласно Сингапурската конвенција

Сингапурската конвенција им обезбедува на странките во медијацијата средства да ги заштитат своите права во спорот. Странката може директно да бара извршување на iMSA доколку другата странка не постапи согласно нејзините одредби. Алтернативно, странката може да поведе формална постапка за прашање што веќе е решено преку медијација и е заведено како iMSA. Во тој случај, другата странка може да се повика на iMSA како доказ дека прашањето веќе е решено меѓу странките.

Клучни услови за извршливи спогодби постигнати со медијација согласно Сингапурската конвенција за медијација

Потекло: Спогодбата мора да произлегува од медијација која ја спровел неутрален медијатор-трета страна.

Формат: Мора да биде во писмена форма; се прифаќаат и електронски записи.

Опфат: Покрива **трговски** спорови со **меѓународен** елемент; исклучува семејни, наследни и прашања во врска со вработување.

Докази: Странката што бара извршување мора да докаже дека спогодбата произлегува од медијација (на пример, со потпис на медијаторот, потврда од институција или друг доказ).

Меѓународна природа: Најмалку две странки од различни држави или поврзаност со различни држави преку извршувањето или предметот на спогодбата.

Основ за одбивање: Недостаток на деловна способност, ништовност, нецелосни или нејасни обврски, сериозно прекршување од страна на медијаторот или извршување спротивно на јавниот поредок.

Дејство: Спогодбите што ги исполнуваат условите се директно извршливи прекугранично, без потреба од судска постапка, слично на арбитражни одлуки или судски пресуди.

Постапка за извршување на арбитражна одлука или спогодба постигната со медијација

Иако Њујоршката и Сингапурската конвенција ја обезбедуваат правната основа за извршување, самата постапка се уредува согласно националните правила за граѓанска постапка на државата во која се наоѓа имотот. Оваа постапка обично ги опфаќа следниве чекори:

1. **Следење на средствата:** Пред поднесување какви било поднесоци, странката што бара извршување мора да одговори на прашањето: Каде се парите? Одлуката за паричен надомест има вредност само онолку колку што постојат средства за нејзино намирување. Ова

опфаќа идентификување на банкарски сметки, недвижен имот, подружници или плаќања во синцирот на снабдување (на пример, пресретнување на плаќања што му се должат на должникот од трети лица). Во случај на суверени држави, дополнително е потребно да се идентификуваат средства што не се користат ниту се наменети за јавни, некомерцијални цели, како што се дипломатски или функции на централната банка. Како што е наведено подолу, во повеќето земји извршувањето е дозволено само врз имот на државата што се користи за комерцијални цели.

2. **Барање:** Откако ќе се избере државата, странката што го добила спорот поднесува барање до надлежниот национален суд. Согласно член IV од Њујоршката конвенција, товарот на докажување на подносителот на барањето е намерно олеснет. За да се активира надлежноста на судот, подносителот на барањето по правило треба да достави само: (1) уредно заверена оригинална арбитражна одлука или уредно заверен препис; (2) оригинал на арбитражната спогодба или уредно заверен препис; и (3) заверен превод на овие документи доколку не се на службениот јазик на државата во која се бара извршување.
3. ***Exequatur* (егзекватура- решение за признавање и извршување):** Доколку се исполнети формалните услови, националниот суд донесува решение, често наречен *егзекватура* (од латински “нека се изврши”). Ова судско решение фактички ѝ дава домашно правно дејство на меѓународната арбитражна одлука, претворајќи ја во одлука на домашен суд. Во многу земји, овој почетен чекор се спроведува *ex parte* (без присуство на другата странка), со цел да се спречи должникот да го оттуѓи имотот пред донесувањето на решението. Откако ќе се донесе решението, тоа се доставува до должникот, кој потоа има ограничен рок да поднесе приговор врз основа на основите од член V.
4. **Извршување:** Откако *егзекватурата* ќе стане правосилна (или ако судот дозволи непосредно извршување додека тече жалбената постапка), одлуката се третира како одлука на домашен суд. Странката која го добила спорот сега може да ја искористи принудната моќ на државата за заплена на имот.

Без разлика дали се осмислува или се учествува во постапка за алтернативно решавање спорови, од суштинско значење е да се разбере дека кредибилитетот на системот за решавање спорови

зависи од доследноста, бидејќи постапка што дава непредвидливи резултати на долг рок ќе ја изгуби довербата на корисниците и ќе ја поткопа сопствената цел.

Корисни ресурси

Конвенции и правни рамки

- Конвенција на Обединетите нации за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958): <https://www.newyorkconvention.org/english>
- Конвенцијата на Обединетите нации за меѓународни договори за спогодување што произлегуваат од медијацијата (2018): https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/conventions/international_settlement_agreements
- Конвенција за решавање на инвестициски спорови меѓу држави и државјани на други држави (ICSID, 1965): <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>
- Конвенција на Обединетите нации за јурисдикциски имунитети на државите и нивниот имот (UNCSI) (2004): https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf

Насоки, прирачници и коментари

- UNCITRAL, Насоки за Конвенцијата за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958): https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2016_guide_on_the_convention.pdf
- Академија за меѓународно решавање спорови во Сингапур, Прирачник за Сингапурската конвенција за медијација (2021): <https://www.singaporeconvention.org/sites/singaporeconvention.org/files/SMU%20SOL%20Singapore%20Convention%20Mediation%20Handbook.pdf>
- Global Arbitration Review, Извршување врз основа на Њујоршката конвенција (2023): <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-challenging-and-enforcing-arbitration-awards/4th-edition/article/enforcement-under-the-new-york-convention>
- Адвокатско друштво Aceris Law, Како функционира извршувањето: Преточување на арбитражните одлуки во реални резултати (2025): <https://www.acerislaw.com/how-enforcement-works-turning-arbitral-awards-into-real-world-results/>

ПОГЛАВЈЕ 7: Патоказ за креирање ефективни и ефикасни системи за алтернативно решавање спорови

Вовед

Работата на CLDP низ Европа, Блискиот Исток, Африка и Азија покажува дека воспоставувањето силен систем за алтернативно решавање спорови е од суштинско значење за секоја држава што настојува да го унапреди својот деловен амбиент и да привлече дополнителни странски директни инвестиции.

Земја што прифаќа алтернативно решавање спорови испраќа јасен сигнал до деловната заедница: споровите ќе се решаваат правично, ефикасно и во согласност со спогодбата на странките и меѓународните стандарди. Оваа доверба е двигател за странски директни инвестиции, го поддржува одржливиот економски раст и го зајакнува владеењето на правото. Наспроти тоа, недостатоците во законодавството, судската практика, институционалниот капацитет, образовните можности, деловното опкружување или јавната свест можат да го поткопаат кредибилитетот на системот и да го ограничат неговиот економски потенцијал.

Како една држава може суштински да го зајакне својот систем за алтернативно решавање спорови?

Искуството покажува дека ниту една поединечна мерка не ја прави одредена земја атрактивно место за арбитража или медијација. Наместо тоа, кумулативниот ефект од координирани реформи - законодавни, правни, судски, институционални, образовни и културни - е оној што создава средина во која алтернативното решавање спорови може да се развива.

Ова поглавје го претставува практичниот пристап на CLDP за развој на современ, отпорен и атрактивен систем за алтернативно решавање спорови. Ги идентификува клучните столбови врз кои се засноваат медијацијата и арбитражата на глобално ниво - вклучително правната рамка, судството, деловните корисници, универзитетите, адвокатските комори и независните центри за алтернативно решавање спорови - и покажува како подобрувањата во секоја од овие области, поединечно и заедно, можат да доведат до трансформација на една

земја во конкурентна, сигурна и атрактивна дестинација за решавање спорови, која го поттикнува инвестирањето и привлекува бизниси.

Дискусијата најнапред се насочува кон начини за зајакнување на системите за медијација, а потоа преминува на зајакнување на системите за арбитража.

Зајакнување на системите за медијација

Функционален систем за медијација, во својата основа, бара правна рамка што (1) им овозможува на странките да се согласат и смислено да учествуваат во медијација и (2) обезбедува судовите да ги почитуваат и извршуваат спогодбите постигнати во таа постапка.

Еден *растечки* екосистем сепак зависи од широк круг на чинители - државни органи, судови, медијатори, правни застапници, институции и деловни корисници - кои дејствуваат усогласено за поддршка на овие основни принципи. Кога овие елементи функционираат усогласено, медијацијата станува веродостоен и ефикасен механизам за решавање спорови и извор на доверба за меѓународните инвеститори кои бараат предвидливи, неконфронтациски начини за нивно решавање.

Улога на владата

Владите и носителите на политики имаат клучна улога во обликувањето на системот на медијација. Со воспоставување јасни институционални и правни рамки, тие испраќаат сигнал - и до домашните чинители и до странските инвеститори - дека медијацијата е легитимен, стабилен и извршлив начин за решавање спорови.

Учество на владата е исто така важно, бидејќи медијацијата не може да се развива само по себе; потребен е јасен сигнал на политичка волја и правна сигурност за бизнисите да ѝ веруваат. Ефективното дејствување на владата вклучува:

- ➔ Воспоставување правна рамка што ја овластува медијацијата, ја штити автономијата на странките и обезбедува признавање и извршување на спогодбите постигнати преку медијација;

- ➔ Воспоставување политики што ја позиционираат медијацијата како централен механизам за решавање спорови, на пример, преку законски решенија како што е Законот за одржливи инвестиции на Косово, кој ја утврдува медијацијата како примарен начин за решавање спорови и обезбедува поголема предвидливост за инвеститорите;
- ➔ Поддршка на развојот на институции за медијација одговорни за обука, акредитација и надзор на практичарите;
- ➔ Промовирање на добро управување и стабилност преку обезбедување дека спогодбите постигнати преку медијација не можат лесно да бидат поништени поради политички промени или променливи административни приоритети;

Заложбата на владата дополнително ја зајакнува довербата на инвеститорите. Присуството на предвидлив, неполитизиран механизам за управување со спорови придонесува за стабилизирање на инвестициските очекувања и го намалува перципираниот ризик поврзан со трговските спорови.

Правна рамка

Веродостоен и ефикасен систем за медијација не се темели само на способни институции, туку и на стабилна правна рамка што обезбедува сигурност за корисниците, неутралните лица и судовите. Јасни закони и меѓународно усогласени стандарди обезбедуваат спогодбите постигнати преку медијација да бидат почитувани, извршливи и заштитени од неоправдано мешање. Со зајакнување и на меѓународните обврски и на домашното законодавство што ја уредува медијацијата, државите можат да создадат поволна средина што ја поттикнува довербата во алтернативното решавање спорови и ја охрабрува неговата примена во деловната практика.

Следните елементи ги прикажуваат клучните правни основи потребни за одржување на современ систем за медијација, започнувајќи со меѓународните правни рамки, а потоа со домашните рамки.

Усвојување на Сингапурската конвенција за медијација

Современ систем за медијација значително би имал корист доколку државата ја прифати Конвенцијата на Обединетите нации за

меѓународни спогодби произлезени од медијација (2018) - позната како Сингапурска конвенција за медијација, која:

- ➔ Обезбедува унифицирана, меѓународно призната рамка за спроведување на спогодбите постигнати преку медијација преку граници;
- ➔ Овозможува странка на трговска спогодба постигната преку медијација директно да побара извршување во друга држава потписничка, без повторно поведување постапка за основниот спор;
- ➔ Ја зголемува правната сигурност во деловните односи со тоа што обезбедува медијацијата да не биде само доброволна постапка, туку процес што дава обврзувачки и извршливи резултати.

Прифаќањето на Сингапурската конвенција испраќа јасен сигнал до глобалната деловна заедница дека државата поддржува ефикасно решавање спорови и се усогласува со меѓународните најдобри практики.

За носителите на политики, практичниот ефект е јасен: прифаќањето на Конвенцијата им овозможува на бизнисите да имаат доверба дека спогодбите постигнати преку медијација навистина ќе се почитуваат - дури и преку граници. Оваа предвидливост претставува клучен поттик за странските инвеститори.

Вградување на медијацијата во инвестициските договори

Од 2015 година наваму, забележлив е пораст на договори што содржат изрични упатувања на медијација во клаузулите за решавање спорови. На пример, најновата генерација на модел-билатерални инвестициски договори за Холандија, Тајланд, Црна Гора и Босна и Херцеговина сите содржат упатувања на медијација.

Модел на билателарни инвестициски договори од Холандија (2019)

Член 17(1): Алтернативно решавање спорови

„Секој спор треба, колку што е можно, да се реши спогодбено преку преговори, помирување или медијација.“ Таква спогодба може да се постигне во кое било време, вклучително и по поведување на постапка согласно овој оддел. „Странката во спорот ќе разгледа со должно внимание барање за преговори, помирување или медијација поднесено од другата странка во спорот.“

Иако договорните клаузули за медијација се движат од поттикнувачки до задолжителни, тие едногласно ја третираат медијацијата како одржлив начин за решавање спорови.

Зајакнување на домашното законодавство за медијација

Дури и откако ќе се преземат меѓународни обврски, медијацијата бара и цврсто домашно законодавство за да функционира ефикасно. Постојат различни пристапи што може да се разгледаат - од локално насочени постапки што утврдуваат основни правила за започнување и завршување на медијацијата и основни стандарди за уредување на работата на медијаторите, до Сингапурската конвенција за медијација. Таквото законодавство треба:

- ➔ Да го дефинира опсегот и принципите на медијацијата;
- ➔ Да ја заштити автономијата на странките и обезбедување дека ниту една странка не може да биде принудена да учествува во медијација;
- ➔ Јасно да ги разграничи улогите на судиите и медијаторите, со што се спречува судиите да посредуваат во предмети по кои постапуваат;
- ➔ Да востанови извршливост на спогодбите постигнати по пат на медијација;
- ➔ Да воспостави механизми на одговорност, како што се кодекси на однесување, постапки за поднесување приговори и јасни критериуми за успех и следење на исходите.

Домашното законодавство за медијација сè повеќе вклучува и задолжителни и доброволни модели, при што многу земји воведуваат законски обврски за упатување на медијација или услови што мора да се исполнат пред поведување постапка. Во исто време, силни механизми за откажување во рамките на овие системи остануваат од суштинско значење за заштита на автономијата на странките и за одржување на довербата во законската рамка. Во пракса, земјите најчесто започнуваат со доброволна медијација и постепено експериментираат со насочени задолжителни модели, под услов странките да го задржат правото да се откажат, со цел да се избегне перцепција на присила.

Судството: Предизвици и како може да помогне медијацијата

Судствата ширум светот се соочуваат со постојани предизвици што го отежнуваат пристапот до алтернативно решавање спорови и ефикасното обезбедување на правдата. Причините вклучуваат:

- ➔ Голем број заостанати предмети и прекумерно потпирање на судиите,
- ➔ Ограничено познавање на концептите на медијација,
- ➔ Недоволни формални механизми за упатување на предмети на медијација,
- ➔ Загриженост во однос на легитимноста или сигурноста на исходите од медијација поради отсуство на механизми за нивно финализирање или за обезбедување на нивното извршување.

Сепак, медијацијата може да биде една од најефикасните алатки за намалување на оптоварувањето на судството. Кога се користи соодветно:

- ➔ Програмите за медијација поврзани со судовите го намалуваат обемот на предмети, овозможувајќи им на судиите да се фокусираат на прашања што бараат судско одлучување.
- ➔ Системите за упатување им овозможуваат на судовите да ги пренасочуваат соодветните предмети кон медијација, со што се забрзува нивното решавање.

- ➔ Јасни механизми за извршување на спогодбите постигнати преку медијација ја зголемуваат довербата на судовите при упатување на предмети на медијација.

Меѓународното искуство - како што е успешното намалување на заостанатите предмети од страна на судовите во Сингапур преку вложувања во инфраструктура за медијација и доверливи институционални партнери - покажува дека судство усогласено со медијацијата може значително да ја подобри ефикасноста на системот и конкурентноста на земјата во решавањето спорови.

Студија на случај:

Медијација за намалување на заостатокот судски предмети

Предишник	Решение
Судството во една партнерска држава на CLDP се соочувало со огромен заостаток од повеќе од 3,5 милиони нерешени предмети, што доведувало до сериозни одложувања и ја поткопувало довербата на јавноста во правосудниот систем. Во граѓанските судови, просечното време за решавање на основен спор надминувало 10 години. Поединечни судии редовно водеа листи со илјадници предмети, што создавало неодржлив товар - еден судија истакнал дека дури и ако решава 100 предмети дневно, сепак нема да може значително да го намали заостатокот. Системот фактички бил во застој, без воспоставени процесни механизми за растоварување и со ограничен пристап на јавноста до навремена правда.	CLDP оствари соработка со националното судство за воведување центри за медијација при судовите како скалабилна алтернатива на традиционалното судско постапување. Заедно со Судскиот совет, CLDP помогна во дизајнирање рамка за идентификување и упатување на соодветни категории предмети на медијација, со што илјадници спорови беа пренасочени од преоптоварените судови. CLDP исто така соработуваше со судската академија, адвокатските комори и локалните институции за алтернативно решавање спорови за спроведување сеопфатни обуки за медијациjsки вештини и програми за обука на обучувачи, со што се обезбеди долгорочна одржливост на иницијативата. Како резултат на сето тоа, судството е на пат да ги промени културните ставови кон алтернативното решавање спорови и да изгради самоодржлив систем за медијација, способен континуирано да обучува медијатори и да го намалува обемот на предмети - со што се обновуваат ефикасноста, пристапноста и довербата на јавноста во правосудниот процес.

Оттука, за судиите клучно е медијацијата да ја гледаат не како конкуренција, туку како комплементарен механизам што ја зачувува

нивната незаменлива судска улога, истовремено унапредувајќи го пристапот до правдата.

Свесност кај крајните корисници

На крај, системите за медијација успеваат само кога деловните субјекти, инвеститорите, малите и средни претпријатија и правните застапници имаат доверба во постапката и ги разбираат нејзините придобивки. Крајните корисници се најдобриот показател за состојбата на системот за медијација.

Прифаќање на медијацијата од страна на крајниот корисник	Крајните корисници ќе учествуваат во медијација кога таа се перципира како: • Намалување на неизвесноста • Обезбедување доверливост • Сочувување на деловни односи • Заште во време и трошоци • Обезбедување на трајни исходи кои може да се извршат
Неволност на крајните корисници да користат медијација	Крајните корисници се неволни да учествуваат во медијација ако: • Недостаток на информираност за медијацијата како опција за пристап до правдата • Погрешна представа дека медијацијата е знак на слабост • Отсуство на насоки од практичари или договорни клаузули што ја поттикнуваат медијацијата • Нејасни постапки или непостојан квалитет на медијаторите, како и отсуство на стручност
Мерки што можат да ја зголемат свесноста кај крајните корисници и да доведат до прифаќање на медијацијата:	Зголемувањето на свесноста на корисниците бара координирани напори: • Институции што обезбедуваат обука, акредитација, објавуваат стандарди на практика и развиваат транспарентни правила • Правни застапници што реално ги насочуваат клиентите и го обесхрабруваат позиционото преговарање што ја прави медијацијата неефикасна • Иницијативи за едукација на јавноста што објаснуваат како медијацијата се вклопува во деловното планирање и управувањето со ризици

Табела 7.1: Преглед на алтернативи за свесност на крајните корисници

Кога чинителите - владата, судството, медијаторите, институциите и деловните субјекти - се усогласени и заеднички работат на поддршка на системот за медијација, тоа испраќа силен сигнал дека државата

може сигурно да управува со спорови без долготрајни судски постапки или политизирано вмешување. Таа доверба го зајакнува деловното опкружување и економската конкурентност и поддржува одржливи инвестиции.

Засилување на екосистемот за арбитража

Функционален систем за арбитража има многу сличности со она што е потребно за воспоставување на еден робусен систем за медијација. Во својата основа, тој бара современа правна рамка што ги признава арбитражните спогодби, го ограничува непотребното судско вмешување и обезбедува ефикасно извршување на арбитражните одлуки.

Меѓутоа, *растечки* екосистем за арбитража се протега далеку вон законските одредби. Тој зависи од поширок круг на чинители - владата, современо законодавство, способно и про-арбитражно ориентирано судство, арбитражни институции, квалификувани арбитри и правни застапници, универзитети и академски правни програми, адвокатски комори и деловни корисници - кои дејствуваат усогласено. Кога ќе се усогласат овие елементи, арбитражата станува веродостоен, ефикасен и предвидлив механизам за решавање трговски спорови, ја зголемува довербата на инвеститорите и ја позиционира државата како сигурна дестинација за домашна и меѓународна арбитража.

Правна рамка

Веродостојна и арбитражно ориентирана држава започнува со јасна, современа и меѓународно усогласена правна рамка. Правната инфраструктура не треба само да ги одразува глобалните најдобри практики, туку и да обезбеди предвидливи постапки, да ја сведе на минимум непотребната судска интервенција и да им даде на деловните субјекти - а особено на странските инвеститори - доверба дека арбитражните одлуки ќе бидат почитувани и извршувани.

Правната рамка се состои од два основни столба: меѓународни договорни обврски и домашно законодавство за арбитража. Заедно, тие ги утврдуваат правилата на постапување за странките што избираат

арбитража и ја определуваат улогата на судовите, институциите и арбитрите во рамките на арбитражниот систем.

Обврски во однос на меѓународното право

Ратификација на Конвенцијата од Њујорк

Њујоршката конвенција за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки претставува темел на меѓународната трговска арбитража. Со ратификацијата на Конвенцијата, државата се обврзува да:

- ➔ Признава и извршува странски арбитражни одлуки, освен во ограничени, строго дефинирани случаи;
- ➔ Да им даде правно дејство на арбитражните спогодби преку упатување на странките на арбитража кога такви спогодби постојат;
- ➔ Обезбедува унифицирана и предвидлива рамка усогласена со глобалната арбитражна заедница;

Без Њујоршката конвенција, една држава тешко може да стане атрактивно седиште за арбитража или сигурна локација за извршување на арбитражни одлуки.

Ратификација на Конвенцијата ICSID

За државите што настојуваат да привлечат странски директни инвестиции, ратификацијата на ICSID Конвенцијата додава дополнително ниво на заштита и кредибилитет. Придобивките вклучуваат:

- ➔ Директен пристап за инвеститорите и државите до арбитража пред ICSID;
- ➔ Уникатен, самостоен режим на извршување што не бара националните судови да ги преиспитуваат арбитражните одлуки според ICSID;
- ➔ Зголемена доверба на инвеститорите поради предвидливи и деполитизирани механизми за решавање спорови.

Домашно законодавство за арбитража

Само меѓународните обврски не се доволни. Државата мора исто така да усвои современо, сеопфатно и внатрешно кохерентно национално законодавство за арбитража како посебен закон, што ја уредува и домашната и меѓународната трговска арбитража.

Усогласување со Модел законот на UNCITRAL

Широко прифатен стандард е Модел законот на UNCITRAL за меѓународна трговска арбитража, особено во верзијата ревидирана во 2006 година. За да се обезбеди предвидливост и усогласеност со меѓународната практика, домашните закони за арбитража треба да:

- ➔ Бидат во суштина усогласени со Модел законот, по можност со преземање на клучните одредби во оригинал, освен кога отстапувањата се неопходни и јасно оправдани;
- ➔ Вклучуваат основни принципи на Модел законот како што се:
 - ▶ Kompetenz-Kompetenz (Article 16), што му овозможува на арбитражниот суд да одлучува за својата надлежност,
 - ▶ Ограничена судска интервенција и јасно дефинирана улога на судовите (член 5),
 - ▶ Признавање на арбитражните спогодби и флексибилни барања за форма што овозможуваат и електронски спогодби,
 - ▶ Воведување и одржување на режим на привремени мерки усогласен со измените од 2006 година,
 - ▶ Јасно утврдени основи за поништување и за одбивање на признавање и извршување, усогласени со членовите 34 и 36.

Кога постојното законодавство се темели на Модел законот на UNCITRAL од 1985 година, потребно е да се воведат измени што ќе ги одразуваат надградбите од 2006 година, особено во однос на привремените мерки и електронските комуникации. Да биде признаен како усогласен со стандардите на UNCITRAL.

За да и се признае дека е усогласена со Модел законот, државата треба да побара потврда од UNCITRAL, при што треба да се има предвид дека одредени одредби се задолжителни и не може да се отстапува од нив.

Отстранување на недостатоци во домашното законодавство

Многу држави што развиваат рамки за арбитража се соочуваат со слични предизвици, вклучително:

- ➔ Отсуството на сеопфатно законодавство за арбитража остава недостатоци во однос на непристрасноста, независноста, доверливоста и процесните правила што се однесуваат на арбитражите,
- ➔ Отсуството на насоки во законот во врска со имунитетот или одговорноста на арбитражите може да ги обесхрабри квалификуваните практичари да прифаќаат именувања,
- ➔ Нејасни одредби, или отсуство на одредби за доверливост создаваат неизвесност во однос на очекувањата за приватност во постапката,
- ➔ Несогласувања меѓу законодавството за арбитража и Законот за парнична постапка,
- ➔ Недостиг од јасни правила за трошоци, распределба на трошоци или надоместоци,
- ➔ Ограничената јавна достапност на клучното законодавство - како што се закони што не се преведени на широко користени деловни јазици - ја намалува употребливоста за меѓународните странки.

Отстранувањето на овие недостатоци е од суштинско значење за создавање предвидлива и атрактивна средина за арбитража.

Улога на судството

Современата рамка за арбитража не може да функционира ефикасно без судство што ја разбира, почитува и поддржува арбитражната постапка. Судовите имаат ограничена, но суштинска улога во зачувување на интегритетот на арбитражните спогодби, обезбедување поддршка во текот на арбитражната постапка и осигурување дека арбитражните одлуки се признаваат и извршуваат во согласност со меѓународните стандарди. Кога судовите покажуваат предвидливост, неутралност и ефикасност, деловните субјекти стекнуваат доверба дека државата навистина е наклонета кон арбитражата.

Сепак, многу судства ширум светот се соочуваат со системски ограничувања, вклучително ограничено познавање на принципите на арбитражата, неконзистентна примена на меѓународните стандарди и значителен обем на заостанати предмети. Справувањето со овие предизвици - и изградбата на судство способно да ја извршува својата улога во поддршката на арбитражата - е од суштинско значење за воспоставување силен екосистем за решавање трговски спорови.

Квалитети на судство наклонето кон арбитражата

Судство што ја поддржува арбитражата се карактеризира со:

- ✓ Разбирање на својата ограничена, но клучна улога во арбитражниот систем: првенствено упатување на спорите на арбитража, извршување на арбитражните спогодби и признавање и извршување на домашните и странските арбитражни одлуки,
- ✓ Почитување на принципот „Kompetenz-Kompetenz“, со што им се овозможува на арбитражните судови да одлучуваат за својата надлежност,
- ✓ Навремена достапност на функциите на поддршка и надзор врз арбитражата, вклучително именувања, привремени мерки и барања за извршување,
- ✓ Предвидливост и воздржаност, со интервенции само кога тоа е изречно дозволено согласно домашното право или меѓународните обврски, како што е Њујоршката конвенција,
- ✓ Доследно и тесно толкување на исклучокот по основ на јавен поредок, во согласност со член V од Њујоршката конвенција,
- ✓ Јасни, добро образложени и достапни судски одлуки што придонесуваат за транспарентност и доследност и ја зајакнуваат довербата на меѓународните корисници,

Накусо, судовите треба да дејствуваат како чувари, а не како надзор на арбитражниот процес. Овие карактеристики се стекнуваат и се развиваат; тие не произлегуваат автоматски од законодавството.

Предизвици за судството и клучни цели во поддршката на држава наклонета кон арбитражата

Во многу земји, судовите се соочуваат со значителни предизвици при постапување по прашања поврзани со арбитражата. Овие предизвици најчесто вклучуваат:

Познавањето на основните принципи на арбитражата, вклучувајќи го модел законот на UNCITRAL, Њујоршката Конвенција и меѓународните најдобри практики, е ограничено,

Неизвесност во поглед на опфатот и границите на исклучоците во јавните политики согласно Модел законот на UNCITRAL, Њујоршката конвенција и меѓународните најдобри практики е ограничено,

Арбитражата се доживува како исклучителен или недоволно познат механизам, наместо како механизам кој е паралелен на вообичаените механизми во системот за решавање трговски спорови,

Големиот обем на заостанати предмети во судовите ги одложува барањата поврзани со арбитражата и го поткопува навременото обезбедување на правдата.

Заедно, овие проблеми ја намалуваат доверливоста на државата и како седиште на арбитража и како место за извршување. Овие системски ограничувања ја нагласуваат потребата од зајакнување на разбирањето, капацитетот и процесната ефикасност на судството.

Еден начин за намалување на притисокот врз судството е преку механизми за алтернативно решавање спорови, како што е медијацијата поврзана со судовите, за која зборуваме погоре, која им овозможува на судиите да ги упатуваат соодветните спорови на медијација и да го задржат судското одлучување за случаи што навистина бараат судска интервенција.

За да се изгради систем ориентиран кон арбитража, судствата дополнително можат да се насочат кон неколку клучни цели:

Брзо и ефикасно постапување по судски функции поврзани со арбитражата, вклучително привремени мерки, именување и изземање на арбитри, како и признавање и извршување на одлуки,

Развивање корпус на специјализирани судии или посебни трговски оддели со експертиза во примената на домашното законодавство за арбитража и неговата поврзаност со меѓународната арбитража,

Да се дадат транспарентни и предвидливи судски насоки, особено во однос на стандардите за извршување и примената на исклучокот по основ на јавна политика кој е содржан во Њујоршката конвенција,

Овозможување судските одлуки поврзани со арбитражата да бидат јавно достапни, доследни и да им овозможуваат на меѓународните корисници да ја оценат судската практика и доверливоста на државата.

Кога ќе се земе се заедно, овие судски реформи ја зајакнуваат кредибилноста на државата, ја зголемуваат довербата на инвеститорите и ја зголемуваат нејзината привлечност како сигурно седиште за арбитража и за извршување на арбитражни одлуки.

Мерки за зајакнување на судската поддршка на алтернативното решавање спорови

За да се преточат овие цели во практични реформи, државите можат да усвојат низа насочени мерки насочени кон зајакнување на судската стручност, ефикасност и предвидливост во прашања поврзани со арбитражата.

Следните чекори претставуваат основа за изградба на судство соодветно опремено да ја поддржува арбитражата - од развој на специјализирана судска експертиза, до поедноставување на постапките, подобрување на транспарентноста и поттикнување на соработка со арбитражните институции.

Судствата можат да:

- ➔ Развиваат специјализирани арбитражни или трговски оддели,
- ➔ Воведуваат програми за обука на судии и прирачници за судска практика,
- ➔ Усвојуваат протоколи за забрзано постапување по поднесоци поврзани со арбитража,
- ➔ Објавуваат насоки за судска практика во однос на извршување и јавните политики,
- ➔ Го подобруваат управувањето со предметите и користењето на технологијата,
- ➔ Воспоставуваат врски за соработка со арбитражните институции.

Кога се применуваат заедно, овие мерки создаваат кохерентна рамка што ја зајакнува улогата на судството во поширокиот арбитражен систем и ја зголемува довербата и кај домашните и кај меѓународните корисници.

За да се даде поддршка на носителите на политики при примената на овие принципи, се даваат консолидирани препораки што ги опфаќаат клучните компоненти за зајакнување на судската поддршка на алтернативното решавање спорови, како што е подетално прикажано во Прилог [A].

Независни центри за алтернативно решавање спорови: Градење доверба, кредибилитет и институционален капацитет

Независните центри за алтернативно решавање спорови се клучни столбови на функционален систем за решавање спорови. Овие центри се управувани приватно, одвоени од судовите и од каков било државен орган. Нивниот легитимитет, професионалност и достапност го обликуваат начинот на кој бизнисите, практичарите и странските инвеститори ја перципираат посветеноста на државата кон правично, ефикасно и современо решавање спорови.

Силните институции служат како видлив доказ дека алтернативното решавање спорови не е само теоретски концепт, туку активно се поддржува преку сигурно управување со предмети, квалификувани неутрални лица, транспарентни правила и посветеност на

континуирано унапредување. За носителите на политики, вложувањето во центар за алтернативно решавање спорови е меѓу највидливите и највлијателни реформи, бидејќи им обезбедува на бизнисите јасна и неутрална платформа за решавање спорови.

Кога независните центри функционираат ефикасно, тие создаваат мултипликативен ефект: го легитимираат алтернативното решавање спорови во очите на корисниците, обезбедуваат практични можности за обука на студенти и млади практичари (на пример, преку стажирања поврзани со симулација на Вис), организираат регионални настани што ја зголемуваат информираноста и помагаат во промена на ставовите во средини што првично може да бидат скептични кон алтернативното решавање спорови. Искуствата од различни земји покажуваат дека дури и таму каде што алтернативното решавање спорови првично било пречекано со сомнеж, континуираните институционални вложувања - како што се програми за обука, недели за подигање на свеста за алтернативното решавање спорови и транспарентно управување со предмети - можат значително да ја зголемат довербата на јавноста и користењето со текот на времето.

Оттука, независните центри за алтернативно решавање спорови се многу повеќе од административни тела - тие се двигатели на легитимитет, иновации и професионален развој што го зајакнуваат владеењето на правото. Кога се добро управувани и соодветно опремени со ресурси, тие го зацврстуваат системот за арбитража и медијација, ја поттикнуваат довербата на јавноста и директно придонесуваат за позиционирање на државата како сигурна дестинација за решавање спорови.

Студија на случај:

Зајакнување на независните центри за ADR за привлекување странски инвестиции

Предизвик	Решение
CLDP работи со мала партнерска држава која настојува да го зголеми странското инвестирање, но се соочува со постојани пречки во системот за решавање спорови. Претежниот пристап кај бизнисите и практичарите е да се насочуваат кон судски постапки пред домашните судови, при што постои ограничено културно разбирање или прифаќање на механизми за алтернативно решавање спорови, како што се медијацијата и арбитражата. Кога CLDP го започна својот ангажман, независниот центар за алтернативно решавање спорови во таа држава се соочуваше со тешкотии во стекнувањето доверба и поширока примена. Центарот обработуваше помалку од пет предмети годишно, имаше слаба видливост и се соочуваше со тешкотии да ја покаже својата вредност пред локалната деловна заедница, странските инвеститори и правните практичари. Оваа ограничена примена придонесе и за ниската оценка на државата во показателите за леснотија на водење бизнис, особено во делот на извршување на договори и решавање спорови. Со минимален обем на предмети и ограничен кредибилитет, центарот се соочуваше со сериозен предизвик да се позиционира како доверлива институција способна да го поддржи деловниот развој.	Во текот на неколку години, CLDP тесно соработуваше со независниот центар за алтернативно решавање спорови со цел да го зајакне неговиот институционален капацитет и да поттикне култура на алтернативно решавање спорови. CLDP овозможи континуирана регионална соработка - поврзувајќи го центарот со воспоставени институции за алтернативно решавање спорови и експерти - и му даде поддршка при усвојување на меѓународните најдобри практики. CLDP исто така му помогна на центарот да го прошири својот професионален опсег преку организирање конференции и сеопфатни обуки во областа на медијацијата и арбитражата. Овие програми привлекоа членови на правната заедница, студенти по право, регионални партнери од областа на алтернативното решавање спорови и претставници од водечки глобални адвокатски друштва. Центарот исто така отвори соработка со судии од Врховниот суд за интеграција на алтернативното решавање спорови и зајакнување на судската поддршка. Како резултат на ова долгорочно ангажирање, центарот за алтернативно решавање спорови прерасна во респектиран регионален собирен центар и кредибилна опција за решавање спорови, имајќи клучна улога во подобрувањето на деловното опкружување и довербата на инвеститорите.

За да им се помогне на практичарите, носителите на политики и новите институции за алтернативно решавање спорови при примената на овие принципи, се даваат консолидирани препораки што ги опфаќаат клучните компоненти на силен и кредибилен центар за алтернативно решавање спорови, како што е прикажано во Прилог [Б].

Универзитети: Градење на следната генерација практичари во алтернативното решавање спорови

Универзитетите имаат клучна улога во обликувањето на иднината на системот за алтернативно решавање спорови преку едукација на следната генерација правници, арбитри, медијатори и носители на политики. Долгорочниот капацитет на една држава да одржува современа средина за арбитража и медијација во голема мера зависи од силата на нејзиниот систем на правно образование и од можностите што им се достапни на студентите да се вклучат во алтернативното решавање спорови и теоретски и практично.

Внесување на алтернативното решавање спорови во наставната програма по право

Државата не може да одржува современ систем за алтернативно решавање спорови без континуиран прилив на обучени професионалци. Оттука, универзитетите претставуваат долгорочна основа на системот, обезбедувајќи континуитет и културна нормализација на практиката на алтернативно решавање спорови. Современата наставна програма по право треба да ги запознае студентите со целокупниот спектар на механизми за решавање спорови - арбитража, медијација, преговори, судско одлучување и избегнување на спорови. Клучните елементи за интегрирање на алтернативното решавање спорови во наставните програмина универзитетите опфаќаат:

Посебни предмети за алтернативно решавање спорови што опфаќаат меѓународна трговска арбитража, практика на медијација, изготвување арбитражни клаузули, процесна стратегија и механизми за признавање и извршување согласно Њујоршката конвенција.

Учење засновано на симулации, како што се симулирани арбитражи, медијации и преговори, за развивање практични вештини во застапување, стратегија за спогодување и анализа на предмети.

Интердисциплинарни компоненти, кои се потпираат на бизнис, психологија, економија и меѓународни односи, за да им помогнат на студентите да ги разберат деловните динамики и однесувањето во конфликтни ситуации.

Предавања од предавачи гости и работилници кои ги водат практичари, арбитри, медијатори и меѓународни експерти кои можат да понудат увид во практиката од реалниот свет.

Слика 7.1: Клучни елементи за воведување на алтернативното решавање спорови во наставна програма на универзитет

Со вградување на алтернативното решавање спорови во наставната програма, универзитетите обезбедуваат студентите да дипломираат со основно разбирање на постапките што денес најчесто се користат во меѓународната трговија, со што се поставуваат темелите за културно прифаќање и развој на успешни системи за алтернативно решавање спорови.

Поддршка за учество на Натпревар Симулација на меѓународна трговска арбитража на Вилем Ц. Вис (Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot) и други меѓународни натпревари

Учеството на Натпревар на Симулација на меѓународна трговска арбитража на Вилем Ц. Вис и слични moot court натпревари е еден од најефикасните начини за обука на студенти по право во областа на меѓународната арбитража.

Универзитетите треба да разгледаат:

- ➔ Обезбедување институционална поддршка за тимовите на симулација на Вис, вклучително менторство, истражувачка поддршка и финансиска помош за учество на усните рунди,
- ➔ Вградување на подготовката за симулацијата Вис во академски кредити или семинарски програми, со признавање на интензивните истражувачки и застапнички вештини што студентите ги развиваат,
- ➔ Воспоставување здруженија на поранешни учесници на симулација на Вис во соработка со други тимови од истата држава или регион, со цел да се обезбедат континуитет, менторство и одржлив пренос на знаење меѓу генерациите студенти.

На крај, овие студенти често стануваат првата генерација домашно обучени практичари во арбитражата - со што ќе се пополни празнина што не може да се надмине само со законодавство.

Студија на случај:

Градење на нова генерација практичари во алтернативното решавање спорови

Предизвик

Во многу земји во развој во Централна Азија, Евроазија, Јужна Азија и Источна Европа, алтернативното решавање спорови - особено меѓународната трговска арбитража - долго време се перципирало како недостапно, недоволно познато или културно несоодветно. Историски гледано, развиената арбитражна практика била концентрирана во глобални центри како Лондон, Париз и Њујорк, оставајќи ги локалните судови и практичари без значајно изложување на современи техники за алтернативно решавање спорови. Во многу партнерски држави, не постоел домашен корпус на практичари за арбитража, а алтернативното решавање спорови наидуvalo на отпор во рамките на правната заедница и кај деловните субјекти. Како резултат на тоа, на бизнисите им недостасувале одржливи алтернативи на бавните или недоволно искусни судски системи, а државите се соочувале со потешкотии при интегрирањето во глобалното трговско и инвестициско опкружување.

Решение

Со години, CLDP придонесува за трансформација на овие системи за алтернативно решавање спорови преку поддршка на учеството на студенти на Симулација на меѓународна трговска арбитража на Вилем Ц. Вис. Во соработка со водечки експерти за меѓународна арбитража, CLDP спроведува интензивни обуки, сеопфатни тренинзи и регионални пре-мут натпревари што се одржуваат директно во партнерските држави. Овие програми создадоа генерации студенти кои не само што успешно се натпреваруваат во Виена и Хонг Конг, туку подоцна се враќаат како тренери, предавачи и ментори, градејќи самоодржлив национален систем на експертиза во арбитражата. Денес, многу држави во овие региони го институционализираа учеството на Вис, формираа активни здруженија на поранешни учесници и дури организираат сопствени национални и регионални програми за интензивна обука на Вис. Ова долгорочно вложување предизвика генерациска промена: држави што некогаш немаа значајно присуство на алтернативно решавање спорови, сега располагаат со високо развиени практичари во арбитражата.

Наведеното покажува дека учеството на симулација на Вис и слични натпревари на симулација ги зајакнува аналитичките, писмените и застапничките вештини на студентите, ги запознава со меѓународното трговско право и ги поврзува со глобална мрежа на идни практичари - со што директно придонесува за долгорочниот развој на капацитетот на државата за алтернативно решавање спорови.

Студија на случај: Западен Балкан

За програмата на симулација на Вис (Vis Moot Program)

Програмата за симулација на Вис за Западен Балкан, иницирана и поддржана од CLDP од 2015 година, претставува исклучителна успешна приказна што го трансформира правниот пејзаж и практиката на алтернативното решавање спорови во регионот. Од самиот почеток, програмата обезбедува интензивни обуки, истражувачки материјали и стручна поддршка за тимовите и тренерите од 10 универзитети во регионот. Покрај нивните значајни настапи на симулацијата на Вис, до моментот на пишување програмата создаде 10 генерации високо посветени, обучени и компетентни правни практичари кои денес успешно работат во водечки домашни и меѓународни адвокатски друштва, универзитети, судства, меѓународни организации и државни институции.

Деценија на Вис програмата за симулација на Западен Балкан во бројки

- 20 програми на интензивна обука
- 12 успешни натпревари на симулација
- 250 студенти и 57 тренери обучени и поддржани
- 14 места во рундите на елиминација, вклучувајќи и 3 полуфиналиња
- 18 стипендии за Магистер по право (LL.M), дипломи од универзитети во Европа и САД
- Стотици стажирања во водечки домашни и меѓународни адвокатски друштва

Создавање патеки за стажирања насочени кон алтернативно решавање спорови за студенти по право

За да се премости јазот помеѓу академското образование и професионалната практика, универзитетите треба да соработуваат со национални и меѓународни чинители за создавање структурирани стажирања во областа на алтернативното решавање спорови, со цел да им обезбедат на студентите практично искуство во оваа област.

Три клучни патеки за стажирање се особено вредни:

- ➔ Стажирања во меѓународни, национални или регионални арбитражни институции,
- ➔ Стажирања во адвокатски друштва или корпоративни правни оддели специјализирани за арбитража,
- ➔ Стажирања во судови што постапуваат по предмети поврзани со арбитража или алтернативно решавање спорови.

Со воведување на алтернативното решавање спорови длабоко во правното образование, поддршка на водечки натпревари како што е симулацијата на Вис и обезбедување структурирани можности за практична обука, универзитетите стануваат клучни чинители во создавањето одржлив и развиен систем за алтернативно решавање спорови. Нивната улога обезбедува не само развој на техничка експертиза, туку и создавање култура што го вреднува ефикасното, правично и меѓународно усогласено решавање спорови.

Адвокатски комори Обликување на професионалната култура и практика во алтернативното решавање спорови

Адвокатските комори имаат средишна улога во обликувањето на професионалните норми и ставови што го определуваат степенот до кој механизмите за алтернативно решавање спорови - вклучително арбитражата и медијацијата - се прифаќаат и применуваат во пракса. Меѓутоа, во некои земји, адвокатските комори биле извор на отпор кон реформите во областа на алтернативното решавање спорови. Овој отпор често произлегува од погрешни видувања: некои практичари ја гледаат арбитражата и медијацијата како постапки што го скратуваат траењето на споровите, што може да ги намали наплатливите часови и да го направи алтернативното решавање спорови помалку финансиски привлечно од традиционалното судско постапување.

Надминувањето на овие перцепции бара свесен и насочен напор за да се негува поинформирана професионална култура. Адвокатските комори можат да бидат моќни сојузници во овој процес преку:

Развивање и воведување задолжителни програми за континуирана правна едукација (CLE)

насосчени кон арбитража, медијација, преговори и избегнување спорови, со што се обезбедува практичарите да разберат како алтернативното решавање спорови создава вредност за клиентите, го намалува ризикот и го зајакнува професионалниот кредибилитет.

Организирање работилници, панел-дискусии и обуки засновани на вештини

што ги изложуваат практичарите на реалноста на современото решавање спорови, вклучително и со растечката побарувачка кај деловните клиенти за ефикасни, деловно ориентирани постапки.

Соработка со арбитражни институции, универзитети и тела за обука на судиис

за да се обезбеди конзистентна порака во рамките на професијата и да се создаде континуиран прилив на млади правници компетентни за практика во алтернативното решавање спорови.

Слика 7.2: Потенцијални методи за подигање на свеста за алтернативното решавање спорови

Со прифаќање на овие улоги, адвокатските комори придонесуваат за надминување на погрешните перцепции, го зајакнуваат капацитетот на правната заедница да им служи на деловните корисници и обезбедуваат алтернативното решавање спорови да стане составен и почитуван дел од пејсажот на решавање спорови. Нивното ангажирање е од суштинско значење за создавање одржлив систем во кој правниците го гледаат АСР не како закана за традиционалната практика, туку како неопходен начин за обезбедување навремени, ефикасни и клиентски ориентирани правни услуги.

Информираност на деловните крајни корисници

Силен екосистем за арбитража не зависи само од квалитетно законодавство и способно судство, туку и од информираноста и довербата на бизнисите што ги користат овие механизми. Во многу земји, арбитражата и другите механизми за алтернативно решавање спорови и понатаму се недоволно познати за деловните субјекти - особено малите и средни претпријатија - кои често немаат пристап до специјализирани правни насоки или искуство со меѓународни договорни практики.

Како резултат на тоа, бизнисите може да не вклучуваат арбитражни клаузули во своите договори, да не ги разбираат предностите на ADR или да се насочуваат кон судски постапки дури и кога постојат поефикасни опции. Кога бизнисите вклучуваат клаузули за алтернативно решавање спорови во своите договори, системот за решавање спорови во државата станува попредвидлив, што ги намалува премии за ризик и директно го поддржува инвестирањето и економскиот раст.

Но, создавањето култура во која деловните субјекти ги разбираат, им веруваат и проактивно ги користат механизмите за алтернативно решавање спорови бара насочено информирање на јавноста и активна промоција. Ова вклучува:

Практични водичи и алатки - вклучително модел-клаузули за решавање спорови и чекор-по-чекор упатства - прилагодени за мали и средни претпријатија, внатрешни правни служби, службеници за јавни набавки и државни органи.

Јавни настани и кампањи, како што се годишен Ден на алтернативното решавање спорови или Месец на информираност за алтернативно решавање спорови, што вклучуваат работилници, симулирани медијации, отворени денови на институциите и интерактивни едукативни сесии.

Национални иницијативи за кревање свест што јасно објаснуваат како функционираат арбитражата и медијацијата, нивните придобивки и примери на успешни исходи.

Слика 7.3: Потенцијални методи за подигање на свеста за алтернативното решавање спорови

Кога бизнисите - големи и мали - разбираат како функционираат механизмите за алтернативно решавање спорови и како да ги вклучат во договорите уште од самиот почеток, помала е веројатноста споровите да ескалираат во скапи судски постапки. Оваа зголемена писменост кај крајните корисници го зајакнува целокупниот систем за решавање спорови, поттикнува рано спогодување и ја зголемува привлечноста на државата за инвеститорите што бараат предвидливи, деловно ориентирани начини за управување со ризик.

Корисни ресурси

Пакет алатки за политики и нивно спроведување

- ➔ UNCITRAL, Нацрт-алатник за спречување и ублажување на меѓународни инвестициски спорови (A/CN.9/1185) (2024): https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/toolkit_on_prevention_and_mitigation_for_website_2_2.pdf
- ➔ ICSID, Практични насоки за тужени во ICSID арбитража (2015): <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/publications/Practice%20Notes%20for%20Respondents%20-%20Final.pdf>
- ➔ ICC Комисија за арбитража и ADR, Водич за ефикасно управување со арбитража Водич за внатрешни правни советници и други претставници на странките (2017): <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/effective-management-of-arbitration-a-guide-for-in-house-counsel-and-other-party-representatives/>

Едукација и симулација

- ➔ Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot (студентски натпревар во областа на трговското право и правото на продажба на стоки) (во подготовка, 2026): <https://www.vismoot.org/>
- ➔ Суд во Франквурт за симулација на арбитража во инвестиции (Frankfurt Investment Arbitration Moot Court (студентски натпревар во областа на правото на заштита на инвестиции) (без датум): <https://www.investmentmoot.org/>
- ➔ Симулација на меѓународна арбитража во директни странски инвестиции (Foreign Direct Investment International Arbitration Moot (студентски натпревар во областа на правото на заштита на инвестиции)) (2025): <https://fdimoot.org/>
- ➔ Натпревар по медијација на Меѓународната Стопанска Комора (International Chamber of Commerce's Mediation Competition) (натпревар во медијација) (во подготовка, 2026):

<https://iccwbo.org/dispute-resolution/dispute-resolution-services/adr/mediation/media-tion-competition-week/>

Клучни конвенции и модел закони

- ➔ Конвенција на Обединетите нации за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки (1958): <https://www.newyorkconvention.org/english>
- ➔ Обединети нации, Конвенција за меѓународни спогодбени договори произлезени од медијација (2018): https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/conventions/inter-national_settlement_agreements
- ➔ Модел закон на UNCITRAL за меѓународна трговска арбитража (1985) (измени усвоени во 2006 година): https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration
- ➔ UNCITRAL, Модел закон за меѓународна трговска медијација и меѓународни спогодби произлезени од медијација (2018): https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation

Необврзувачко право

- ➔ Меѓународна адвокатска комора, Насоки на IBA за судир на интереси во меѓународна арбитража (2024): <https://www.ibanet.org/document?id=Guide-lines-on-Conflicts-of-Interest-in-International-Arbitra-tion-2024>
- ➔ Меѓународна адвокатска комора, Правила за изведување докази во меѓународна арбитража (2020): <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=def0807b-9fec-43ef-b624-f2cb2af7cf7b>
- ➔ Акредитиран институт на арбитратори (Chartered Institute of Arbitrators (CIArb), Насоки за професионална практика (б.д.): <https://www.ciarb.org/resources/professional-practice-guidelines>

Заклучок

Како што покажуваат претходните поглавја, алтернативното решавање спорови им нуди на државите моќна комбинација од архитектура на политики и функции за управување со спорови. Неговата највидлива придобивка, секако, е постигнувањето спогодба. Сепак, подлабокиот придонес е системски - правила што се прилагодуваат на побарувачката, институции што привлекуваат корисници и влеваат доверба и постапки што стекнуваат легитимитет преку транспарентност и доследна, предвидлива примена.

Две области се особено значајни за разгледување од страна на носителите на политики: свесното вградување на системите за алтернативно решавање спорови во домашниот правен поредок и учеството на самите држави во овие постапки.

Во однос на првото, алтернативното решавање спорови обезбедува зголемен пристап до правдата за сите, го намалува товарот врз преоптоварените судства, го стабилизира деловното и инвестициското опкружување и им овозможува на деловните субјекти да ги решаваат споровите брзо, со пониски трошоци и ефикасно. За државите, поттикнувањето на странките да ги решаваат споровите под услови што самите ги определуваат обично е најдобриот пристап. Преку тоа, приватните корисници се зајакнуваат со сигурни правни рамки, се поттикнува иновацијата и може да се развива побрзо од законодавните измени. Вградената флексибилност на алтернативното решавање спорови им овозможува на странките креативно да ги решаваат споровите со одржливи решенија. Улогата на државата, вклучувајќи го и нејзиното судство, е комплементарна, а не конкурентна. Државата ја утврдува политиката и обезбедува неопходен надзор, но нејзината улога во алтернативното решавање спорови не е оперативна.

Во однос на второто, државите одамна сфатија дека поттикнувањето на странските директни инвестиции бара прилагодување кон одредени очекувања на меѓународните инвеститори, но учеството на државите во механизмите за алтернативно решавање спорови вградени во инвестициските договори е нерамномерно. Искривените видувања за системот на инвестициски спорови и неговата практика доведоа до разлики во учеството и, потенцијално, во исходите. Преку информирано учество, државите можат подобро да ги разберат клучните точки на одлучување во овие спорови, без разлика дали постапуваат преку службени лица или во соработка со надворешни

правни застапници, и да ги искористат придобивките од самостојното определено решавање спорови.

На крај, корисниците го применуваат алтернативното решавање спорови за сопствени цели. Како што е разработено во оваа книга, алтернативното решавање спорови се темели на едноставната, но моќна идеја дека луѓето, кога ќе им се обезбедат соодветна структура и поддршка, најдобро можат самите да ги креираат решенијата за своите конфликти. Во глобалната трговија, оваа идеја добива уште поголемо значење, бидејќи учесниците делуваат преку географски, културни и правни разлики. Во секоја од овие димензии, алтернативното решавање спорови нуди решенија за да се премостат разликите, мирно да се разрешат спорови и да се обезбеди пат напред во еден постојано променлив свет.

ПРИЛОГ А: Патоказ на CLDP за зајакнување на судската поддршка на алтернативното решавање спорови

Табелата подолу ги обединува клучните судски реформи разгледани *ПОГЛАВЈЕ 7: Патоказ за креирање ефективни и ефикасни системи за алтернативно решавање спорови* во практична референтна алатка за носителите на политики, судиите и судската администрација. Додека главниот текст ги изложува причините за зајакнување на судската стручност, ефикасност и предвидливост во прашања поврзани со арбитражата, овој Прилог ги претвора тие концепти во јасен сет на мерки што можат да се спроведат. Претставена како патоказ, табелата ги истакнува институционалните чекори што судските системи можат да ги преземат за подобра поддршка на арбитражата, почнувајќи од воспоставување специјализирани оддели, до подобрување на управувањето со предметите, обуката, транспарентноста и соработката со арбитражните институции.

Со систематизирање на овие препораки во структуриран формат, Прилогот служи и како дијагностички водич за оценување на постојната судска практика и како патоказ за државите што настојуваат да го унапредат својот кредибилитет и ефикасност во рамките на поширокиот арбитражен систем.

1. Создавање специјализирани арбитражни или трговски оддели	• Да се определи состав од судии со специјализирана обука за арбитража кои ќе постапуваат по: - Барања за именување и изземање, - Времени мерки во поддршка на арбитражата, - Постапки за извршување и за поништување. • Воведување правила за управување со предмети поврзани со арбитража во забрзана постапка.
2. Воспоставување програми за обука на судии и прирачници за судска практика	• Изработка на прирачници за судска практика што го утврдуваат пристапот на државата кон арбитражата, со упатување на: - Kompetenz-Kompetenz, - Постапки на извршување, - Толкување на јавните политики, - Обврски по Њујоршка конвенција. • Соработка со меѓународни партнери како UNCITRAL, CIArb, странски влади или странски судови, како и со арбитражни институции, за обезбедување континуирана едукација на судиите. • Да се фокусира обуката врз: - Рестриктивно толкување на исклучокот по основ на јавни политики, - Избегнување формалистички основи за поништување, - Разбирање на арбитражата како стандарден механизам, а не како исклучок.
3. Да се усвојат протоколи за забрзано постапување по поднесоци поврзани со арбитража	• Да се бара одржување на почетни рочишта за барања за извршување или привремени мерки во рок од 14 дена, • Да се воспостават поедноставени правила за докази и поднесоци, • Да се воведат јасни рокови за донесување на одлуки.

4. Да се објават насоки за судска практика во однос на извршување и јавниот поредок	• Да се издадат писмени насоки за: - Кога и како можат судовите да ревидираат арбитражна одлука, - Ограничена употреба врз основа на јавна политика, - Очекувани рокови за извршување. • Да се објавуваат судски одлуки поврзани со арбитража во достапна база на податоци и поттикнување на нивно коментирање и анализа, особено на клучните пресуди.
5. Да се подобри управувањето со предметите и користењето на технолозијата	• Да се воведе: - Електронско поднесување за барања поврзани со арбитража. - Рочишта за итни прашања што се водат од далечина, - Забрзана постапка посветена на поддршка на арбитражата.
6. Да се воспостават врски за соработка со арбитражните институции	• Одржување редовни состаноци меѓу вишите судии и арбитражни институции со цел: - Да се усогласат очекувањата, - Да се идентификуваат процесни прашања кои постојано се појавуваат, - Да се поддржи развојот на постапките за именување и постапките за итна правна заштита.

Табела Прилог А.1: Патоказ за зајакнување на судската поддршка на алтернативното решавање спорови

ПРИЛОГ Б: Патоказ на CLDP за формирање ефективни независни институции за алтернативно решавање спорови

За да им се помогне на практичарите, носителите на политики и новите институции за алтернативно решавање спорови при примената на овие принципи, приложуваме пречистена табела со клучните компоненти на силен и веродостоен центар за алтернативно решавање спорови.

Табелата подолу ги сумира клучните институционални карактеристики разгледани во овој дел - од управување со предмети и акредитација, до управување, инфраструктура и регионална соработка - во практична референтна алатка.

Таа има за цел да служи и како дијагностичка рамка за центрите што сакаат да ги споредат своите тековни практики и како чекор-по-чекор водич за оние што настојуваат да го зајакнат својот оперативен капацитет и меѓународниот углед.

1.

Извонредност во управувањето со предмети

Ефективните институции за алтернативно решавање спорови мора да обезбедат:

- Професионално управување со предмети, со обучен кадар што го разбира тек на работењето во постапките на арбитража и медијација,
- Дигитални системи за управување со предмети што овозможуваат безбедно електронско поднесување, размена на документи и далечински рочишта,
- Јасни рокови и постапки поволни за корисникот што обезбедуваат предвидливост и ефикасност.

Висококвалитетното управување со предмети го крева институционалниот кредибилитет и ја зајакнува довербата во постапките за алтернативно решавање спорови.

2.

Акредитација и работен список на медијатори и арбитри

Институциите треба да:

- Воспостават транспарентни постапки за именување и да објавуваат биографии на арбитри и медијатори,
- Одржуваат список на разновидни и добро обучени лица што ја одразува и домашната и меѓународната експертиза,
- Развиваат програми за сертификација и акредитација, по можност во соработка со организации како CIArb.

Акредитираните списоци обезбедуваат неутралните лица да ги исполнуваат конзистентните стандарди за стручност, етика и непристрасност.

3.

Институционален капацитет на персоналот Деловен и развој на оперативното работење

Независните центри за ADR мора да вложуваат во две паралелни функции на персоналот:

- Деловен развој:
 - Да се водат кампањи за информирање на јавноста за услугите за алтернативно решавање спорови,
 - Да се отвори соработка со стопански комори, мали и средни претпријатија и правната заедница за промовирање на примената на алтернативното решавање спорови,
 - Да се организираат недели посветени на алтернативното решавање спорови, обуки за практичари и настани за информирање.
- Деловно работење:
 - Управување со одржливи модели на финансирање - такси по предмет, институционално членство и, каде што е соодветно, државна поддршка што не ја компромитира независноста,
 - Да се обезбедат ефикасни административни системи, безбедна обработка на плаќања и усогласеност со институционалното управување.

Овие функции ја обезбедуваат оперативната одржливост и релевантноста на центарот во заедницата.

4.

Транспарентни и современи правила и постапки за арбитража

Институционалните правила се темел на довербата на корисниците. Центрите треба да обезбедат:

- Правилата да бидат јавно достапни на веб-страницата, лесно разбирливи и достапни на повеќе јазици,
- Редовно ревидирање на правилата
 - по можност на годишно ниво - за прилагодување кон развојот на меѓународната практика,
- Ажурирања што вклучуваат современи елементи како што се:
 - Забрзани постапки,
 - Одредби за вонреден арбитер,
 - Пречистување на барања,
 - Дигитални рочишта и електронски докази.

Институциите што не се модернизираат ризикуваат да бидат перципирани како застарени или непредвидливи. Прилагодливоста е клучна одлика на угледните арбитражни центри.

5.

Служби за поддршка и инфраструктура

Ефективните центри за алтернативното решавање спорови, обезбедуваат придружни капацитети што го поддржуваат професионалното управување, вклучително:

- Сали за рочишта, безбедни простории за одделни состаноци и можности за виртуелни рочишта,
- Служби за превод, транскрипција и толкување,
- Сигурни системи за чување на предметна документација и комуникација.

Овие елементи го подобруваат корисничкото искуство и го усогласуваат центарот со меѓународните стандарди.

6.
Регионална
соработка и
меѓународно
позиционирање

Независните центри имаат корист од воспоставување партнерства со сродни институции, преку:

- Меморандуми за разбирање за институционална соработка, взаемни обуки или заеднички листи,
- Заеднички регионални конференции или недели посветени на алтернативното решавање спорови, со што се зголемува видливоста и се стандардизираат најдобрите практики,
- Промоција во меѓународни форуми, со поттикнување странските странки да ја изберат државата како седиште или место на одржување на рочишта.

Регионалната соработка го зголемува обемот на предмети, го зајакнува кредибилитетот и го забрзува институционалното учење.

7.
Управување и
независност

За да се намалат грижите за несоодветно државно влијание, центрите за алтернативно решавање спорови мора да:

- Одржуваат независни управувачки структури, по можност со мешани јавни и приватни управни одбори,
- Воведат внатрешни заштитни механизми што обезбедуваат неутралност и транспарентност,
- Објавуваат годишни извештаи и анонимизирани статистички податоци - број на поднесоци, времетраење, стапки на извршување и трошоци.

Транспарентноста гради доверба и го усогласува центарот со меѓународните стандарди за отчетност.

Табела Прилог В.1: Патоказ за обмислувања ефективни независни институции за алтернативно решавање спорови

Поимник

Адјудикација: Метод за алтернативно решавање спорови што најчесто се користи при планирање или реализација на големи проекти (особено во градежниот сектор), со еден (стручен) одлучувач или тричлен совет (Одбор за адјудикација на спорови). Честопати се комбинира со арбитража во клаузулите за решавање спорови. Адјудикацијата игра клучна улога во раното спречување на спорови со решавање на поплаки и несогласувања во моментот на нивното настанување. Арбитражните судови и судовите можат да ги поништат одлуките донесени во постапка на адјудикација, освен ако странките доброволно не ги почитуваат.

Ад хок арбитражен суд: Совет од арбитраи или одлучувачи именувани од странките во спорот за негово решавање, надвор од формалната рамка на институција за алтернативно решавање спорови. Овластувањата, постапката и динамиката на арбитражниот процес главно зависат од договорот на странките и од правото на седиштето на арбитражата. Странките можат да изберат правила на одредена арбитражна институција за уредување на постапката или да се обратат до институција за административна и логистичка поддршка. Ова не го менува ад хок карактерот на постапката.

Засегнати заедници: Заедници засегнати од спорови поврзани со природни ресурси, влијанија врз животната средина или човекови и домородни права. Нивното учество им помага на арбитражните судови да ги разберат социјалните и културните аспекти на спорот, особено кога таквиот контекст може да придонесе за негово решавање. Во спротивно, локалните заедници обично немаат формални процесни права.

***Amicus Curiae*:** Исто така наречени „пријатели на судот“. Ова најчесто се невладини организации, академски институции или индустриски здруженија што нудат специјализирани политички согледувања или правни толкувања, со што на арбитражните судови им обезбедуваат перспектива надвор од онаа што ја нудат странките во спорот. Во инвестициските спорови, матичната држава на инвеститорот и тужената држава можат да поднесат еднострани или заеднички толкувања на применливиот договор или на друг начин да достават релевантни информации до арбитражниот суд во форма на *amicus curiae* поднесоци.

Именување: Исто така познато како конституирање на арбитражниот суд. Најчесто, секоја странка предлага по еден арбитер; странките или веќе именуваните арбитри потоа настојуваат да постигнат договор за изборот на претседателот на арбитражниот суд. За постигнување договор за составот на арбитражниот суд, арбитражните правила обично предвидуваат рок (на пример, 90 дена од датумот на регистрација на барањето за арбитража). Доколку не се постигне договор, претседателот го именува надлежниот орган за именување (обично арбитражната институција, како ICSID или PCA). Како општо правило, ниту еден арбитер не смее да биде со иста националност како која било од странките (освен ако странките не се согласат поинаку - правило 1 на ICSID).

Орган за именување: Неутрално лице или институција определена од странките, важечкото право или институционалните правила за да донесува процесни одлуки, именувања или да презема дејствија кога странките во спорот не можат да постигнат согласност. Органите за именување имаат клучна улога во избегнување непотребни застои или одложувања преку именување арбитри или одлучување по барања за нивно изземање и други прашања. Во отсуство на определен орган за именување, оваа улога по правило ја врши надлежниот суд согласно важечкото право.

Арбитер: Главни одлучувачи во арбитражата, кои донесуваат обврзувачки одлуки што се признаваат и извршуваат на меѓународно ниво. Иако се назначени од странките во спор, арбитрите се обврзани со слични должности на независност и непристрасност како и судиите, со цел да се обезбеди легитимност и интегритет на постапката.

Арбитражен суд: Телото што одлучува (со мнозинство гласови) за исходот на спорот. Во предмети поврзани со инвестиции, арбитражните судови речиси без исклучок се составени од тричлен совет.

Арбитражна одлука: Конечна и обврзувачка одлука донесена од арбитражен суд за решавање на спор што му е доверен на арбитража.

Арб-Мед: Хибриден метод на алтернативно решавање спорови при кој арбитерот донесува запечатена одлука, а потоа спроведува медијација. Доколку медијацијата не успее, одлуката се открива и стапува во сила како обврзувачка. Во некои случаи, странките можат да преговараат или да спроведуваат медијација и за време на арбитражна постапка,

да постигнат спогодба и потоа да побараат од арбитерот да ги внесе условите од постигнатата спогодба во арбитражна одлука врз основа на согласност на странките.

Атрибуција: Поврзување на одредено дејствие или пропуст на држава според меѓународното право.

Извршување на арбитражна одлука: Постапка на регистрација пред суд или надлежен орган со цел да се принуди странката против која е донесена одлуката да постапи во согласност со одлуката на арбитражниот суд. Странката против која се бара извршување може да се спротивстави со поднесување докази за постоење на една од основите за одбивање на извршувањето, наведени во член V(1) од Њујоршката конвенција.

Признавање на арбитражна одлука: По донесувањето на арбитражната одлука од страна на арбитражниот суд, таа обично се признава од домашните судови, со што се потврдува нејзиното правно дејство.

Спогодбено решавање: Неконфронтациски, консензуален метод за решавање спорови заснован на интересите на странките, кој честопати претходи на парницата или арбитражата. Постапката се одвива како преговарање меѓу странките, со или без трето неутрално лице (медијатор, помирувач и сл.). Постигнатата спогодба не е обврзувачка, но странките можат да побараат од арбитражен суд да ја потврди во форма на одлука заснована на спогодбени услови, која потоа се извршува како арбитражна одлука согласно домашното и меѓународното право.

Билатерален инвестициски договор: Меѓународен договор склучен меѓу две држави со цел да се поттикне, заштити и уреди инвестирањето од страна на државјани и компании од едната држава на територијата на другата држава. Таквите договори најчесто им даваат право на заштитените инвеститори од договорните страни директно да ги поведуваат своите побарувања во меѓународна арбитража.

Раздвојување на постапката (бифуркација): Поделба на постапката на одделни фази за разгледување на поединечни прашања што можат да бидат одлучувачки за исходот на спорот. Тужените често бараат бифуркација на спорот на фаза за надлежност и фаза за мериторно

одлучување, или на фаза за одговорност и фаза за утврдување на износот на штетата. Раздвојувањето на постапката може значително да придонесе за временска и трошкова ефикасност: може да избегне целосна расправа по суштината на спорот доколку арбитражниот суд утврди дека нема надлежност, или долг процес на утврдување на штета доколку не утврди одговорност во раздвоената фаза за одговорност.

Kompetenz-Kompetenz: Арбитражниот трибунал има надлежност да одлучува за сопствената надлежност. Доколку некоја странка тврди дека арбитражната клаузула е ништовна, арбитражите најнапред одлучуваат по тоа прашање. Судовите, по правило, нема да се вмешуваат сè додека арбитражниот суд не ја донесе својата одлука, но ќе го имаат последниот збор по прашањето.

Помирување: Помирувањето е специјализиран метод за решавање на спорови преку назначување на едно или повеќе лица за помирување кои вршат непристрасна оценка на спорот, настојуваат да ги утврдат условите на заемно прифатлива спогодба и им обезбедуваат на странките друга потребна помош за олеснување на постигнувањето спогодба.

Помирувачи: Помирувачите даваат авторитативно, но необврзувачко изјаснување за суштината на спорот. Нивните препораки, иако не се обврзувачки, често нудат структуриран пат кон постигнување компромисно решение.

Доверливост: За разлика од судските постапки, арбитражата е приватна. Сепак, доверливоста не е автоматска во сите правни системи. Според англиското право, таа е имплицитна обврска; според Правилата на UNCITRAL или правото на САД, таа најчесто мора изречно да биде договорена од странките. Таа го опфаќа постоењето на арбитражата, поднесените документи и конечната арбитражна одлука. Кај медијацијата, тоа значи дека изјавите и материјалите не се предмет на откривање доколку спорот продолжи во судска постапка, што претставува клучен столб на процесот.

Период за смирување: Задолжителен период пред арбитражата за постигнување спогодбено решавање (обично 6 месеци), кој бара од инвеститорот-гужител да се обиде да постигне спогодба пред да поднесе барање за арбитража. Додека некои трибунали го сметаат ова

за процесно прашање што може да се отстрани, други го третираат како строг услов за надлежност.

Анализа врз основа на споредливи вредности: Во инвестициската арбитража, арбитражниот суд ја утврдува вредноста на инвестицијата врз основа на неодамнешни трансакции меѓу независни страни за слични средства или врз основа на пазарната вредност на споредливи компании. Ова е вообичаено кога спорот се однесува на наводна повреда на националниот стандард или стандардот на најповластена нација според применливиот договор.

Договорна арбитража: Произлегува од конкретен договор меѓу странките (било приватни лица, компании и/или држави или државни претпријатија) кои настапуваат во својство на учесници во трговски односи.

Непотписници на договорот: Субјекти кои, иако не се формални странки на арбитражната спогодба, се опфатени преку корпоративни односи, договорни синџири или однесување тесно поврзано со договорот и спорот. Тие можат да бидат опфатени со постапката врз основа на доктрини како што се групација компании, имплицитна согласност или начела на правичност.

Согласност: Согласување за поднесување на спор на механизам за алтернативно решавање спорови, изразено или пред настанување на спорот (на пример, преку договор, меѓународен договор или закон) или по неговото настанување (на пример, преку посебна спогодба или барање за арбитража). Согласноста е основен предуслов за алтернативното решавање спорови, а кај медијацијата таа мора да постои во текот на целиот процес (континуирана согласност).

Дисконтирани парични текови (DCF): За вреднување на деловен субјект што функционира и има докажана историја на профит, трибуналот може да проектира идни приходи и да ги дисконтира на сегашна вредност. Вреднувањето преку DCF може да доведе до значајни арбитражни надоместоци, бидејќи ја опфаќа целосната економска вредност на идниот раст.

Одбори за спорови: Странките можат да воспостават одбори за спорови (постојани одбори назначени на почетокот на проектот или ад-хок одбори назначени при настанување на спор) кои донесуваат

советодавни или обврзувачки одлуки за технички или договорни прашања.

Странки во спор: Странките во спор го водат процесот, ги дефинираат тужбените барања, го избираат форумот, презентираат докази и, на крај, ги сносат правните и финансиските последици од одлуката. Спорови можат да настанат меѓу приватни странки, меѓу приватни странки и држава, како и, понекогаш, меѓу држави.

Одлучување од страна на вештак: Странките во спор можат да се согласат да назначат независен вештак кој ќе даде обврзувачко или необврзувачко мислење или ќе реши спор што бара специјализирано или техничко знаење.

Вештаци: Вештаци се стручни лица кои им помагаат на арбитрите да ги разберат техничките или специјализираните прашања што се од суштинско значење за спорот. Вештаците даваат стручни анализи што можат да влијаат врз исходот или да ги поедностават сложените прашања за носителите на одлуки.

Експропријација: Меѓународното право не ја забранува експропријацијата; ја забранува експропријацијата без надомест. Ова опфаќа и директна експропријација (задолжителен правен пренос на сопственоста или непосредно одземање на средството) и индиректна експропријација (мерки кои не пренесуваат сопственост, но суштински го лишуваат инвеститорот од економското користење и уживање на инвестицијата, на начин еквивалентен на директно одземање).

Сведоци: Даваат фактички искази што го поткрепуваат случајот на една од странките, како што се вработени или јавни службеници. Сведоците ги поддржуваат аргументите на странката што ги предложила.

Правичен и еднаков третман: Широка, сеопфатна заштита која бара државата домаќин да му обезбеди на инвеститорот фер и еднаков третман (односно да не дискриминира против инвеститорот и да не наметнува неразумни или произволни мерки). Често поопширно формулирана, оваа договорна заштита со текот на времето се развила да ги опфати легитимните очекувања, ускратувањето на правда, произволноста и дискриминацијата. Арбитражните судови обично

прибегнуваат кон толкување на договорите во контекст на фактите, со цел да донесат соодветна одлука согласно стандардот.

Предност на домашниот суд: Перципирана неправичност или пристрасност кон странските странки во домашни судски постапки.

Хибриден правен застапник: Државата може самостојно да се застапува, но да ангажира помала група надворешни правници за поддршка, со што задржува контрола врз меѓународните спорови.

Хибридни координативни тела: Некои држави применуваат хибриден пристап на координација, воспоставувајќи комитет или комисија составена од министерства и специјализирани и други релевантни институции, при што една институција има улога на секретаријат.

Хибридни постапки Странките можат да се согласат на хибридни постапки што вклучуваат медијација и арбитража, како што се „Мед-Арб“ и „Арб-Мед“.

Независност: Арбитрите мора да останат непристрасни кон странките во спорот и може да бидат оспорени поради недостаток на неутралност

Внатрешни правни служби Внатрешен правен застапник во рамките на државата, ангажиран за конкретен предмет или како постојано назначен тим.

Меѓународен инвестициски спор: Спор меѓу инвеститор и држава или регионална економска интеграциона организација (или која било составна единица на држава или агенција на држава или регионална економска интеграциона организација), поднесен за решавање врз основа на инструмент на согласност.

Решавање на спорови меѓу инвеститор и држава (ISDS) или Арбитража меѓу инвеститор и држава: Произлегува од билатерален или мултилатерален договор, инвестициски договор меѓу странски инвеститор и влада, или од закон за странски инвестиции, при што суверена држава дава однапред дадена согласност за арбитражно решавање на спорови со странски инвеститори. ISDS е механизам заснован на јавното меѓународно право кој им овозможува на

странските инвеститори директно да покренуваат постапки против државата-домаќин.

Меѓународни инвестициски договори (IIAs): Широка категорија на меѓународни договори склучени меѓу држави, вклучително билатерални инвестициски договори и инвестициски поглавја од договори за слободна трговија, со цел да се поттикне, заштити и уреди инвестирањето од страна на државјани и компании од една држава на територијата на друга држава.

Медијација: Медијацијата е процес на олеснето преговарање во кој сите странки се среќаваат со неутрално трето лице (медијаторот), обучено за доверливо решавање конфликти. Клучните карактеристики на медијацијата се доброволноста, доверливоста и самостојното одлучување на странките.

Медијатори: Се фокусираат на олеснување на преговорите меѓу странките во медијацијата. Тие им помагаат на странките да го разберат целиот спектар на интереси што стојат зад нивните позиции, како и интересите на другата странка. Тие не утврдуваат фактички или правни прашања што се предмет на спор; наместо тоа, им помагаат на странките да постигнат добро информирано решение засновано на интереси.

Мед-Арб: Договорна клаузула според која странките најпрво се обидуваат да го решат спорот преку медијација. Доколку тоа не успее, спорот се решава преку арбитража, при што се користи истиот или различен неутрален субјект како арбитер, и се донесува обврзувачка одлука.

Третман на најповластена нација (MFN): Државата не смее да го третира странскиот инвеститор или инвестицијата понеповолно отколку што ги третира инвеститорите или инвестиции од трети земји. Процесно, тужителите понекогаш користат MFN клаузули за да се повикаат на поповолни одредби од други договори што ги склучила државата домаќин.

Повеќе органи за координација: Некои држави ги распределуваат функциите за спречување и ублажување на спорови меѓу повеќе државни органи, при што секој од нив има специфична улога или постапува по одредени видови на приговори.

Клаузули со повеќестепено решавање спорови („ескалациски“ клаузули): Овозможуваат или бараат најпрво странките да започнат со необврзувачки, консензуален процес (како што се преговарање или медијација), а потоа да преминат на обврзувачки механизми за решавање на спорови (како што е арбитражата).

Национален третман: Државата не смее да го третира странскиот инвеститор или инвестицијата понеповолно од своите домашни инвеститори или инвестиции во споредливи околности.

Неутрални лица: Лица што придонесуваат во решавањето на спорови на различни, често комплементарни начини, во зависност од природата на постапката. Некои им помагаат на странките да постигнат заеднички прифатливи решенија преку преговори и олеснет дијалог (на пр. медијатори или помирувачи), додека други имаат овластување да го утврдат исходот преку обврзувачки одлуки или стручни наоди (арбитри во трговски и инвестициски спорови, адјудикатори во стручни одбори).

Неутрални проценувачи: Лица кои даваат необврзувачки мислења или решаваат спорови што бараат специјализирано или техничко знаење. Инженери, финансиски аналитичари или вештаци од животна средина можат да бидат ангажирани за проценка на ризици или за предлагање изводливи решенија.

Страни на договорот кои не се странки во спорот: Во арбитража заснована на договор, други договорни странки (освен тужената држава) можат да интервенираат со цел да дадат толкување на договорот релевантно за спорот.

Преговарање: Преговарањето претставува директни разговори меѓу странките, без вклучување на трето лице. Ова претставува флексибилен начин на решавање спорови без формална структура. Целта е да се постигне заемно прифатливо решение, кое странките можат да го формализираат.

Неутрална проценка: Неутралната проценка има дијагностичка и советодавна, а не одлучувачка природа. Неутрално лице, најчесто со правно, регулаторно или искуство во решавање спорови, ги оценува предностите и слабостите на позициите на странките и

ги предвидува можните исходи доколку спорот би бил решаван во постапка. Проценката не е обврзувачка.

Надворешни правни застапници: Меѓународни адвокати кои државите ги ангажираат за застапување и управување со правните, јавнополитичките и финансиските интереси на државата.

Автономија на странките: Странките имаат слобода да ја уредат сопствената постапка, вклучително и јазикот, седиштето и важечкото право. Судовите, по правило, нема да интервенираат освен ако постапката не ги повредува основните принципи на уредна постапка или задолжителните правила.

Согласност на странките: Таа се изразува пред настанување на спор преку клаузула за решавање на спорови (на пр. во договор, меѓународен договор, закон или одобрение за инвестиција), или по настанување на спорот, како што е случај со посебна арбитражна спогодба(*компромис*).

Приватно-приватни спорови: Спорови помеѓу две или повеќе приватни странки.

Јавно-јавни спорови: Спорови што ги опфаќаат заемните права и обврски на суверени држави или се однесуваат на толкувањето и примената на нивните договори, при што надлежните институции пристапуваат кон решавање на споровите меѓусебно.

Јавно-приватни спорови: Спорови помеѓу приватни странки и државите, кои вклучуваат спорови од областа на трудот, животната средина, инвестициите, па дури и кривично-правни области. Овие спорови вклучуваат инвеститори заштитени со меѓународни инвестициски договори или договори, кои им овозможуваат директно да поднесат барање против државата домаќин за повреда на загарантираните права.

Спогодбено решавање по донесување на арбитражна одлука: Заемна согласност помеѓу странките по донесување на арбитражната одлука од страна на арбитражниот суд, со која тие се договараат за измена на доделените правни средства, се согласуваат за алтернативно извршување или на друг начин се договараат за формата и роковите за спроведување на арбитражната одлука.

***Ratione Materiae* надлежност:** Надлежност на арбитражниот суд врз основа на предметот на спорот, како што се опфатени „инвестиции“ во меѓународната инвестициона арбитража.

***Ratione Personae* надлежност:** Надлежност на арбитражниот суд врз основа на лицата или субјектите вклучени во спорот, како што се опфатени „инвеститори“ во меѓународната инвестициона арбитража.

***Ratione Temporis* надлежност:** Надлежност на арбитражниот суд врз основа на времето кога настанале настаните или дејствијата што довеле до спорот.

***Ratione Voluntatis* надлежност:** Надлежност на арбитражниот суд врз основа на согласноста за арбитража, односно понудата на државата домаќин и прифаќањето од страна на инвеститорот.

Седиште на арбитража: Седиштето претставува правното седиште на арбитражата, односно го определува националното право кое ја уредува процесната рамка. Правото на седиштето, исто така, му доделува овластувања на арбитражниот трибунал и, што е особено важно, утврдува кои национални судови се надлежни да ја потврдат, поништат или да интервенираат во арбитражната постапка. Иако терминологијата што се однесува на седиштето може да варира (некои го користат терминот „место на арбитража“), седиштето не е нужно поистоветено со географската локација каде што се одржуваат расправите. На пример, арбитража со „седиште“ во Лондон е под надзор на англиските судови, дури и ако расправите фактички се одржуваат во Париз или Сингапур.

Одвоеност на арбитражната спогодба: Одвоеноста на арбитражната спогодба значи дека арбитражната спогодба се третира како самостоен договор, одвоен од главниот договор во кој е содржана. Дури и ако главниот договор е спорен, раскинат или се тврди дека е ништовен, арбитражната спогодба може самостојно да опстане. . Ова обезбедува арбитерот, а не судот, да одлучува за прашањата поврзани со важноста на договорот (и за сопствената надлежност - Kompetenz-Kompetenz).

Постапка за поништување на арбитражна одлука: Оспорување на арбитражната одлука пред судот на седиштето на арбитражата. Доколку биде успешно, врз ограничени основи предвидени со националното законодавство (засновано на Модел законот на UNCITRAL), ваквото

оспорување може да доведе до тоа арбитражната одлука да стане целосно или делумно неизвршлива согласно член V од Њујоршката конвенција.

Единствено координативно тело: Со цел спречување и управување со спорови помеѓу инвеститор и држава, државите можат да воспостават единствено координативно тело, било како самостоен орган или во рамки на постоечко министерство или владина агенција, како што се омбудсман или агенции за поттикнување инвестиции.

Неповратни трошоци: Реалните трошоци и капиталните вложувања направени од странски инвеститор што арбитражниот суд може да ги признае и досуди, наместо да применува поспекулативни методи на утврдување на штета. Овој метод е соодветен за проекти во рана фаза, како што е рудник кој сè уште не започнал со експлоатација.

Финансиери од трета страна: Специјализирани субјекти што ги финансираат правните трошоци на една странка (најчесто тужителот) во замена за удел во конечната одлука. Овие финансиери станаа значаен чинител во меѓународната арбитража, влијаејќи врз стратегијата на случајот и наметнувајќи обврска за откривање на потенцијални судири на интереси.

Акроними

AAA - Американска арбитражна асоцијација

AAA-ICDR - Американска арбитражна асоцијација - Меѓународен центар за решавање спорови

ADR - алтернативно решавање спорови

ART - алатка за истражување на арбитери

AS - спогодба

BITs - билатерални договори за заштита на инвестиции

CEDR - Центар за ефикасно решавање спорови

CEPA - Сеопфатен договор за економско партнерство

CIArb - Овластен институт на арбитери

CJEU - Суд на правдата на Европската Унија

CLDP - Програма за развој на трговското право

CLE - континуирано правно образование

CPR - правила за граѓанска постапка

DABs - Одбори за адјудикација на спорови

DCF - Дисконтиран паричен тек

ECT - Договор за енергетска повелба

E.U. - Европска Унија

EUR - европски/a/o

FDI - странски директни инвестиции

FET - правичен и еднаков третман

FIDIC - Federation Internationale des Ingenieurs-Conseils (Меѓународна федерација на консултантски инженери)

FTA - Договор за слободна трговија

GAR - Глобален преглед на арбитража

GAFTA - Асоцијација за трговија со жито и добиточна храна

HKIAC - Хонгконшки меѓународен арбитражен центар

IBA - Меѓународна адвокатска асоцијација

ICC - Меѓународна трговска комора

ICCA - Меѓународен совет за меѓународна арбитража

ICSID - Меѓународен центар за решавање на инвестициски спорови

IIAs - Меѓународни договори за инвестиции

ILC - Комисија за меѓународно право

IP - интелектуална сопственост

ISDS - решавање спорови помеѓу инвеститор и држава

IVS - Меѓународни стандарди за вреднување

JAMS - Судска арбитража и медијациски услуги

LAS - друштво за правна помош

LCIA - Лондонски суд за меѓународна арбитража

MFN - најповластена нација

MIT - мултилатерален договор за инвестиции

MOU - меморандум за разбирање

NAFTA - Северноамерикански договор за слободна трговија

NGOs - невладини организации

NYC - Њујоршка конвенција

NYPD - Полиција на Њујорк

PCA - Постојан арбитражен суд

PO1 - Процесна наредба бр. 1

SC - Врховен суд

SCC - Арбитражен институт при Стопанската комора во Стокхолм

SDNY - Јужен округ на Њујорк

SIAC - Сингапурски меѓународен арбитражен центар

SIDRA - Сингапурска академија за меѓународно решавање спорови

SIMC - Сингапурски меѓународен центар за медијација

SMEs - мали и средни претпријатија

SOEs - државни претпријатија

U.K. - Обединето Кралство

U.S. - Соединети Американски Држави

UKSC - Врховен суд на Обединетото Кралство

UN - Обединети нации

UNCITRAL - Комисија на Обединетите нации за меѓународно трговско право

UNCSI - Конвенција на Обединетите нации за јурисдикциски имунитети на државите и нивниот имот (2004)

UNCTAD - Конференција на Обединетите нации за трговија и развој

USD - американски долар

VCLT - Виенска конвенција за правото на договори

Водич за овој прирачник

За кого е наменет овој прирачник?

Овој прирачник е наменет за оние кои настојуваат да утврдат како најсоодветно да ги решат споровите без прибегнување кон судска постапка, преку користење на алтернативно решавање спорови (ADR). Без разлика дали пристапувате кон алтернативното решавање спорови од перспектива на државна институција, академска заедница или индустрија - како државен субјект, организација на заедницата, инвеститор или давател на услуги - овој прирачник обезбедува контекст, ги истакнува достапните опции и поставува очекувања во однос на постапката на алтернативното решавање спорови. Креаторите на политики и регулаторите, особено од економији во развој, ќе имаат корист од пристапот на овој прирачник кон дизајнирање на системи на алтернативно решавање спорови, интегрирање на алтернативното решавање спорови за постигнување на јавнополитички цели и учество во алтернативното решавање спорови. Студентите и правните практичари, исто така, ќе го сметаат за корисен прегледот на рамката на алтернативното решавање спорови, упатувањата и цитатите, како и влијателните студии на случаи.

Кој е опсегот на овој прирачник?

Овој прирачник ги запознава читателите со алтернативното решавање спорови, вклучително и детални прегледи на медијација и арбитража, како и пристапи кон дизајнирање на системи на алтернативно решавање спорови наменети за креаторите на политики. Посебно внимание се посветува на алтернативното решавање спорови како алатка во меѓународната трговија и меѓународните инвестиции. Сепак, овој прирачник пристапува кон алтернативното решавање спорови преку неговите основни принципи - автономија на странките, процесна флексибилност и решавање на проблеми - обезбедувајќи вредни согледувања и за други чинители. Овој прирачник не се залага за одреден метод, туку ги истакнува предностите и недостатоците на алтернативното решавање спорови од аспект на дизајнот на системот и практичната примена.

Кој го напиша овој прирачник?

Авторите се разновиден тим на експерти за алтернативно решавање спорови, вклучувајќи државни службеници, адвокати, експерти за

јавни политики и академици. Овој прирачник има за цел да го обедини нивното колективно практично искуство и тековно знаење.

Сепак, тој не ги одразува ставовите на организациите, институциите, државите и/или компаниите со кои поединечните автори се или биле поврзани. За такви ставови, упатете се на публикациите и веб-страниците на соодветните организации, институции, држави и/или компании. Авторите се надеваат дека овој прирачник ќе придонесе кон глобалниот развој и примената на алтернативното решавање спорови.

Како беше изработен овој прирачник?

Овој прирачник е резултат на повеќегодишна работа на развој на алтернативното решавање спорови во рамки на Програмата за развој на трговското право (CLDP), како и на интензивни сесии за изработка во *Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit* (DIS) во Бон, Германија. Авторите потоа го споделија ракописот со уредници од Правниот факултет Колумбија и Правниот факултет Дарам пред објавувањето.

Авторите им изразуваат благодарност на специјалистите за меѓународни програми на CLDP, Ерна Хрстиќ и Иван Губарев, како и на Карин Вокер, Штефан Крол и целиот тим на Германска институција за арбитража (DIS) за нивната соработка и поддршка. Авторите, исто така изразуваат благодарност до Канцеларијата на координаторот за помош на САД за Европа и Евроазија при Стејт департментот на САД за поддршката на развојот на трговското право, вклучително и за алтернативното решавање спорови, без чија поддршка не би се реализирал овој прирачник.

Овој прирачник е изработен со користење на методот Book Sprints, кој овозможува изработка, уредување и дизајн на книга во рок од пет дена. Авторите искрено ѝ се заблагодаруваат на фасилитаторката на Book Sprint, Алиса Кури, за нејзиното трпеливо водење и непоколебливо лидерство во текот на интензивниот процес на изработка. Авторите му изразуваат благодарност и на Ленарт Волферт за тоа што нивните скици ги претвори во префинети и впечатливи илустрации, како и на Агата Баез за дизајнот на книгата. Исто така би сакале да го признаеме и неуморниот придонес на уредниците за јазична редакција на Book Sprints, Рејвин Вајт и Кристин Дејвис.

Како може да го користам овој прирачник?

Овој прирачник служи како референтен извор и појдовна основа за понатамошна дискусија, развој на политики и научна работа. Може да се чита последователно, особено од лица со ограничено претходно познавање на алтернативното решавање спорови. Читателите заинтересирани за одредени аспекти од постапката на алтернативно решавање спорови, можат директно да се упатат на поглавјата 3, 4, 5 и 6, кои се однесуваат на медијација, арбитража и извршување, соодветно. Креаторите на политики можат да ги прелистаат почетните поглавја, а потоа со посебно внимание да ги прочитаат поглавје 7 и заклучокот.

Овој прирачник е издаден под лиценцата Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA). Со изборот на оваа лиценца за објавување, секој може слободно да го копира, извади, преработи, преведе и повторно користи текстот за каква било некомерцијална цел без претходна дозвола од авторите, под услов изведеното дело исто така да биде објавено под лиценцата на Creative Commons. Прирачникот првично е објавен на англиски јазик. Достапен е во електронска и печатена форма на <https://cldp.doc.gov/resources>

Со почит, авторите соработници

Емад Хусеин	- доктор на науки, магистер по право, Сингапурска академија за меѓународно решавање спорови
Ерик Ајвс	- доктор по право, Програма за развој на трговското право, Министерство за трговија на САД
Ерна Хрстиќ	- специјалист за меѓународни програми
Фахира Бродлија	- магистер по право, Меѓународен универзитет во Сараево
Иван Филипов	- магистер по право, експерт за меѓународна арбитража
Џереми К. Шарп	- доктор по право, магистер по право, независен арбитер
Метју Дросос	- доктор по право, White & Case LLP
Ракел Слоан	- доктор по право, Програма за развој на трговското право, Министерство за трговија на САД
Ребека Прајс	- доктор по право, Окружен суд на САД за Јужниот округ на Њујорк
Или Даутај	- доктор на науки, Правен факултет при Универзитетот Дарам
Кабир Дугал	- доктор на науки, Правен факултет при Универзитетот Колумбија

За авторите

Тим на Програма за развој на трговското право (CLDP)

Ерик Ајвс е виш правен советник во тимот за Европа во Програмата за развој на трговското право (CLDP), во Канцеларијата на генералниот советник при Министерството за трговија на САД. Г. Ајвс раководи со тим од професионалци за правен развој кои работат билатерално во Украина, Белорусија, Косово, Северна Македонија, Босна и Херцеговина и Албанија, како и мултилатерално низ Европа. Претходно, г. Ајвс работел како правен советник за тимот

за Централна Азија и Пакистан, каде што раководел со билатералното портфолио за правен развој на агенцијата со Узбекистан, како и со портфолијата за алтернативно решавање спорови во Пакистан и низ регионот на Блискиот Исток и Северна Африка. Г. Ајвс го здоби својот правен магистерски степен од Правниот факултет на Универзитетот Колумбија, каде што беше стипендист „Џејмс Кент“, стипендист за лидерство „Дејвис Полк“ и уредник на „Журналот за транснационално право“. Има право да врши адвокатска дејност во сојузната држава Њујорк.

Ракел Мартинез Слоан е правна советничка (меѓународна) во Програмата за развој на трговското право (CLDP) во Канцеларијата на генералниот советник при Министерството за трговија на САД, каде што работи на програми низ Источна Европа, Централна Азија и Латинска Америка. Пред да се приклучи кон CLDP, г-а Слоан била виша соработничка во групата за меѓународна арбитража во White & Case LLP, каде што застапувала странски држави и

приватни странки во сложени инвестициски арбитражни постапки пред Меѓународниот центар за решавање на инвестициски спорови (ICSID) и други водечки арбитражни институции, согласно билатералните договори за заштита на инвестициите и мултилатералните договори како што е Договорот за енергетска повелба. Таа е активно вклучена во заедницата за меѓународна

арбитража и е претседателка за комуникации на кварталното издание ITA in Review при Институтот за транснационална арбитража. Г-а Слоан се стекнала со титулата доктор по право на Правниот факултет при Универзитетот на Калифорнија, Беркли. Исто така, има диплома и магистерска диплома од Универзитетот Њујорк, каде што дипломирала со највисоки почести. Г-а Слоан течно зборува шпански јазик и има лиценца за вршење адвокатска дејност во Калифорнија, Њујорк, Вашингтон, ДЦ, како и пред Врховниот суд на САД.

Меѓународни експерти

Фахира Бродлија е советничка за инвестициско право и решавање спорови во регионална програма на Германското друштво за меѓународна соработка во Западен Балкан (GIZ). Нејзината работа опфаќа советодавна поддршка за владите во Западен Балкан и пошироко во врска со дизајнирање на договори за инвестиции и јавни политики; поддршка во креирање и развој на механизми за спречување и управување со спорови; како и развој на капацитети,

вклучително и практични обуки и симулации. Фахира е предавачка на Меѓународниот универзитет во Сараево и често пишува и говори за реформа на решавањето спорови помеѓу инвеститор и држава, инвестициско право и пошироко за меѓународно решавање спорови. Таа е менторка во програмата за диплома на Овластениот институт на арбитери и предавачка во програмата на Африканската академија за арбитража. Има настапувано како гостин-предавачка на реномирани универзитети во Европа, САД, Африка и Азија. Фахира е авторка на повеќе од 50 трудови, од кои најновите се објавени во списанието Penn State Law и European Investment Law and Arbitration Review, како и во универзитетски списанија и на онлајн платформи како Kluwer Arbitration Blog. Покрај тоа, таа е коуредничка на три книги од областа на меѓународната трговска и инвестициска арбитража и авторка на поглавја во други изданија. Таа е членка на здружението ARBITRI и основачка на програмата за разновидност и менторство GEM, која поддржува млади академичарки и практичарки во меѓународната арбитража.

Д-р Или Даутај е вонреден професор по трговско право и трговска арбитража на Правниот факултет при Универзитетот Дарам, Обединето Кралство. Д-р Даутај е и партнер во DER Disputes, Стокхолм, Шведска. Д-р Даутај ги застапува странките првенствено во судски и арбитражни постапки, домашни и меѓународни, трговски и инвестициски. Тој застапува физички лица, приватни претпријатија, државни претпријатија и држави во различни спорови, вклучувајќи и

прашања поврзани или придружни на арбитражата. Објавените книги и трудови на д-р Даутај ги вклучуваат *International Commercial Agreements* (Kluwer International, 7 издание, 2023) и *Sovereign Immunity from Execution and International Arbitration: Theory and Practice* (Kluwer International, 2025).

Метју Дросос е партнер во праксата за меѓународни спорови и советодавни услуги во White & Case LLP, со седиште во Вашингтон, ДЦ. Г. Дросос ги советува клиентите за прашања поврзани со меѓународна и прекугранична арбитража, заштита на инвестиции, управување со кризи и избегнување спорови. Во изминатата деценија, неговата пракса опфаќа прашања што произлегуваат или се однесуваат на Централна Америка, Источна Европа и Централна Азија.

Тој застапувал и компании и суверени држави во планирање на меѓународни инвестиции и во спорови пред Меѓународниот центар за решавање на инвестициски спорови, Женевската стопанска комора, Арбитражниот суд за спорт, Меѓународната трговска комора и федералните судови на САД. Репрезентативните предмети вклучуваат спорови поврзани со метали и рударство, градежништво, текстил и суверени финансиски инструменти. Г. Дросос редовно одржува обуки за меѓународно право, алтернативно решавање спорови и изработка на договори. На Правниот центар при Универзитетот Џорџтаун, тој бил главен уредник на Списанието за меѓународно право при Универзитетот Џорџтаун и сè уште е член на советодавниот одбор на списанието.

Д-р Кабир Дугал е истакнат практичар во областа на меѓународната арбитража и јавното меѓународно право, кој работи како партнер во канцеларијата на Akin Gump во Њујорк и како виш соработник и советник во Центарот за меѓународна трговска и инвестициска арбитража при Правниот факултет на Универзитетот Колумбија (CICIA). Признат како „овластен арбитер“ и сертифициран медијатор, тој учествувал како арбитер во повеќе од 70 сложени

спорови помеѓу инвеститор и држава и трговски спорови во повеќе правни системи и индустрии, често настапувајќи како експерт за прашања од меѓународна арбитража и јавно меѓународно право и придонесувајќи кон обликување на глобалните стандарди во арбитражата. Тој е предавач по право на Колумбија, вонреден професор на Универзитетот Фордхам и раководител на Сеопфатната програма за меѓународна арбитража на Правниот факултет Колумбија во соработка со CIArb.. Работата на д-р Дугал опфаќа повеќе од 60 публикации, повеќе книги вклучувајќи и *Evidence in Investment Arbitration* (Oxford), *Principles of Evidence in Public International Law* (Brill), и *Pro-Arbitration Revisited* (Juris) како и повеќе од 400 јавни настапи ширум светот. Тој, исто така, е советник на Канцеларијата на високиот претставник на Обединетите нации за најмалку развиените земји во рамки на Програмата за поддршка на инвестиции, учествува во иницијативите на Програмата за развој на трговското право при Министерството за трговија на САД, спровел обемни обуки на глобално ниво за влади и институции и е член на бројни советодавни и управни тела на организации од областа на меѓународната арбитража. Тој е континуирано високо рангиран од страна на Lexology, Chambers Global, Chambers USA, Legal500 и Lawdragon. Неговата работа е наградена со бројни признанија, вклучително и Hind Rattan, наградата Smit-Lowenfeld, наградата „Champion for Change“ доделена од ArbitralWomen, признанието „40 under 40 Rising Star“ на Legal Era, како и наградите за практичар на годината во областа на решавањето спорови, за Америка и на глобално ниво. Тој се стекнал со дипломи од Универзитетот во Мумбаи (добитник на универзитетска награда), Универзитетот Оксфорд (DHL-Times of India Scholar), Универзитетот Њујорк (Hauser Global Scholar) и Универзитетот во Лајден (CEPANI Academic Prize), во моментот е на докторски студии по право на Правниот факултет при Универзитетот Харвард и е овластен за

вршење адвокатска дејност во Њујорк, Округот Колумбија, Англија и Велс и Индија.

Д-р Емад Хусеин е меѓународен арбитер, акредитиран медијатор (CEDR, SIMI и IMI) и посветен академик. Тој е заменик-претседател на Меѓународниот арбитражен суд при Арбитражниот центар на Организацијата за исламска соработка (OIC-AC) и виш советник за Блискиот Исток и Северна Африка при Сингапурската академија за меѓународно решавање спорови (SIDRA). Исто така, е вонреден предавач на Универзитетот Њукасл. Тој е

именуван на листата на арбитери во повеќе меѓународни арбитражни институции, вклучувајќи ги ICC, DIAC, ADCCAC, arbitrateAD, HKIAC, QICCA, CRCICA, SCCA, AAA-ICDR, LCICA, и SIAC. Тој е именуван на листата на медијатори при Канцеларијата на советникот за усогласеност на Светската банка (CAO). Тој е одобрен член на наставниот кадар на Овластениот институт на арбитери (CIArb) и има обучено повеќе арбитери и медијатори во рамки на програмата за членство, во соработка со SCCA. Редовно спроведува обуки за градење капацитети во областа на алтернативното решавање спорови за припадници на судството во Саудиска Арабија, Мароко и Ирак, во соработка со SCCA, Програмата за развој на трговското право при Министерството за трговија на САД (CLDP) и Комисијата на Обединетите нации за меѓународно трговско право (UNCITRAL). Во рамки на овие активности, тој раководи со истражувања насочени кон унапредување на алтернативното решавање спорови во регионот на Блискиот Исток и Северна Африка. Покрај тоа, тој е виш советник во CIMAC и член на советодавните одбори на LCIC, OIC-AC, InnovADR и Британскиот универзитет во Дубаи. Има докторат по меѓународна трговска арбитража на SOAS при Универзитетот во Лондон, докторат по менаџмент на ISM во САД, магистер е по право во областа на меѓународната арбитража од Универзитетот Квин Мери во Лондон и магистер е по право во областа на медијација и меѓународното трговско решавање спорови од Универзитетот Њукасл во Обединетото Кралство.

Иван Филипов е адвокат специјализиран за меѓународно решавање спорови. Тој има значително искуство во советување на држави, државни субјекти, приватни компании и физички лица во сложени спорови. Неговата пракса опфаќа широк спектар индустрии, со особен фокус на нафтената и гасната индустрија, рударството, градежништвото, транспортот и финансиските услуги. Постапувал во предмети што вклучуваат клиенти и проекти во Латинска

Америка, Јужна и Југоисточна Азија, Централна Азија, Источна Европа и Блискиот Исток. Овластен е за вршење адвокатска дејност во Англија и Велс. Се стекнал со дипломи по руско и меѓународно право на Универзитетот МГИМО, како и по меѓународно решавање спорови на Универзитетот Квин Мери во Лондон. Исто така, ги завршил правните студии на Универзитетот за право и BPP.

Ребека Прајс е директорка на Програмата за алтернативно решавање спорови при Окружниот суд на САД за Јужниот округ на Њујорк. Пред да ја преземе оваа функција, таа раководела со Клиниката за медијација на Правниот факултет Бруклин, била супервизор-адвокатка во Клиниката за медијација на Правниот факултет при Градскиот универзитет во Њујорк и предавала алтернативно решавање спорови на Школата за континуирани професионални

студии при Универзитетот Њујорк. Ребека, исто така, предавала правна практика и изготвување правни акти, како и водење интервјуа и советување при Правниот факултет Кардозо, и работела како супервизор-адвокатка во Програмата за економска правда при Правниот факултет на Универзитетот на градот Њујорк. Таа е поранешна координаторка на програмите за медијација во областа на специјалното образование/рана интервенција и ACCES VR во рамки на Програмата за медијација Safe Horizon (сега Институт за мир на Њујорк). Пред да се посвети на алтернативното решавање спорови, таа била помошник-директорка на Visual AIDS, ја основала и раководела Програмата за ментално здравје на деца во рамки на Адвокати на Њујорк за јавен интерес и била виша адвокатка во Одделот за специјални постапки и жалби при Службата за правна заштита во

областа на менталното здравје. Таа е сертифицирана како обучувачка за почетна медијација во рамки на Програмата на центрите за решавање спорови во заедницата при Единствениот судски систем на државата Њујорк. Во моментот предава воведен курс по алтернативно решавање спорови на Правниот факултет при Универзитетот Њујорк и често настапува како говорничка и обучувачка за медијација, решавање конфликти и комуникација. Во пролетта 2023 година била именувана за предавачка по право на Правниот факултет при Универзитетот Колумбија, каде што ги раководела клиничките програми за медијација во тој период. Ребека е добитничка на признанието за истакнато лидерство во 2017 година во рамки на наградите за професионална извонредност на Правниот журнал на Њујорк, признанието „Frontline Champion“ од Здружението за решавање конфликти на поширокиот регион на Њујорк по повод Денот на спогодбено решавање спорови преку медијација 2019, како и наградата Charles Newman од Адвокатската комора на државата Њујорк во 2025 година.

Цереми К. Шарп е меѓународен арбитер; член на Управниот одбор на Регистарот на штети на Обединетите нации (UNRoD), предавач по право и виш соработник на Правниот факултет при Универзитетот Колумбија, како и уредник на ICSID Review - списание за право на странски инвестиции. Претходно бил партнер во практиките за меѓународна арбитража и јавно меѓународно право во Shearman & Sterling во Лондон и Париз, раководител на одделот за инвестициска арбитража во Канцеларијата на правниот советник при Стејт департментот на САД, правен советник во Амбасадата на САД во Багдад, правен советник во Канцеларијата за африкански и блискоисточни прашања и Канцеларијата за меѓународни побарувања и инвестициски спорови при Стејт департментот, како и судски приправник во Трибуналот за побарувања Иран - САД во Хаг.